

Hnutí DUHA
Friends of the Earth Czech Republic

Ekologické dopady Společné zemědělské politiky a vstupu do EU v českém zemědělství

Studie Hnutí DUHA – září 2004

Hnutí DUHA je přesvědčeno, že česká veřejnost může mít zdravější a čistější prostředí. Navrhuje proto řešení ekologických problémů, jež přinesou konkrétní prospěch pro kvalitu života každého z nás. Úspěšně prosazuje účinná a realistická opatření, která omezí znečištění vzduchu a řek i produkci odpadů, umožní zachovat pestrou krajinu, snížit kontaminaci potravin a vody toxickými látkami či předejít globálním změnám klimatu. Hledí i na ekonomickou a sociální stránku věci. Jeho práce zahrnuje jednání s úřady a politiky, přípravu zákonů, kontrolu průmyslových firem, rady zákazníkům a domácnostem, výzkum, vzdělávání, právní kroky i spolupráci s obcemi. Působí na celostátní, místní i mezinárodní úrovni. Je zástupcem Friends of the Earth International, největšího světového sdružení ekologických organizací, v České republice.

Vydání této studie umožnila laskavá finanční podpora Heinrich Böll Stiftung a nizozemského Ministerstva bydlení, územního plánování a životního prostředí prostřednictvím Friends of the Earth Europe.

Zpracovali Martin Konečný, Vojtěch Kotecký a Libor Matoušek
Vydalo Hnutí DUHA
Brno, září 2004

Tisk: AZ Color Print Brno

A › Hnutí DUHA, Bratislavská 31, 602 00 Brno
T › 545 214 431
F › 545 214 429
E › info@hnutiduha.cz
www.hnutiduha.cz

ISBN 80-86834-07-7

Vytištěno na recyklovaném papíře.

Obsah

1. Úvod a shrnutí	7
2. Ekologické a sociální aspekty zemědělské politiky	9
2.1. CAP a budoucnost českého venkova	9
2.2. Pesticidy a umělá hnojiva	13
2.3. Velkochovy a péče o zvířata	19
2.4. Znečištění vody a vzduchu	25
2.5. Krajina a biologická diverzita	26
2.6. Eroze půdy	29
2.7. Geneticky modifikované plodiny	30
2.8. Supermarkety a přeprava potravin	33
2.9. Extenzivní zemědělství	37
2.10. Ekologické zemědělství a integrovaná ochrana	40
3. Společná zemědělská politika	45
3.1. Historie a reformy CAP	45
3.2. Reforma z roku 2003 a současná CAP	46
3.3. Negativa Společné zemědělské politiky	51
4. První pilíř CAP	55
5. Rozvoj venkova	61
5.1. Struktura druhého pilíře	61
5.2. Programy pro rozvoj venkova	62
5.3. RDP v České republice a ostatních zemích EU	74
5.4. Druhý pilíř v letech 2007–2013	77
5.5. Doporučení	78
Prameny	81

1. Úvod a shrnutí

Málokterá státní politika se na zdraví a každodenním životě prakticky každého z nás podepisuje tolik jako agrární dotace. Zemědělství rozhoduje o kvalitě potravin, jež dostáváme na talíř, pokrývá více než polovinu krajiny, ve které žijeme, je hlavním zdrojem práce na venkově. Způsob hospodaření přitom do velké míry závisí právě na zaměření, provedení a samozřejmě také výši subvencí.

Veřejnost očekává, že zajistí dostatek zdravých potravin, pestrou krajinu a pracovní místa. Současné průmyslové zemědělství ale přináší pravý opak: vysokou spotřebu pesticidů a dalších rizikových látek, skandály s kontaminovanými potravinami, rozoranou zeleň, znečištěné řeky, erozi půdy, velkochovy přeplněné týranými zvířaty a vyhlidňující se vesnice. Děje se tomu tak navzdory – či dokonce kvůli – miliardám korun, které do něj každoročně investují daňoví poplatníci.

Systém podpory českého zemědělství se počínaje vstupem do Evropské unie razantně mění. Agrární dotace se stanou součástí Společné zemědělské politiky (CAP) EU a musejí odpovídat jejím pravidlům.

Přesto konkrétní řešení bude hodně ovlivněno domácí politikou. Ministerstvo zemědělství a vláda rozhodují o některých detailech přímých podpor a především o způsobu, jakým Česká republika naloží s penězi z takzvaného druhého pilíře CAP – tedy o prostředcích na rozvoj venkova a péči o krajinu.

CAP však není jediný způsob, jakým členství v EU ovlivní ekologické dopady českého zemědělství. Evropská legislativa stanoví pravidla v řadě oblastí: povolování toxických pesticidů, ochraně řek a nádrží před znečištěním dusíkem či zemědělském využívání nejvzácnějších částí přírody. Otevření hranic podpoří dovoz i vývoz a potažmo dálkovou přepravu potravin kamiony.

Tato studie má proto dvě části. V první mapuje důsledky CAP i dalších opatření souvisejících s členstvím v EU pro ekologické dopady našeho zemědělství. Ve druhé potom podrobně hodnotí, jakým způsobem česká vláda využila peněz z CAP a jaké budou důsledky pro kvalitu potravin či krajinu.

Struktura zemědělství

Celkem specifické současné české zemědělství se liší od extrémně intenzivního hospodaření většiny západní Evropy i od řady z nových členských zemí. Se západem kontinentu nás spojuje struktura: velké farmy (dokonce větší než ve starých členských zemích unie) a koncentrace majetku, nízká zaměstnanost v zemědělství a vysoké zornění; se sousedy na východ od nás zase poměrně nízká spotřeba agrochemikálií. Příčinou je zachování koncentrovaného a silně intenzivního zemědělství z osmdesátých let v kombinaci s nízkými příjmy, kvůli kterým si zdejší farmy nemohou pořídit tolik pesticidů a umělých hnojiv.

Trendy

Panují proto vážné obavy, že příliv prostředků z CAP do stále intenzivně zaměřeného, avšak chudého agrárního sektoru může opět razantně zvýšit spotřebu agrochemikálií, podpořit intenzifikaci zaváděním geneticky modifikovaných plodin a obnovit tlak na rozšiřování orné půdy na úkor zeleně. Podobný účinek mohou mít nové zahraniční investice do mohutných průmyslových velkochovů, jak ukazují nové projekty drůbežáren podél česko-německé hranice nebo americkými společnostmi financované megavepřiny v Polsku. Vstup na společný trh způsobí další prodloužení vzdálenosti mezi statkem a talířem, specializaci, koncentraci obchodu v několika řetězcích – a v důsledku toho vyšší počet kamionů putujících po evropských silnicích.

Zároveň některé dotace CAP nabízejí příležitost k obratu od intenzivního k multifunkčnímu zemědělství, kde cílem není výhradně produkce, nýbrž i život na venkově a péče o krajinu. Umožňují podporovat ekologické zemědělství či integrované hospodaření, které nahrazují agrochemikálie pracovními místy, specializované agroenvironmentální programy i dílčí projekty zaměřené třeba na agroturistiku, obnovitelné zdroje energie, místní zpracování potravin, řemesla a místní speciality, snižování znečištění aj.

České provedení CAP

Využití podpory z CAP v České republice je hodně ovlivněno poslední reformou politiky z roku 2003, která částečně oddělila subvence od produkce. Nové členské země mají dokonce zvláštní systém progresivní podpory, který do jisté míry přejímá další kroky reformy. Na druhou stranu se zde odkládá povinná platnost některých opatření, například tzv. křížového souladu (podmínění dotací plněním evropské legislativy) či modulace (přesunu části příjmů určených největším farmám ve prospěch programů na rozvoj venkova).

Právě přímé podpory povedou k faktickému zvýšení příjmů zemědělců a hrozí vést ke zvýšené spotřebě agrochemikálií, nové intenzifikaci a další koncentraci. Pomoci by mohlo rychlé zavedení podmínek podporujících ekologické a sociální trendy v agrárním sektoru, především křížového souladu a modulace. Neměly by být odkládány na rok 2009, kdy se stanou povinnými. Nutné je také, aby národní doplňkové podpory placené z českého státního rozpočtu (tzv. top-ups) byly zaměřeny na šetrné a extenzivní hospodaření, nikoli na kultury na orných půdách (aby nemotivovaly k dalšímu rozorávání luk a pastvin).

Skutečně zásadní vliv má domácí politika na využití prostředků z druhého pilíře CAP. Pokud jde o samotné zemědělství, Česká republika zde patří mezi nejlepší státy EU. Platí to především pro rozdělení prostředků. Na rozdíl od většiny nových členských zemí odmítla možnost přesunout část těchto peněz do prvního pilíře, a tedy dotovat produkci na úkor rozvoje venkova. Většinu investuje do agroenvironmentálních programů včetně ekologického zemědělství (36 %) a do podpory méně příznivých oblastí (33 %). Velmi pozitivní je také rozhodnutí, že dotace pro méně příznivé oblasti budou určeny pouze pro louky a pastviny, což motivuje k zatravňování orné půdy v podhorských oblastech. Řada programů podporovaných převážně ze strukturálních fondů pomůže diverzifikovat venkovské ekonomiky a podporuje pěstování energetické biomasy, agroturistiku a další perspektivní projekty zvyšující životaschopnost vesnických obcí.

Naopak kritiku zaslouží především využití prostředků z druhého pilíře v lesnictví a obecně absence konkrétních ekologických kritérií.

Vláda chce CAP využít k zalesnění necelých 70 čtverečních kilometrů území do roku 2006. V programu ale chybí konkrétní podmínky, které by vyžadovaly sázení lesů s přirozenou druhovou skladbou a bránily zalesňování cenných ploch, například květnatých luk nebo lesních enkláv. Obsahuje pouze nepřímou, finanční motivaci k výsadbě (jakýchkoli) listnáčů a k zaměření na ornou půdu. Dosavadní výsledky obdobné národní podpory ale dokládají, že to nepostačuje. Vážně hrozí, že bude pokračovat masová výsadba smrkových monokultur na velmi cenných lučních pozemcích v podhorských oblastech.

Ekologická kritéria ovšem chybí také v dalších programech, financovaných vesměs ze strukturálních fondů. Vážný je tento problém především u podpor orientovaných na lesy či vodní hospodaření. Přitom řada z nich je zjevně zaměřena na tvrdá, technická opatření, například hrazení bystřin, hnojení a vápnění lesů, vyhrnování rybníků, meliorace, výstavbu lesních cest, budování protipovodňových hrází či zavlažování. Ne každý takový projekt musí být nezbytně negativní. Představují ovšem značné ekologické riziko. Některé mohou vážně poškodit biologickou diverzitu či retenční schopnost krajiny. Nutné je proto stanovení striktních podmínek. Ty jsou ovšem v lepším případě nepřímé (finanční motivace k šetrnějším řešením, například u vyhrnování rybníků) a někde docela chybí.

Konkrétní ekologická kritéria by však byla přínosná i v ostatních programech, kde ale také chybí. Motivovala by k využití peněz na perspektivní projekty podporující šetrnou orientaci zemědělství. Platí to především pro dotační programy určené k podpoře restrukturalizace, modernizace, marketingu, investic a konkurenceschopnosti, pomoci mladým zemědělcům aj. Měly by být zaměřeny zvláště na ekologické zemědělství, zpracování a marketing biopotravin atd. Schválené podmínky ale de facto nerozlišují mezi intenzivním hospodařením a šetrnými postupy, takže příležitost zůstává promarněna.

2. Ekologické a sociální aspekty zemědělské politiky

Tato kapitola mapuje ekologické dopady intenzivního zemědělství a dopad, který na jednotlivé aspekty bude obecně mít vstup do Evropské unie, CAP a evropská legislativa. Nezabývá se ovšem ještě dílčími technickými prvky CAP a jejich vlivy.

2.1. CAP a budoucnost českého venkova

Evropský venkov se v posledních desetiletích vylidňuje. Pracovních míst v zemědělství ubývá, lidé odcházejí z vesnic do měst, rozpadají se základní služby. Společná zemědělská politika EU to spíše podporovala, než venkov bránila. Česká republika přitom v Evropě patří k poněkud zvláštnímu případu zemí s extrémní měrou koncentrace zemědělských podniků (která obvykle provází intenzivní hospodaření), konsekventně vysokým procentem zornění a přitom poměrně nízkou spotřebou agrochemikálií.

Reformovaný systém agrárních dotací ale může pomoci neblahý trend zvrátit. Pomohl by rozvíjet nové, perspektivní sektory, které nabízejí více pracovních míst: ekologické a integrované zemědělství, marketing místních produktů, agroturistiku či obnovitelné zdroje energie.

Venkovský exodus za peníze CAP

Společná zemědělská politika má pomáhat zachovat práci a život na evropském venkově. Přesto nedokázala zabránit masivním ztrátám pracovních míst a vylidňování vesnice. Přesněji řečeno: podporou intenzivního zemědělství k nim CAP po dlouhou dobu přímo přispívala. Počet lidí zaměstnaných v agrárním sektoru se v EU z více než 20 % obyvatel před půl stoletím snížil na současná 4 %. Výsledkem byl venkovský exodus: masové stěhování lidí do měst.

Jen mezi roky 1975 a 1999 zemědělství v zemích EU-9 přišlo o 49 % svých pracovních míst – tedy zhruba 3,8 milionu lidí. Intenzifikaci doprovázela koncentrace: velikost průměrné farmy se ve stejné době zvýšila z 12 na 19 hektarů. Více než polovina zemědělců v zemích EU-15 je starší 55 let a podíl této věkové skupiny se postupně zvětšuje. S rostoucí velikostí statků je pro mladé lidi stále nákladnější (a tedy obtížnější) začít s farmařením.

Zároveň s tím intenzifikace podporovaná CAP vedla ke zvyšování znečištění toxickými pesticidy a dalšími agrochemikáliemi, ničení zeleně v evropské krajině i ubývání pestré přírody, rozvoji mamutích velkochovů a podobně.

Struktura zemědělství

Pozice českého zemědělství je mezi zeměmi rozšířené EU poměrně zvláštní. Liší se totiž od agrárních sektorů v zemích patnáctky i od většiny z nových členských států. Příčinou je neobvyklá kombinace vlastnické struktury a některých aspektů intenzifikace, zejména spotřeby agrochemikálií.

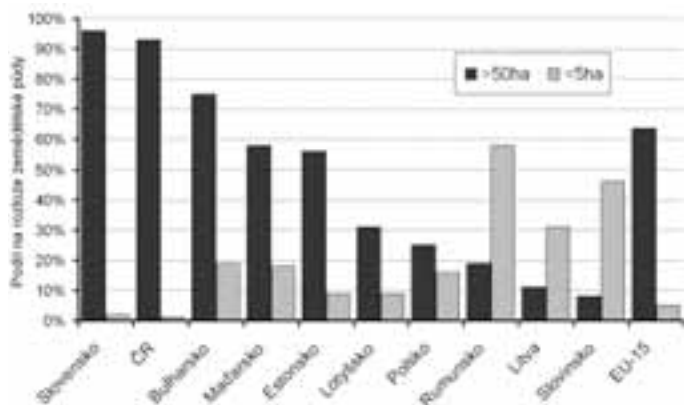
Struktura zemědělství v České republice reflektuje její historii. Nikoli náhodou je poměrně podobná slovenské. Během kolektivizace v padesátých letech byli rolníci násilně sloučeni nebo vyvlastněni do velkých družstev a státních statků – a řada z nich zůstala v nepříliš pozměněné podobě, pouze s jinými vlastníky a v jiné právní formě, také v devadesátých letech. Vznikla sice řada rodinných farem (zejména prostřednictvím restitucí), ale jejich podíl na celkové ploše pozemků je poměrně malý. Zhruba 75 % české a slovenské zemědělské půdy využívá největších 5 % farem (většinou následníci bývalých jednotných zemědělských družstev) o velikosti nad 500 hektarů.

Naproti tomu v Polsku a bývalé Jugoslávii kolektivizace proběhla jen v omezené míře, takže už v roce 1990 bylo 77 % polské a 92 % slovinské půdy v soukromých rukou. Obě země jsou proto pravým protikladem české situace: agrární sektor je zde mimořádně rozdroben na malé privátní statky. V pobaltských zemích (a Rumunsku) byla velká část půdy rozdělena mezi uživatele či původní vlastníky, takže zde také vzniklo poměrně hodně drobných farem. Hospodářství jsou zde tedy v průměru podstatně menší než v EU.

Český agrární sektor je naopak mimořádně koncentrovaný. Zdejší hospodářství jsou v průměru nejrozlehlejší v Evropské unii (za nimi následují slovenská a teprve poté britská).

Zemědělské podniky nad 50 hektarů okupují 93 % české půdy. Malé statky pod 5 hektarů využívají pouhé 1 % půdy. Přitom v zemích EU-15 tvoří farmy nad 50 hektarů 9 % podniků a 64 % půdy, menších než pětihektarových je 58 % a obhospodařují 5 % plochy země.

Obr. 1: Podíl zemědělské půdy využívaný velkými (nad 50 ha) a malými (do 5 ha) farmami

V některých zemích střední a východní Evropy – především v Rumunsku, Bulharsku, Polsku a Litvě – část menších farem pokračuje v částečně samozásobitelském hospodaření, kdy část produkce používají pro vlastní potřebu a část prodávají na trhu. Studie Evropské komise odhaduje, že ve státech střední a východní Evropy je zhruba 5 milionů takových statků, které vyrábějí asi polovinu produkce potravin. V České republice se podle tohoto odhadu mají na dodávkách potravin podílet 25 %, zatímco v Polsku 53 %, v Maďarsku 36 % a ve Francii 14 %. Z 1,2 milionu farem, které v Polsku produkují mléko, pouze

380 000 z nich jej dodává mlékárnám. Zbývající vlastní obvykle jen jednu nebo několik krav a mléko spotřebuje samotná domácnost, nebo se prodává sousedům. Česká produkce mléka naproti tomu končí v mlékárnách z více než devíti desetin (viz Tabulka 1).

Tabulka 1: Zaměstnanost v zemědělství, tržní produkce mléka a výnosy obilovin v nových členských zemích EU a ve státech EU-15

	Počet zaměstnanců v zemědělství (tisíce, rok 2000)	Podíl zemědělců na zaměstnanosti (%)	Podíl tržního zpracování na produkci mléka (%)	Výnos obilovin (průměr 2000–2003, t/ha)
Česká republika	193	5,2	92	4,1
Estonsko	32	7,4	80	2,0
Maďarsko	227	4,8	77	3,9
Lotyšsko	118	13,5	53	2,3
Litva	262	19,6	63	2,8
Polsko	2698	18,8	61	2,9
Slovensko	119	6,7	87	3,5
Slovinsko	81	9,9	75	4,9
Bulharsko	342	11,3	není známo	2,8
Rumunsko	4861	42,8	není známo	2,5
CEE-10	8933	21,4	není známo	3,0
EU-15	7129	4,3	95	5,5

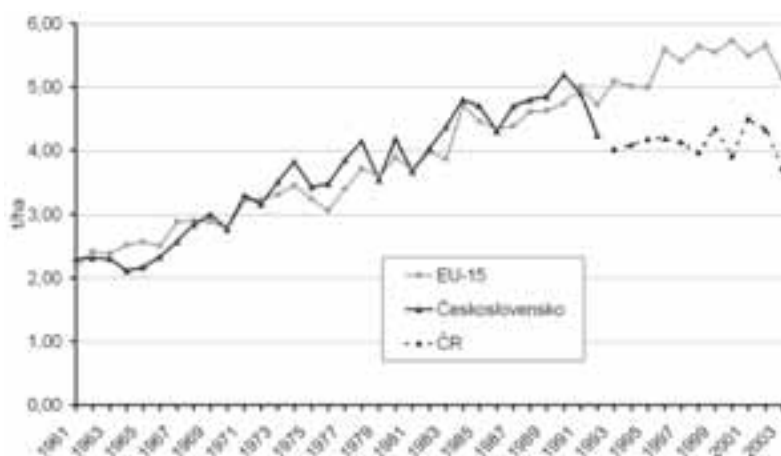
Zdroj: Zaměstnanost – Evropská komise 2000 [1], mléko – Agra Europe 2004 [2], výnosy – FAOSTAT 2004 [3]

Samozásobitelské zemědělství bývá někdy považováno za zaostalé a neproduktivní. Ve skutečnosti ale může na venkově úspěšně fungovat jako sociální síť, která poskytuje určitou ekonomickou jistotu v době vyšší nezaměstnanosti.

Pokud jde o podíl zemědělství na pracovní síle, Česká republika se zhruba 5 % – podobně jako třeba Maďarsko – příliš neliší od průměrných hodnot EU-15. Naproti tomu v zemích s fragmentovanějšími farmami je tento podíl podstatně vyšší: v Polsku nebo na Litvě skoro dvacetiprocentní, v Rumunsku více než čtyřicetiprocentní (viz Tabulka 1).

Výnosy jsou u nás stejně jako v ostatních z nových členských zemí s výjimkou Slovinska podstatně menší než ve státech patnáctky. Ovšem intenzita české produkce patří mezi nejvyšší v regionu. Důležitou roli zde hrál prudký propad výnosů po roce 1990. Až do konce osmdesátých let bylo zemědělství u nás a v okolních zemích zaměřeno na intenzifikaci, stejně jako ve státech EU-15. Propad ve spotřebě pesticidů a umělých hnojiv i další ekonomické změny vedly k propadu a následně stagnaci zdejších zemědělských výnosů.

Obr. 2: Výnosy obilnin v zemích EU-15 a v České republice

Zdroj: FAOSTAT 2004 [3]

Shrnutí: české zemědělství je odlišné od většiny západoevropských zemí i nových členů Evropské unie. Je extrémně koncentrované, má poměrně malé výnosy ve srovnání se západními a vysoké oproti východním zemím. Zaměstnanost je nižší než ve většině z ostatních nových členských států a lze ji srovnávat s EU-15.

Dopady CAP

Hrozí však, že se česká vláda i Evropská komise v příštích letech soustředí na jedinou prioritu – zvyšování produktivity. Život na venkově, zdravá krajina a zájmy spotřebitelů by přitom zůstaly na vedlejší koleji.

Toto dilema je ještě dramatičtější v zemích s extenzivnějším zemědělstvím. Studie zpracovaná pro Evropskou komisi varuje: „Dosáhnout v deseti zemích střední a východní Evropy pouze poloviční produktivity států EU-15 by při konstantní produkci znamenalo zničení 4 milionů pracovních míst v zemědělství.“ A to zejména v Rumunsku a Polsku. Komise sama potvrzuje, že „klíčové v prvních letech po vstupu [do EU] bude riziko, že proces restrukturalizace a opatření [agrární politiky Evropského] Společenství budou spojeny s rostoucí nezaměstnaností na venkově a chudobou“. [1]

V České republice a na Slovensku, kde zemědělství už značnou „restrukturalizací“ prošlo paradoxně během kolektivizace, lze očekávat daleko méně razantní proměnu venkova. Ovšem i zde může evropská agrární politika vyvolat tlak na další intenzifikaci.

Přitom intenzifikace může nastat i bez většího růstu produkce. Vypovídajícím příkladem je Španělsko po jeho vstupu do EU (1986). V letech 1990–1999 zde celková zemědělská výroba stoupla jen o 8 %, ale spotřeba umělých

hnojiv (kg/ha) se zvýšila o 30 %. Počet farem i zaměstnanců v agrárním sektoru se za stejnou dobu rapidně snížil: lidé byli nahrazeni agrochemikáliemi, aniž by došlo k velkému rozvoji produkce [4].

Úzké zaměření na produktivitu by bylo v rozporu s deklarovanou domácí i evropskou agrární politikou, které naopak volají po multifunkčním zemědělství. Podle ní účelem už nemá být pouze produkce potravin, ale také kvalitní jídlo, péče o krajinu a rozvoj venkova – toho přitom nemá být dosaženo koncentrací sektoru a rušením pracovních míst. Velkoplošné, ekonomicky efektivní zemědělství, tvrdí oficiální koncepce, nepředstavuje cíl sám o sobě.

Dobře připravená opatření mohou zajistit, aby se produktivita zvýšila i jiným způsobem než nasazením těžké mechanizace, dalším scelováním, vyšší spotřebou agrochemikálií a propouštěním lidí. Lepšího ekonomického výkonu lze dosáhnout i sofistikovanými metodami hospodaření. Průměrný ekologický statek v zemích EU-15 má vyšší produktivitu práce než průměrná konvenční farma ve státech střední a východní Evropy, ačkoli nepoužívá skoro žádné pesticidy ani umělá hnojiva.

Mnoho venkovských oblastí u nás a v sousedních zemích zažívá v posledních letech úpadek. Vesnické školy, pošty a obchody se zavírají a důležité služby se soustřeďují ve městech. Autobusová a vlaková spojení byla omezena. V důsledku toho lidé, zejména mladí, odcházejí do velkých měst. Horizontální plán rozvoje venkova (HRDP) a Operační program Zemědělství (OPZ) – financované z druhého pilíře CAP – by při dobrém využití mohly pomoci tento trend zvrátit (viz kapitola 5).

Příležitosti k revitalizaci venkova

- **Ekologické zemědělství a další druhy šetrného hospodaření** vyžadují větší lidskou sílu než intenzivní produkce, a proto vytvářejí nová pracovní místa. Práce přibývá přímo na farmách i mimo ně v navazujících odvětvích, zpracování a marketingu. Druhý pilíř CAP umožňuje České republice podporovat ekologické zemědělství v rámci agroenvironmentálních programů, ale také pomocí dalších opatření zaměřených na rozvoj venkova, pokud se správně využijí.
- **Malé a extenzivní farmy** jsou pro venkov spíše hodnotou než břemenem. Mohou těžit z řady opatření v HRDP a OPZ (například investice do statků a podpora zpracování a marketingu v OPZ). Dotační programy by měly být zaměřeny tak, aby nepodporovaly průmyslovou produkci, nýbrž moderní šetrné zemědělské metody. Přinejmenším musí být programy druhého pilíře podmíněny dodržováním ekologických standardů a standardů pohody zvířat. Navíc spíše než k plné komercializaci by tento tradičně profilovaný sektor měl být směřován k rozvoji v kombinaci s dodatečnými zdroji příjmů, jako je agroturistika či řemesla.
- **Mladí farmáři:** Podobně jako v zemích patnáctky také u nás je většina zemědělců stará. Udržení mladých lidí zejména na rodinných farmách je proto klíčové, máme-li předejít vyhladňování venkova a koncentraci půdy. Příležitosti zde nabízí opatření na podporu začínajících farmářů v OPZ: nová generace zemědělců určí budoucí podobu českého venkova. Proto by je podpora měla výslovně motivovat k orientaci na šetrné hospodaření a měla by být podmíněna dodržováním jasně stanovených ekologických i hygienických pravidel a standardů péče o zvířata.
- **Diverzifikace venkovské ekonomiky:** Mezi hlavní cíle OPZ patří podpora nejrozumnějších nezemědělských aktivit spadající pod tzv. článek 33 nařízení, které rozdělování druhého pilíře reguluje: obnovy vesnic, ochrany památek a venkovského dědictví, řemesel, agroturistiky, základních místních služeb, pozemkových úprav, veřejné dopravy a další infrastruktury, péče o vodní zdroje, marketingu tradičních lokálních specialit a ekologických opatření. Společným cílem všech z nich je vytvořit na venkově další zdroje příjmů. Například agroturistika je pro zemědělce zajímavou dodatečnou oblastí podnikání. Článek 33 může pomoci s menšími investicemi do ubytování, pohostinství a dalších služeb pro turisty.
- **Obnovitelné zdroje energie:** Zatím se u nás pod energetickými plodinami rozumí především využití intenzivně pěstované řepky v biopalivech. Ale rozvoj spalování biomasy nabízí úplně novou oblast zajímavých příjmů pro zemědělce. Biomasa, ať už ze speciálních energetických plodin nebo z odpadu, například dřevěného nebo slámy, i bioplyn ze zpracování hnoje a kejdy jsou efektivní zdroje čisté energie. Moderní technologie umožňují jejich nové využití. Z kalkulace pro ministerstvo životního prostředí vyplývá, že jen energetická biomasa by mohla u nás v roce 2030 zaměstnávat přes 70 000 lidí. Větrné elektrárny by mohly do roku 2010 vytvořit 2100 pracovních míst [5]. První pilíř CAP nyní nabízí přímé platby k podpoře pěstování energetických

plodin – jakýchkoli plodin určených k energetickému využití s výjimkou cukrové řepy. Zároveň je potřeba využít dotací ve strukturálních fondech k rozvoji projektů na výrobu energie z biomasy. Podmínkou by však mělo být šetrné, nikoli intenzivní pěstování těchto plodin. Ovšem obnovitelné zdroje na venkově, to není pouze biomasa. Větrné elektrárny nabízejí zajímavý zdroj příjmů pro vlastníky pozemků i obce především v chudých horských oblastech.

Obr. 3: Sklizeň sena na tradičně obhospodařované, druhově bohaté louce

Foto: Stanislav Ciok EPA Photo/Evropská komise

2.2. Pesticidy a umělá hnojiva

Závislost na agrochemikáliích, zejména pesticidech a umělých hnojivech, patří mezi nejvýznamnější problémy intenzivního zemědělství. Poměrně nižší chemizace v České republice i dalších zemích střední a východní Evropy nám dává výhodu oproti mnoha státům západní Evropy, které se pracně snaží snížit jejich používání. Ovšem jedním z hlavních rizik spojených se vstupem do Evropské unie je, že zavedení dotací z CAP u nás opět povede k rapidnímu nárůstu spotřeby agrochemikálií.

Pesticidy jsou chemické látky s toxickými účinky, kterými se v zemědělství hubí nežádoucí organismy – škůdci a plevely. Jen zřídka ale působí selektivně. Proto mají dopad také na užitečné rostliny a živočichy, poškozují zdraví dělníků v továrnách při výrobě, zemědělců, kteří je aplikují, i spotřebitelů.

Chemická hnojiva se používají spolu s živočišným hnojem kvůli doplnění živin, které plodiny odčerpaly z půdy. Na rozdíl od pesticidů nemusejí být přímo toxická, ale kvůli vysokým dávkám znečišťují řeky i podzemní vodu a kontaminují potraviny rizikovými dusitany a dusičnany.

Škody způsobené pesticidy a umělými hnojivy

Znečištění: Část pesticidů a umělých hnojiv se dostává do půdy a povrchové či podzemní vody. Kontaminace půdy, vody a potravního řetězce toxickými herbicidy a insekticidy byla v minulosti jednou z hlavních příčin vymírání ptáků, obojživelníků, hmyzu a řady druhů rostlin. Dusičnany a fosfáty z umělých hnojiv způsobují eutrofizaci řek, přehradních nádrží a rybníků. Projevuje se prudkým nárůstem řas a sinic, úbytkem kyslíku ve vodě a vznikem toxinů jedovatých pro ryby i člověka, způsobuje alergie a omezuje rekreační využití. Poškozuje také přírodní biotopy. Z deseti českých přírodních rezervací, které byly klasifikovány jako mokřady mezinárodního významu, a proto je chrání tzv. Ramsarská konvence, ohrožuje eutrofizace čtyři [6]. Oxid dusný (N_2O) z umělých hnojiv přispívá k narušování životadárné ozónové vrstvy a ke globálním změnám podnebí.

Zdravotní rizika: Dusíkatá hnojiva jsou významným zdrojem dusičnanů v potravinách, hlavně zelenině, a v pitné vodě [7]. Dusičnany v těle spouštějí řetěz chemických reakcí vedoucí ke vzniku nitrosaminů, považovaných za rakovinotvorné, a dusitanů. Na dusitany jsou zvláště citlivé malé děti. Fosfátová hnojiva často obsahují velmi toxické kadmium, jehož koncentrace v potravinách mohou dosahovat vysokých hodnot [8]. Vědci zjistili, že některé pesticidy narušují činnost hormonů, jež hrají důležitou roli při vývoji lidského zárodku a malých dětí. Mohou se proto podílet na rapidním nárůstu různých vývojových vad. Podezřívají je například ze spoluúčasti na prudkém poklesu kvality lidského spermatu v posledních desetiletích [9]. Mezi další zdravotní rizika související se stopovými zbytky pesticidů v potravinách a pitné vodě patří snížení odolnosti imunitního systému, poruchy nervové soustavy a různé typy rakoviny [10].

Ekonomické dopady: Znečištění vody pesticidy a umělými hnojivy je dobrý příklad vynucených vedlejších nákladů. Vodárenské společnosti a potravinářský průmysl musí platit za čištění pitné vody a náklady si potom započítávají do zvýšených cen. Roční výdaje na čištění vody od agrochemikálií byly odhadnuty v Nizozemsku na asi 85 milionů eur [11], ve Velké Británii na více než 200 milionů eur [12]. Odstraňování pesticidů z vody je ještě složitější, a tedy nákladnější než v případě dusičnanů. V současném zemědělství se používá několik set různých pesticidů. Každá chemická skupina pesticidů vyžaduje speciální metodu čištění. Odstranění všech pesticidů není prakticky možné [13].

Insekticidy používané k ošetření slunečnicových a kukuřičných polí vedly k hromadnému vymírání evropských včelstev. Jen ztráty francouzských včelařů byly odhadnuty na 150 milionů eur [14]. Léčba zdravotních důsledků způsobených používáním agrochemikálií také zvyšuje výdaje na zdravotnictví.

Dopady na zemědělce: Z používání pesticidů plyne zisk chemickým společnostem, nicméně farmáře přichází draho. Dlouhodobé intenzivní používání umělých hnojiv oslabuje rostliny. Někteří škůdci si často postupně vytvářejí rezistenci proti jednotlivým přípravkům. Vedlejším dopadem používání pesticidů je vybíjení užitečných organismů, které by hubily škodlivé druhy, a často nástup sekundárních škůdců [15]. Od konce druhé světové války se zvýšila spotřeba insekticidů desetinásobně, ale ztráty způsobené hmyzem zároveň vzrostly ze 7 % na 13 % [16]. To si vynucuje ještě více postřiků, a tak se vytváří začarovaný kruh závislosti zemědělců na chemickém průmyslu.

Spotřeba agrochemikálií v České republice

Česká spotřeba pesticidů se oproti plýtvání v 80. letech snížila asi na polovinu. S 1,3 kg/ha je menší než v zemích EU-15 (2,3 kg/ha) [17]. Pouze tři státy patnáctky (Švédsko, Irsko a Finsko) spotřebují na hektar zemědělské půdy méně pesticidů než Česká republika [18]. Například v Německu na hektar připadá asi dvakrát více účinných látek. Ovšem dávky v českém zemědělství už deset let opět soustavně a rapidně rostou – jsou dnes nejvyšší od roku 1993 [17]. Nasazení u některých plodin je skutečně intenzivní, například vinná réva dostává během jediné sezóny až 12 postřiků.

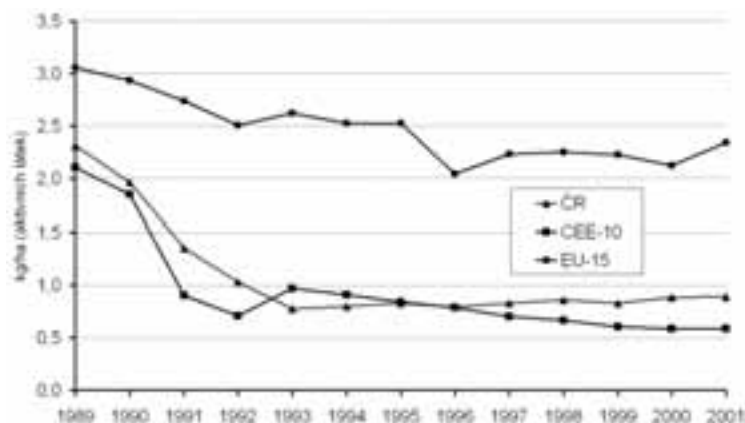
Vývoj spotřeby dusíkatých hnojiv má podobný trend. Oproti roku 1990 je nižší o čtvrtinu, avšak mezi roky 1992 a 2002 se opět zvýšila o 50 % [17]. Na každý hektar zemědělské půdy se u nás nyní v průměru ročně přidává 72 kg těchto látek, takže se pohybujeme na úrovni srovnatelné se zeměmi EU-15 (63 kg/ha) [17]. Ostatní umělá hnojiva (oxidy fosforu a draslíku) tvoří u nás dohromady zhruba dalších 20 kg/ha [17].

Obecně se nejméně agrochemikálií z nových členských zemí používá v pobaltských státech, nejvíce naopak v České republice, Slovinsku, Maďarsku a na Slovensku.

Patnáctka: odklon od agrochemikálií

Používání pesticidů i umělých hnojiv během posledních pěti desetiletí dramaticky vzrostlo a zemědělská produkce je na nich silně závislá. Rezidua pesticidů se nacházejí ve zhruba 40 % vzorků potravin ze zemí EU-15 a pitná voda zde pravidelně překračuje povolené limity kontaminace pesticidy a dusičnany [19]. V posledních patnácti letech se ale růst zastavil a některé země, jako Nizozemsko, Rakousko, Dánsko, Švédsko a Finsko, dokonce dokázaly spotřebu snížit [8] [20] [21]. Podařilo se jim to díky aktivním a promyšleným opatřením.

Obr. 4: Bilance obchodu se zemědělskými a potravinářskými komoditami mezi středo- a východoevropskými státy a EU-15 (v miliardách eur)

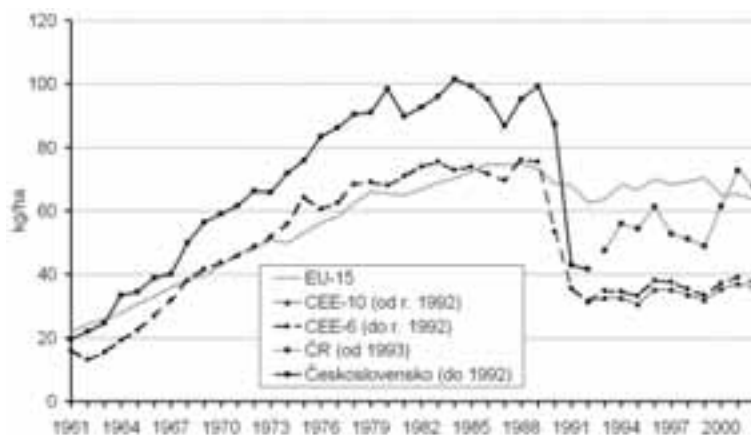

CEE-10:

Česká republika, Slovensko, Maďarsko,
Polsko, Slovinsko, Litva, Lotyšsko,
Estonsko, Rumunsko, Bulharsko

Zdroj: EU-15 – FAOSTAT 2004 [3], Česká republika – MŽP 2003 [17]

Obr. 5: Spotřeba dusíkatých hnojiv v České republice a zemích EU-15

CEE-6:

Česká republika, Slovensko, Maďarsko,
Polsko, Rumunsko, Bulharsko

Zdroj: EU-15 – FAOSTAT 2004 [3], Česká republika – MŽP 2003 [17]

Příklady těchto zemí také potvrzují, že spotřebu chemikálií lze snížit, aniž by klesla produktivita zemědělství. V Dánsku, Švédsku, Finsku, Belgii či Norsku zavedli daně na pesticidy nebo na umělá hnojiva s cílem zahrnout do ceny jejich vedlejší účinky [22]. Zdanění motivuje k efektivnější spotřebě a zároveň k hledání inovativních opatření, jak postřiky omezit. Výtěžek přitom nemusí odtékat ze zemědělství pryč ani daň nemusí zvyšovat ekonomickou zátěž farmářů. Třeba v Dánsku výnos z pesticidové daně investovali do snížení zdanění zemědělské půdy a menší část do různých projektů pro zemědělce [23].

Ukazuje se, že alternativní způsoby hnojení a kontroly škůdců mohou být pro farmáře ekonomicky výhodné. Patří mezi ně nechemické postupy boje proti škůdcům (například biologické pesticidy) nebo udržování úrodnosti půdy například střídáním plodin, setím krycích plodin a meziplodin, zaoráváním nevyužitelných zbytků úrody. Omezení chemických vstupů a jejich negativních dopadů lze dosáhnout také jejich efektivnějším používáním, hlavně správným dávkováním ve správný čas. Komplexním řešením je ekologické zemědělství, kde se nepoužívají téměř žádné chemické vstupy, a také tzv. integrovaná ochrana, která promyšlenými pěstebními postupy a technikami kontroly škůdců a plevelů spotřebu chemikálií razantně snižuje (viz kapitola 2.10.).

Dánsko: jak snížit spotřebu pesticidů a umělých hnojiv na polovinu

Dánská vláda spustila první takzvaný pesticidový akční plán v roce 1987. Skoro 50 % registrovaných pesticidů bylo zakázáno nebo staženo z trhu. Zároveň plán stanovil cíl snížit spotřebu pesticidů o 50 procent. V období 1989–1999 skutečně klesla ze dvou na jeden kilogram na každý hektar zemědělské půdy [3]. V roce 1996 v Dánsku zavedli pesticidovou daň ve výši odpovídající 27 % maloobchodní ceny u insekticidů a 15 % pro ostatní skupiny pesticidů, o dva roky později byla zvýšena na částky odpovídající 54 %, respektive 33 % [24]. Poté se důraz přesunul k omezování průměrného počtu ročních postřiků polí pesticidy, vyjádřenému tzv. indexem četnosti ošetření (TFI – treatment frequency index). Vládní odborná komise dospěla k závěru, že index by mohl být během deseti let snížen na polovinu, aniž by to mělo pro farmáře nebo společnost ekonomické důsledky. Druhý akční plán z roku 2000 stanovil cíl snížit TFI z hodnoty 2,5 na méně než 2,0 během dvou let. Zavedl také řadu dalších opatření, například ochranné zóny podél vodních toků, kde je používání pesticidů přísně omezeno. Stanovil i cíl více než ztrojnásobit výměru ekologicky obhospodařované půdy.

Dánsko pokračuje v upevňování této politiky i nadále. Současný akční plán na období 2004–2009 má za cíl snížení TFI pod hodnotu 1,7. Neoddělitelnou součástí dánského úspěchu je národní zemědělská poradenská služba, částečně financovaná výnosy z pesticidové daně, která zemědělcům pomáhá hledat možnosti, jak snížit spotřebu a plnit další požadavky. Klíčovou strategií poradenské služby je příprava malých akčních plánů pro jednotlivé farmy a vytváření skupin pěti až osmi farmářů, kteří se pravidelně setkávají mezi sebou i s poradcem a vyměňují si zkušenosti. Sedláci se dobrovolně aktivně zapojují, protože menší spotřeba chemikálií zároveň snižuje jejich náklady [25].

Dánsko se také snaží o omezení umělých hnojiv. Výsledkem bylo snížení jejich spotřeby mezi lety 1989 a 2002 na polovinu [3]. Od roku 1994 musejí dánské zemědělci zpracovávat plány hnojení. Objemy umělých hnojiv jsou v nich regulovány tak, aby byla na dané farmě (nebo hospodářství) zajištěna rovnováha živin. Navíc musí být 65 % obdělávaných ploch přes zimu pokryto zelenými plodinami [8].

Dalšího úspěchu se podařilo dosáhnout při snižování znečištění vody dusíkem. V roce 1987 rozhodl dánský parlament, že úniky dusíku ze zemědělské výroby do moře, jezer, řek a podzemních vod musí klesnout o 49 %. Do konce roku 2003 byly menší o 48 %. Úspěchu bylo dosaženo zejména díky efektivnějšímu nakládání s živočišným hnojem a krmivy, rozvojem ekologického zemědělství a obnovou mokřadů [26].

Evropské dotace a spotřeba agrochemikálií

Trend v České republice není výjimkou. Podobně spotřeba agrochemikálií klesla na začátku devadesátých let také jinde ve střední a východní Evropě. A stejně jako v okolních zemích také u nás se očekává, že členství v EU, respektive zavedení dotačních programů CAP, může vést k novému boomu chemických postřiků.

Přestože spotřeba nedosahuje třeba německých či nizozemských hodnot, je nadále daleko vyšší, než krajina může unést, a způsobuje zdravotní rizika. Navíc je u nás zastaralá technika a problém často představuje i nesprávné zacházení s agrochemikáliemi (například nadměrné dávkování nebo špatné načasování postřiku), svůj podíl nese i nedostatek poradních a vzdělávacích služeb pro zemědělce [20].

Zakázané pesticidy

Svého druhu časovanou bombu představují polozapomenuté sklady zaplněné zastaralými pesticidy, často již s prošlou lhůtou. Zásoby jsou často ponechány bez řádného dohledu, někdy jejich místa ani nejsou známá. Během inventarizace prováděné na počátku 90. let bylo v České republice zjištěno přibližně 6000 tun těchto látek. Skutečné množství však bylo pravděpodobně vyšší, neboť v databázi nebyly zahrnuty všechny zemědělské organizace a soukromí zemědělci [27]. V zemích střední a východní Evropy se množství těchto nevyužitých pesticidů odhaduje na 100 000 tun [28].

Nejnebezpečnější, tzv. organochlorované pesticidy, jako je třeba DDT, se u nás přestaly vyrábět většinou už v šedesátých či sedmdesátých letech. Během sedmdesátých a osmdesátých let postupně přišly také zákazy nebo významné omezení jejich používání, a byly nahrazeny jinými pesticidy (organofosfáty, karbamáty). Přesto

zůstávaly nadále na skladech podniků, často nedostatečně zajištěny, a jejich bezpečná likvidace se odkládala do budoucna.

Převážná část zásob byla zlikvidována do roku 1995 – byly vyvezeny do speciálně vybavených spaloven v Německu a Velké Británii. Nicméně pořád ještě zůstávají v přírodě a potravním řetězci, včetně lidí [27].

Zatímco ke snížení spotřeby agrochemikálií v Dánsku a Švédsku došlo díky promyšleným opatřením, za poklesem u nás stojí zhoršená finanční situace zemědělců. Farmy prostě nemají peníze na to, aby si vysoké dávky pesticidů a umělých hnojiv koupily. Ale po vstupu do EU se zemědělské dotace v České republice podstatně zvýší. Otázkou zůstává, jak tyto peníze použijí.

Očekává se, že dotace z CAP společně s tržními tlaky povedou ke zvýšení spotřeby pesticidů a umělých hnojiv v zemědělství České republiky i okolních zemí [29]. Peníze daňových poplatníků by tedy namísto reformy zemědělství, kvalitních potravin, lepší péče o krajinu a rozvoje venkova sloužily k další intenzifikaci a většímu znečištění – tedy nakonec skončí v kapsách chemických koncernů.

Stát by měl použít doprovodná opatření k tomu, aby zemědělcům umožnil využít vyšších dotací k lepšímu nakládání s agrochemikáliemi a k zavádění moderních metod kontroly škůdců a zúrodňování půdy – namísto toho, aby se opět uvažovali do spirály závislosti na chemii. Účinné by bylo například zřízení kvalitní poradenské služby zaměřené na efektivní nakládání s agrochemikáliemi.

Zároveň je nutné podmínit dotace snahou o snížení znečištění. Přímé platby by tedy rozhodně měly být podmíněny dodržem několika konkrétních ekologických standardů, tedy nějakou formou tzv. křížového souladu (podrobněji toto téma diskutujeme v kapitole 4).

Právě spotřeba agrochemikálií dobře ilustruje klíčovou volbu, před kterou české zemědělství nyní stojí – zda využije příležitosti, kterou jeho dnešní stav a evropské dotační programy nabízejí, a vydá se cestou šetrného hospodaření, nebo zda se vrátí k intenzivní výrobě za každou cenu. Toto dilema však neřeší abstraktní agrární sektor, nýbrž v první řadě vláda. Právě její opatření o něm rozhodnou.

Další potenciální riziko, které přináší vstup do unie, se týká obchodních norem EU pro tvar, velikost a estetický vzhled ovoce a zeleniny. Podstatná část dnešní spotřeby pesticidů nesouvisí s výnosy, ale slouží pouze k zajištění kosmetické kvality a jednotvárné produkce – jde o tzv. regulátory růstu. Také zavádění domácích i evropských standardů do ovocnářství často znevýhodňuje místní odrůdy. V Evropě existuje přes 2300 odrůd jablek, ale v regálech supermarketů lze najít pouze několik z nich. Nařízení Evropské komise č. 85/2004 zakazuje, aby se jablka o průměru menším než 5,5 cm, hmotnosti pod 80 gramů nebo s vadami na slupce přesahujícími plochu 2,5 cm² prodávala jako jablka – shodné minimální požadavky má také česká norma [30]. Důsledkem takových opatření je masivní zavádění dalších pesticidů a umělých hnojiv s cílem vypěstovat jednotvárné a „neposkvrněné“ ovoce. Podobné standardy v EU platí také pro hrušky, švestky, broskve, mrkev a další druhy ovoce a zeleniny. Komplikuje to život zejména ekologickému zemědělství, které agrochemikálie nepoužívá.

Evropská opatření a zemědělská chemie

Členství v unii zavádí do českého právního řádu také evropské standardy a další opatření, která mají chránit před znečištěním pesticidy a umělými hnojivy. V mnoha případech mohou znamenat podstatný krok k lepšímu. Nicméně ke sladění legislativy původně došlo hlavně s cílem zajistit volný trh a vyhnout se potenciálním obchodním sporům, které by mohly plynout z rozdílných norem v různých členských zemích. Snaha o ochranu lidského zdraví při jejím sestavování hrála vedlejší roli – a podle toho také vypadá [31]. Česká republika by se proto neměla omezit na formální splnění norem, ale měla by se snažit zajistit vysokou úroveň ochrany před znečištěním a kontaminací. Navíc vláda napříště ponese spoluodpovědnost za formulaci nové evropské legislativy.

Evropská opatření jsou zatím poměrně slabá především proto, že nezajišťují snižování spotřeby pesticidů. EU potřebuje novou směrnici, která by stanovila konkrétní, právně závazné a termínované cíle snižování spotřeby, jež by od členských států vyžadovaly přípravu a schvalování národních plánů redukce spotřeby pesticidů. Ekologické organizace vedené Pesticide Action Network už předložily konkrétní návrh takové směrnice [32].

Směrnice o zakázaných pesticidech (79/117/EC): během posledního čtvrtstoletí bylo na základě této směrnice zakázáno asi 25 látek, mezi nimi i některé vůbec nejrizikovější – například DDT a další organochlorové pesticidy.

Směrnice o povolování pesticidů (91/414/EEC): upravuje uvádění nových pesticidů na trh. V rámci dosud probíhajícího přehodnocování povolených pesticidů bylo v roce 2003 staženo z trhu v EU více než 450 látek. Celkem je dnes v unii vyloučen prodej asi 60 % z více než osmi set druhů účinných látek. Zákaz se dnes už vztahuje i na Českou republiku. Přesto je však dosud v EU povolena řada rizikových pesticidů včetně dvanácti podezřelých z karcinogenních účinků [31].

Směrnice o maximálních hodnotách reziduí pesticidů (MRLs): čtyři směrnice určují horní hranice zbytkových množství pesticidů v potravinách. Dohromady vypočítávají více než 17 000 hodnot pro maximální výskyt 133 různých pesticidů v řadě potravinových komodit [31].

Tematická strategie pro udržitelné používání pesticidů: koncepční materiál, který v Evropské komisi vzniká od roku 2002. Návrh by měl být zveřejněn patrně během podzimu 2004 [33]. Očekává se, že strategie zavede balíček opatření platných pro celou EU a zároveň zaváže jednotlivé státy k vypracování domácích akčních plánů v oblasti pesticidů. Evropský parlament navrhl, aby unie v rámci strategie zřídila zvláštní fond pro nakládání se zastaralými a zakázanými pesticidy v zemích střední a východní Evropy [15].

Rámcová směrnice o vodách (2000/60/EC): slouží k ochraně povrchových a podzemních vod před znečištěním. Vyjmenovává mimo jiné i skupinu prioritních látek (včetně několika pesticidů), u kterých mají být úniky do vod zcela eliminovány [34] [35]. Patří mezi ně sedm pesticidů povolených v České republice, například alachlor, endosulfan nebo chlorpyrifos.

Směrnice o pitné vodě (98/83/EC): stanovuje maximální hodnoty reziduí pesticidů v pitné vodě: 0,1 mikrogramů na litr pro jakýkoli jednotlivý pesticid a 0,5 mikrogramů na litr pro celkovou koncentraci pesticidů.

Směrnice o dusičnanech – tzv. nitrátová směrnice (91/676/EEC): cílem je ochrana vod před znečištěním dusičnany ze zemědělství. Členské státy musejí vymezit tzv. zranitelné oblasti a stanovit v nich maximální přípustné hodnoty používání dusičnanů. Musí také pro jednotlivé zranitelné oblasti zpracovat akční programy, které zahrnují opatření k omezení spotřeby přírodních i umělých hnojiv. Mají také zajistit jejich správné používání a skladování. Zranitelné oblasti pokrývají asi 37 % území dosavadní evropské patnáctky. Jako alternativu k vymezování jednotlivých oblastí může stát vyhlásit za zranitelnou oblast celé území a zpracovat celostátní akční program [36].

Hlavní slabinou nitrátové směrnice v dosavadních i nových členských zemích EU je, že dosud do velké míry zůstává jen na papíře. Evropská komise pro nedostatečné plnění zahájila přestupková řízení proti všem zemím EU-15 s výjimkou Dánska.

V České republice nitrátová směrnice vstoupila v platnost novelou vodního zákona a hlavně nařízením vlády z března 2003 [37]. Kabinet jím stanovil zranitelné oblasti a pravidla používání a skladování hnojiv a statkových hnojiv, střídání plodin a provádění protierozních opatření v těchto oblastech. Zranitelné oblasti zabírají 42,5 % výměry zemědělské půdy, tedy asi 36 % českého území. Novinkou v našem právním řádu je například vymezení metr širokého pásu podél všech vodních toků a stojatých vod, kde se nesmí orat. Závazně se také reguluje hospodaření na svažitých pozemcích, zakazuje hnojení kejdou v okolí vod, pěstování okopanin na svažitých pozemcích a hnojení dusíkem na podmačených a některých silně svažitých územích.

Podmínky dotací v rámci CAP: Ke snížení závislosti na agrochemikáliích může napomoci také několik nástrojů, které jsou součástí CAP. Princip křížového souladu po zemědělci, kteří chtějí čerpat přímé dotace z tzv. prvního pilíře, vyžaduje bezpodmínečné dodržování pravidel směrnice o povolování pesticidů (tedy aby nepoužívali nepovolené pesticidy) a nitrátové směrnice (tedy vedle uvedených podmínek například dodržovali maximální množství dusíku v hnojivech aplikovaných na pole – obvykle 170 kg/ha/rok, zajistili bezpečné skladování dusíkatých látek a nepoužívali tato hnojiva v zimě). Jeho dodržování se ale pro Českou republiku a další nové členské státy stane povinným až od roku 2009.

Agroenvironmentální programy (AEP): některé z agroenvironmentálních programů, na které lze získat dotace, stanoví své vlastní limity spotřeby umělých hnojiv či pesticidů. V českých AEP sem patří samotná podpora pro

ekologické zemědělství, kde je používání agrochemikálií plošně skoro úplně vyloučeno. Některé další programy je různě omezují. Například mezi podmínkami subvencí v programech Extenzivní louky, Extenzivní pastviny, Ptačí lokality na travních porostech a dalších je nulové hnojení. Programy Pastviny a Louky podporují takovou péči, kde spotřeba dusíkatých hnojiv nepřekročí 40 kilogramů na hektar a herbicidy se používají pouze bodově. V zemích EU vedly AEP ke zdokumentovanému snížení spotřeby pesticidů a umělých hnojiv [36].

Doporučení

Rapidní růst spotřeby pesticidů a umělých hnojiv, který podpora z CAP bude patrně ještě akcelarovat, je zřejmě nejvýznamnějším ekologickým trendem v českém zemědělství. Jsou nutná opatření, která by zabránila zhoršování a zajistila snížení spotřeby agrochemikálií. Hnutí DUHA považuje za potřebné především:

- Vypracovat kvalitní akční plán s konkrétními, termínovanými cíli snižování spotřeby pesticidů, zlepšování hospodaření s pesticidy na farmách a omezování rizik (substituce bezpečnějšími látkami) a programem opatření, která k jejich splnění povedou.
- Novou legislativou uložit zemědělským podnikům povinnost vypracovat systémy sledování koloběhu živin a plány hnojení tak, aby se vyhýbaly zbytečnému používání umělých hnojiv a aby byla zabezpečena rovnováha živin. Zároveň pro ně zajistit metodickou a praktickou podporu (metodika s doporučenou jednoduchou strukturou systému a plánu, praktický rádce pro zpracování, poradenství).
- Zavést do Zásad správné zemědělské praxe standardy, které vyloučí nadměrnou spotřebu a nevhodné používání (například v blízkosti vodních toků a rozptýlené zeleně) agrochemikálií.
- Zavést pesticidovou daň a daň z umělých hnojiv, při stanovení sazeb využít úspěšných skandinávských příkladů. Doporučujeme výnos využívat výhradně v zemědělství, například na podporu poradenství a šetrné kontroly plevelů či škůdců, a hlavní část výnosu přímo vrátit zemědělcům adekvátním snížením zdanění pozemků.
- Propagovat ekologické a integrované zemědělství (viz kapitola 2.10).
- Důsledně kontrolovat dodržování relevantní evropské legislativy – zejména směrnice o pesticidech, rámcové konvence o vodách a nitrátové směrnice.
- Přehodnotit ty domácí standardy upravující kosmeticko-estetické vlastnosti potravin, které přispívají ke zbytečnému používání pesticidů.
- Prosazovat obdobné přehodnocení standardů také v EU a zároveň prosazovat silnější evropskou legislativu i další opatření v oblasti pesticidů a umělých hnojiv.
- Prosazovat, aby EU v tzv. tematické strategii pro udržitelné využívání pesticidů schválila právně závazné opatření vedoucí ke snížení spotřeby pesticidů, založená na návrhu směrnice PURE (Pesticide use reduction in Europe).
- Prosazovat v EU revizi kosmetických norem pro ovoce a zeleninu tak, aby nepodporovaly zbytečné používání pesticidů.

2.3. Velkochovy a péče o zvířata

Máloco ilustruje intenzivní zemědělskou výrobu a produktivitu za každou cenu tak jako velkochovy hospodářských zvířat. Série skandálů v posledních letech připoutala pozornost k podmínkám, které v nich panují. Právě zde západ Evropy dosáhl mezí průmyslového zemědělství a pomalu se od něj začíná odvracet.

Zemědělské továrny

Tradiční smíšené statky zároveň pěstují plodiny a chovají zvířata. Pro dobytek a drůbež je k dispozici volná plocha, kde hledají potravu a kde také zůstává část hnoje. Během posledních padesáti let se ale živočišná produkce postupně koncentruje a přibývá mamutích, specializovaných velkochovů, které pracují podobně jako továrna. Počet prasat v zemích EU-12 se zvýšil z 80 milionů v polovině 70. let na 108 milionů v roce 1996, ale ve stejném období zároveň počet prasečích farem poklesl na méně než polovinu [38].

Dopady velkochovů

Týrání zvířat: V živočišných výrobnách se na zvířata nehledí jako na živé tvory. Představují jednotky produkce, od kterých se vyžaduje rychlý růst a vysoká produkce masa, mléka, vajec či mláďat – podle účelu konkrétní farmy. Zvířata jsou obvykle celý život namačkána jedno na druhé v uzavřených stájích, klecích nebo halách. Asi 80 % českých slepic stráví celý život se 4–5 dalšími v kleci o celkových rozměrech 50 x 50 centimetrů, kterou svými těly prakticky vyplňují [39]. Na jedno prase ve výkrmu připadá 0,6–0,7 m² prostoru v temné hale s podlahou ze železného roštu, pod kterou leží septik. Zvířata si působí poranění, puchýře a vředy, nemohou se chovat přirozeně – slepice roztahovat křídla, prasata rýt. Mláďata se velmi brzy po narození oddělují od matky, vyvíjejí se u nich různé deformace, nejsou krmena přirozenou stravou.

Nemoci a bezpečnost potravin: Nahuštěné a často špinavé podmínky jsou ideálním prostředím pro vznik bakteriálních infekcí. Nemocným i zdravým zvířatům se společně podává směs antibiotik a dalších léků s cílem prodloužit jejich život, a tím usnadnit výnosy a jejich plánování. K nemocem zvířat často vede také stres spojený s intenzivním chovem. Zbytky stimulátorů a léčiv kontaminují maso. Nizozemský výzkum odhalil zbytky antibiotik v 10 % testovaných kuřat, které se běžně prodávaly v obchodech [40].

Antibiotika: V průmyslových velkochovech se zvířatům běžně podávají antibiotika nejen kvůli prevenci bakteriálních infekcí, ale také na podporu rychlejšího růstu [41]. V roce 1997 dosáhla spotřeba antibiotik u hospodářských zvířat v EU 4700 tun, přičemž žebříčkům spotřeby vévodily země s nejintenzivnější živočišnou výrobou – Nizozemsko, Belgie, Dánsko a Francie [42]. Nadměrná spotřeba způsobila, že u některých typů bakterií, například salmonely a kampylobakterií, se vůči antibiotikům v alarmující míře vytváří rezistence. Odolné bakterie někdy napadají i člověka a mohou snižovat účinnost antibiotik používaných v lékařství, což je mnohem větší hrozba než například BSE [43].

Švédsko v Evropě nastolilo trend zákazu antibiotik v živočišné výrobě s výjimkou bezprostředních léčebných účelů. Úplný zákaz podávání antibiotik za účelem růstu má v EU vstoupit v platnost v roce 2006. Ale velká většina antibiotik se používá kvůli prevenci infekcí, a tato možnost má být nadále povolena. Skutečné řešení vyžaduje přechod od průmyslových velkochovů k pastevnímu chovu nebo kvalitnímu, volnému vnitřnímu ustájení.

Další přípravky: Ke stimulaci růstu se ve velkochovech používají i další látky – tzv. beta-agonisté a anabolické hormony (steroidy). Beta-agonisté (například klenbuterol) se často užívají ke zvětšování svalové hmoty hospodářských zvířat, ačkoliv povoleny jsou pouze k léčebným účelům. Rezidua v potravinách mohou způsobit zvýšení srdečního tepu i nepravidelnosti rytmu u lidí i u zvířat [44]. Podávání hormonů ke stimulaci růstu hospodářských zvířat stejně jako dovoz „hormonálně upravovaného“ masa jsou v EU zakázány od roku 1988. Spojené státy, které kvůli zákazu ztratily významný vývozní trh, zahájily proti EU proces u Světové obchodní organizace (WTO). V roce 1999 WTO rozhodla, že zákaz představuje nezákonnou obchodní bariéru a uvalila na EU pokutu 120 milionů dolarů ročně. EU přesto zákaz ponechala v platnosti: příslušný vědecký výbor varoval, že maso znamená reálné riziko pro spotřebitele [45].

Znečištění: Velkochovy s vysokými stavy zvířat jsou také zdrojem obrovského množství hnoje a odpadů. Koncentrovaný hnůj a močůvka jsou důležitým zdrojem nadměrného zatížení dusíkem v krajině a znečišťují řeky. Industriální farmy také komplikují život lidem v okolních obcích. Bývají zdrojem silného znečištění čpavkem, který vedle zápachu také způsobuje zdravotní obtíže astmatikům. Zejména v okolí drůbežáren je ve vzduchu velké množství prachu a bakterií – na Domažlicku zaznamenali nárůst počtu alergií na plísň a roztoče až o 20 %.

Krmiva ze třetího světa: Průmyslová živočišná výroba vyžaduje dodávky krmiv s vysokým obsahem energie a proteinů, zpravidla pěstovaných v intenzivních monokulturách. Evropské zemědělství sice vytváří nadbytek potravin pro obyvatele kontinentu, ale neuživí jejich hospodářská zvířata. Téměř 30 % evropské spotřeby krmiv

pochází z dovozu: importuje se zejména sója a maniok (kasava) pro skot a prasata [46]. Produkce ve třetím světě za sebou zanechává vážné ekologické i sociální škody. Pěstování exportní sóji na velkých latifundíích v Brazílii způsobuje těžké znečištění pesticidy, erozi půdy, odlesňování a vytlačuje z půdy místní drobné rolníky, kteří na ní životně závisejí [47].

Ekonomické důsledky: Volný, pastevní chov zvířat většinou vyžaduje jen o málo vyšší náklady než intenzivní průmyslová výroba. Navíc velkochovy způsobují vysoké skryté náklady, které nejsou zahrnuty v ceně potravin, ale musejí je zaplatit daňoví poplatníci – například na odstraňování znečištění, zvýšené výdaje na zdravotnictví kvůli častější kontaminaci potravin, řešení krizí, které představují salmonelóza nebo BSE. Lepší péče o zvířata tedy není jen morálním požadavkem, ale ekonomickou nutností [48].

Potravinové skandály

Právě velkochovy byly nejčastější příčinou série evropských skandálů souvisejících s kvalitou a riziky potravin. V roce 1986 se ve Velké Británii poprvé psalo o bovinní spongiformní encefalitidě (BSE). Smrtelnou mozkovou chorobu zapříčinil rozšířený způsob vykrmování živých zvířat masokostní moučkou (směsí masa a kostí zvířat poražených či uhynulých), což je relativně levný způsob, jak docílit růstu hmotnosti a zvýšit produkci mléka. V roce 1996 pak byla ve Velké Británii poprvé identifikována nová varianta Creutzfeld-Jakobovy nemoci (CJN), lidské formy BSE, kterou způsobuje konzumace masa kontaminovaného touto nemocí. Do konce roku 2002 podleho chorobě 130 lidí, většina z nich právě v Británii [49]. Nemoc přitom nenastupuje ihned, má dlouhou inkubační dobu. V příštích letech tedy počet obětí pravděpodobně ještě naroste. Evropská unie přijala úplný zákaz zkrmování masokostní moučky u všech hospodářských zvířat teprve v roce 2001 (v České republice platí od roku 2003).

V roce 1999 vypukl v Evropě další potravinový skandál poté, co byly v krmivech pro drůbež a prasata odhaleny extrémně toxické dioxiny a polychlorované bifenylly. Kontaminace se projevila v belgických kuřatech a vejcích, ovlivnila však i Francii a Nizozemsko, a rozšířila se také na další hospodářská zvířata, například prasata a skot. Musely být utraceny tisíce zvířat a zničeny tuny potravin živočišného původu. Postiženo bylo až 10 % potravinové produkce v Belgii. Podle kalkulací belgických vědců způsobí toto zamoření mezi 40 a 8000 případů rakoviny [50].

V roce 2001 paralyzovala některé evropské venkovské oblasti epidemie slintavky a kulhavky, pocházející pravděpodobně z dovážených krmiv [51]. Jen v samotné Velké Británii se ztráty z poklesu turistického ruchu, vládních finančních náhrad apod. odhadují na zhruba 14 miliard eur [52]. Stejně jako v případě BSE byla zvířata hromadně postřílena a spálena.

V roce 2003 udeřil v Evropě virus, který je příčinou tzv. ptačí chřipky. V Nizozemsku, Belgii a Německu bylo kvůli této nemoci pobito přes 30 milionů ptáků.

Dochází i k mnoha dalším krizím zapříčiněným kontaminací bakteriemi, například salmonelou, kampylobakteriemi nebo *Escherichia coli*. Počet případů nakažení potravin rapidně vzrostl například ve Velké Británii [45]. Opakovaně propukaly také skandály související s krmením zvířat zakázanými látkami nebo splašky z odpadních jímek.

Evropská legislativa: pomalu dopředu

Legislativa a další opatření Evropské unie v péči o hospodářská zvířata a bezpečnosti potravin se v posledních letech začínají zlepšovat, ale jen pomalu a nedostatečně.

Všeobecná směrnice o ochraně hospodářských zvířat a zvláštní směrnice pro prasata, telata a slepice-nosnice stanovují minimální standardy životních podmínek. Například vyžadují, aby prasnice od roku 2006 nebyly uvazovány na řetěz a počínaje rokem 2013 bude také zakázáno chovat je izolovaně v jednotlivých kotcích. Masná telata nemohou být od roku 2007 držena jednotlivě v malých ohrádkách, kde se ani nemohou otočit. Klece pro nosnice budou muset být od roku 2012 větší a obsahovat hnízdo a hřad [53]. Platnost některých pravidel bude ale v České republice odložena.

Obr. 6: Intenzivní velkochov mladých býčků

Foto: Daniel Lešínský/Priatelja Zeme Slovensko

Evropské zemědělské dotace svou podporou produkce po léta pomáhaly rozvoji velkochovů. Ale reforma CAP z roku 2003 může kvalitu života hospodářských zvířat prospět díky zavedení podmínek tzv. křížového souladu (cross-compliance) a nových opatření pro rozvoj venkova.

Křížový soulad v tomto případě znamená, že zemědělci nebudou mít nárok na plnou výši přímých dotací, pokud nesplní všeobecnou směrnici o kvalitě života hospodářských zvířat a směrnice o prasatech a telatech. Požadavky směrnice o nosnicích součástí křížového souladu nejsou – chovatelé by je měli splňovat kvůli dodržování zákona. Na Českou republiku se ale křížový soulad bude vztahovat až od roku 2009.

Na základě tzv. druhého pilíře CAP budou jednotlivé země moci do plánů rozvoje venkova (RDP) zahrnovat nové cíle a opatření zaměřené na podmínky života hospodářských zvířat s cílem podporovat zemědělce, kteří je zlepšují nad obvyklou úroveň dobré praxe zacházení se zvířaty [54]. V České republice se předpokládá, že pomáhat měnit péči o zvířata mají dvě dílčí položky jednoho z programů podporovaných ze strukturálních fondů. Zaměřují se pouze na vylepšení současných chovů a jejich reálný dopad zůstává přinejmenším nejasný.

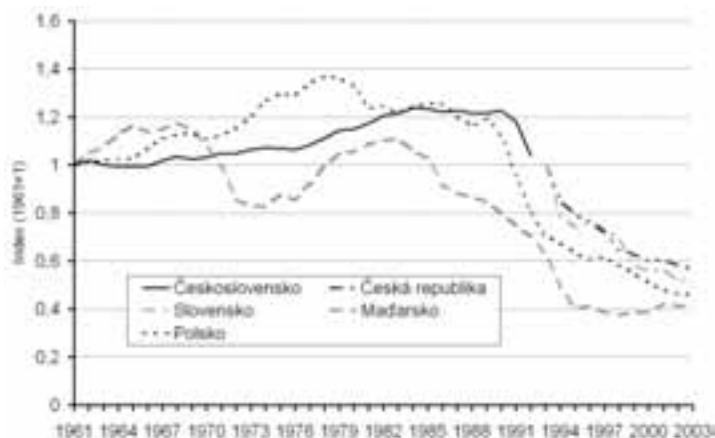
Zvláště příznivé důsledky pro kvalitu života hospodářských zvířat má ekologické zemědělství, které umožňuje zvířatům přirozené chování a kontakt s potomky, má zakotvené požadavky na minimální vnitřní i venkovní prostor pro zvířata a nepoužívají se v něm antibiotika.

Nové živočišné továrny na obzoru?

V 70. a 80. letech vznikla v dnešní České republice i dalších zemích regionu řada velkochovů hospodářských zvířat. Vážné znečištění se nepovažovalo za důležitý problém. Během první poloviny 90. let došlo k dramatickému poklesu stavů dobytka a drůbeže. Počty skotu poklesly mezi roky 1989 a 2002 o 56 % [55]. Prasat ubylo ve stejném období o více než 27 % a drůbeže o 8 %. Totéž se dělo také v ostatních postkomunistických zemích. Nadále ovšem u nás převažují průmyslové velkochovy – například na rozdíl od Polska a Litvy s mnoha rodinnými farmami a malými stády o dvou až pěti zvířatech.

Stavy skotu se už sotva vrátí na původní úroveň, protože kvóty na mléko a limity na velikost stád byly stanoveny nízko s cílem zmrazit produkci na současných hodnotách. Protože se patrně postupně bude zvyšovat produktivita (množství produkce mléka na jednu krávu) a ustupovat samozásobitelské hospodaření, počet zvířat může dokonce dále klesat.

Obr. 7: Stavy skotu a ovcí ve třech vybraných zemích během posledních desetiletí

Zdroj: FAOSTAT 2004 [3]

Na druhou stranu oficiální prognózy předpokládají mírný nárůst počtu prasat a výrazný rozvoj drůbeží výroby, částečně s podporou zahraničních investic. Evropská komise očekává nárůst produkce drůbežího masa v deseti nových členských zemích z 1,4 milionů tun v roce 2001 na 2,7 milionů tun v roce 2010 [56]. Někteří odborníci ale předpokládají pravý opak – nárůst hovězí výroby a jen malé změny, či dokonce pokles vepřové a drůbeží výroby [57].

V každém případě lze očekávat, že členství v unii s sebou přinese spíše další rozvoj průmyslových velkochovů – pokud do vládní agrární politiky nepřibudou opatření, která by jim předcházela a podporovala lepší péči o zvířata a extenzivní hospodaření. Určité, ale nepřilíš účinné omezení bude znamenat zavedení už diskutované evropské legislativy. Navíc si Česká republika i některé další z nových členských zemí (Slovensko, Maďarsko a Polsko) vyjednaly, že evropská pravidla o minimální výšce klecí pro nosnice nemusí do roku 2009 zavést [58].

První takové projekty jsou plánované velkodrůbežárny v České republice či prasečí velkofarmy v Polsku, v obou případech projekty zahraničních investorů.

Německé české velkodrůbežárny

V roce 1997 přišel do na Domažlicko anonymní německý investor s plánem postavit tři velkodrůbežárny pro 1,8 milionu slepic. Tím by se proměnilo v okres s nejvyšší koncentrací drůbeže ve střední Evropě. Přitom na českém trhu je nadprodukce vajec. Investor, aniž by informoval zdejší lidi, získal přes českého prostředníka stavební povolení. Stovky tun exhalací jedovatého amoniaku a desetitisíce tun trusu ročně i prokázané zvýšení alergií kolem podobných provozů v Německu vyvolalo odpor v okolních obcích a mezi místními lékaři.

Zdejší lidé dokonce načas zablokovali výstavbu. Během povolovacích řízení investor několikrát porušil zákon. Až později novináři zjistili, že jím je Stephan Pohlmann, který byl v Německu a USA zapleten hned v několika skandálech kvůli hrubému týrání zvířat a porušování zákonů a jehož otci německý soud doživotně zakázal chov hospodářských zvířat. Snaha obejít evropské normy výstavbou drůbežáren za českými hranicemi nebyla příliš úspěšná, protože v roce 2002 také Česká republika zařadila do zákona směrnici EU o nosnicích, i když s přechodným obdobím na minimální výšku nových klecí. Drůbežářská společnost několik let nesmlouvavě prosazovala svou. Snažila se lidi prostě obejít. Potom ale pochopila, že se s nimi musí domluvit. Proto přistoupila na kompromis: kapacita velkochovů se sníží na třetinu, kolem nich vyrostou terénní úpravy a nová zeleň, aby se omezilo znečištění v okolních obcích, a splní některé další podmínky.

Americké megavepřiny v Polsku

Společnost Smithfield Foods, největší světový producent vepřů a zpracovatel vepřového masa, přišla v roce 1999 do Polska se slibem modernizovat zdejší výrobu vepřového masa, aby se stala konkurenceschopnou na světových trzích. Americká korporace koupila největší polský podnik na balení a vývoz masa, firmu Animex, konglomerát,

který vlastní také síť jatek. Prostřednictvím své dceřiné společnosti Prima Farms navíc Smithfield vykupoval bývalá státní družstva a proměňoval je na prasečí továrny. Evropská banka pro obnovu a rozvoj (EBRD) poskytla Animexu půjčku na „restrukturalizaci polského agrobyznysu a potravinářského průmyslu“. Kolem farem patřících Smithfieldu se dnes rozšiřují jezera prasečí kejdy a dalších odpadů a okolí je otravováno velmi nepříjemným zápachem. Děti z přilehlých vesnic mají infekce a vyrážky a místní hotely a restaurace si stěžují na úbytek zákazníků kvůli zápachu [59]. Státní kontroly zjistily, že farmy Smithfieldu porušily polské veterinární, zdravotnické i stavební zákony – ostatně velmi špatnou pověst má tato společnost také doma v USA. Namísto nových pracovních míst firma ve skutečnosti lidi z velkofarem a jatek propouští s argumentem, že racionalizuje výrobu. V době, kdy nadprodukce vepřového již stlačila ceny hluboko dolů, expanze velkokapacitních prasečích továren dále vytlačuje malé statky. Játka, která patří Smithfieldu, navíc nepřijímají prasata z menších chovů, protože nedodávají požadovaná standardizovaná nízkotučná prasata [60] [61].

Mezitím založil ve střeoevropských zemích (hlavně v Polsku a na Slovensku) deset velkých prasečích farem také dánský prasečí průmysl. Na příští roky plánuje další expanzi. Doma v Dánsku čelí politickým problémům a protestům veřejnosti kvůli znečištění a nepříjemnému zápachu. Největší dánská farma v Polsku chová 16 500 prasnic a každoročně dodává 380 000 vykrmených prasat [62].

Hygienické standardy EU

Někdy je evropská legislativa spíše součástí problému než jeho řešením. Zavádění standardů EU v oblasti bezpečnosti potravin a hygieny povede u nás i v dalších z nových členských zemí k uzavírání mnoha malých jatek, mlékáren a dalších zpracovatelských podniků. Evropská komise očekává, že své brány zavře pětina českých a 40 % polských zpracovatelů masa či čtvrtina mlékáren v Polsku. V Lotyšsku hrozí uzavření více než poloviny mlékáren, a dokonce až 90 % jatek (viz Tabulka 2) [63].

Tabulka 2: Odhadovaný podíl podniků na zpracování mléka a masa, uzavřených v důsledku nesplnění norem EU

	Zpracování mléka	Zpracování masa
Polsko	25 % (84 podniků)	40 % (1,800 podniků)
Česká republika	12 %	20 %
Slovensko	8 % (10 podniků)	28 % (61 podniků)
Maďarsko	vysoký	většina z celkem 827 podniků
Slovinsko	5 %	20 %
Litva	?	35 % (200 podniků)
Lotyšsko	>50 %	90 % jatek, 55 % zpracovatelských závodů
Estonsko	50 %	(91 podniků)
Rumunsko	20 %	15 %
Bulharsko	35–40 %	35–49 %

Zdroj: Evropská komise 2004 [63]; pro Slovensko SITA 2004 [64]

Malé podniky nemohou pokrýt náklady na splnění detailních a náročných evropských standardů. Ironií přitom je, že tyto hygienické a bezpečnostní normy byly zavedeny zejména kvůli velkokapacitnímu průmyslovému zpracování

potravin u velkých společností, nikoli kvůli malým tradičním jatkám nebo mlékárnám. Další malé podniky budou nuceny ukončit provoz kvůli vysoké konkurenci na evropském trhu. Přežijí jen větší podniky, často se zahraničním vlastnictvím.

Uzavírání malých potravinářských závodů ovšem vede k přesně opačným výsledkům, než jaké jsou záměry EU. Namísto zvýšené bezpečnosti potravin a zdraví veřejnosti nové normy EU bezděky podporují více rizikové velkokapacitní zpracování. Namísto podpory venkova a pracovních míst způsobí masivní koncentrace potravinářského průmyslu větší nezaměstnanost, poškodí místní ekonomiky, posílí úpadek venkova a zvýší přepravu živých zvířat i potravin na delší vzdálenosti. Některé země zároveň požádaly a získaly přechodná období na modernizaci několika velkých zpracovatelských závodů po vstupu do unie [65].

Koncentrace poškodí také malé zemědělce. Velké mlékárny – na rozdíl od menších místních firem – vyžadují velké dodávky mléka a odmítají nakupovat od malovýrobce. Malovýrobci mléka přitom také budou muset splnit normy EU. V roce 2003 nesplňovalo ještě 20 % mléka dodávaného do polských mlékáren evropské standardy. Výdaje na přizpůsobení se novým požadavkům budou únosné pouze pro velkostatky [2].

Hygienické normy a standardy bezpečnosti potravin jsou důležité a nezbytné především kvůli předcházení chorobám způsobeným velkochovy a dálkovou přepravou potravin. Musí být ovšem formulovány a prováděny tak, aby nepoškozovaly malé výrobce. Nutná je také přímá podpora drobným producentům, která by jim pomohla se s novými požadavky vyrovnávat.

Doporučení

- Zpracovat a přijmout důkladný akční plán s cílem omezit rozšiřování intenzivních živočišných farem a naopak podpořit nárůst pastevního nebo velmi kvalitního stájového chovu – s větším prostorem, přístupem k otevřeným (volným) výběhům, dennímu světlu atd.
- Prosazovat další, rychlejší zlepšování norem v oblasti kvality života hospodářských zvířat [66].
- Využívat fondy rozvoje venkova k podpoře malých místních závodů na zpracování potravin a k podpoře vytváření kvalitních podmínek pro život hospodářských zvířat. Nepoužívat je k výstavbě velkochovů.
- Zcela zakázat antibiotika v chovu hospodářských zvířat s výjimkou léčebných účelů a zavázat se ke snižování jejich spotřeby.

2.4. Znečištění vody a vzduchu

Pod průmyslovým zemědělstvím si každý představí především rozorané lány bez zeleně, chemické postřiky a erozi půdy. Možná ještě větší dopady na naše zdraví má ale znečištění vzduchu a řek.

Znečištění a spotřeba vody

Průmyslové zemědělství znečišťuje řeky, potoky i podzemní vodu. Pesticidy, hnojiva a erodovaná půda z polí, zemědělské odpady (keřda, močůvka, silážní šťávy) a mikroorganismy z velkochovů – to vše přispívá ke znečištění. Eutrofizace způsobená umělými hnojivy splachovanými z polí má za následek množení vodních řas, které blokují filtry ve vodárnách, stimulují rozmnožování bakterií, dodávají pitné vodě nepříjemnou chuť a poškozují rekreaci [11].

Náklady na odstranění všech znečišťujících látek z vody musí vydávat vodárenské společnosti, které je samozřejmě započítávají do cen spotřebitelům.

Ostrý pokles spotřeby agrochemikálií i stavů hospodářských zvířat na začátku 90. let snížil také znečištění vod. Ale v posledních letech hnojiv na polích zase přibývá. Vládní zpráva o stavu vod varuje, že „[v]ýznam plošného znečištění...roste. Jeho podíl je podstatný zvláště u dusičnanů, pesticidů a acidifikace“ [67]. Zemědělství je nejdůležitějším zdrojem znečištění potoků a řek dusíkem. Totéž platí také pro podzemní vodu. Na mnoha místech pokračuje nevhodné nakládání s odpady z výroby, hnojem či pesticidy [29].

Pokud ale po zavedení dotací CAP spotřeba agrochemikálií opět naroste a zahraniční investoři začnou stavět nové velkochovy, lze opět očekávat zvýšené znečištění. Je možné mu částečně předejít účinným zavedením a důsledným dodržováním evropské legislativy EU, zejména nitrátové směrnice, rámcové směrnice o vodách, směrnice o podzemních vodách a směrnice o pitné vodě (viz kapitola 2.2).

Od roku 1990 silně klesla také spotřeba vody v zemědělství – v zemích střední a východní Evropy v průměru asi o 70 % [68]. Příčiny: snížila se produkce a zároveň zemědělci už nemají peníze na nákladné zavlažování. Také zde by nová intenzifikace zejména v nížinách mohla způsobit další růst poptávky. Zemědělství se na celkové spotřebě vody v Evropě podílí asi z 30 % [36].

Znečištění vzduchu

Zemědělství přispívá ke globálním změnám klimatu emisemi oxidu dusného (N_2O) a metanu (CH_4). Ze zemědělství pochází 5 % českých emisí skleníkových plynů [69] – v EU-15 s intenzivnějším zemědělstvím a čistější energetikou i průmyslem je to asi 9 % [71]. Oxid dusný vzniká v půdě vinou používání umělých hnojiv, hlavním zdrojem metanu jsou stáda dobytka. V České republice vedl pokles stavu hospodářských zvířat od roku 1990 k poklesu zemědělských emisí metanu o 45 % [69]. Také oxidu dusného ze zemědělství ubylo zhruba třetina [69].

Čpavek (NH_3) se do vzduchu dostává hlavně z živočišného hnoje. Zápach komplikuje život lidem v obcích blízko velkochovů, a znečištění někdy způsobuje dokonce i zdravotní potíže, hlavně astmatikům. Čpavek také přispívá k eutrofizaci řek i nádrží a okyselování vody i půdy. Díky redukci stavu hospodářských zvířat poklesly během devadesátých let emise amoniaku v České republice na 46 % [17].

Zvýšení spotřeby dusíkatých hnojiv po zavedení dotací CAP může odstartovat nový růst emisí oxidu dusného. Budování nových velkochovů by mohlo zase zvýšit emise metanu a čpavku. Také zde bude potřeba naopak napomáhat zlepšování kvality ovzduší, zejména kontrolou nad dodržováním legislativy.

Doporučení:

- Snižovat spotřebu umělých hnojiv (viz kapitola 2.2) a omezovat velkochovy (kapitola 2.3).
- Dbát na důsledné dodržování rámcové směrnice o vodách a nitrátové směrnice.
- Zavést kvalitní, dobře přístupnou a prakticky zaměřenou poradenskou službu pro zemědělce, která bude podporovat lepší pracovní postupy (používání agrochemikálií v rostlinné výrobě, skladování hnoje a nakládání s odpady v živočišné výrobě).
- Podporovat investice zaměřené na plnění evropských standardů (Česká republika je nezařadila mezi oblasti podporované z CAP).

2.5. Krajina a biologická diverzita

Pestrá krajina, spojená se smíšenou, méně intenzivní zemědělskou výrobou, předchází povodním i erozi a přitahuje na venkov turisty. Nové členské země musejí zajistit zachování krajinné a druhové pestrosti po vstupu do EU a nesmí připustit nové rozorávání mezí. Je vždy lepší a levnější zachovat existující pestrou krajinu a biologické bohatství než je nejprve zničit a potom platit za jejich obnovu.

Tvář krajiny

Zemědělská půda pokrývá v České republice asi 54 % území [17] – více než ve státech EU-15 (asi 40 %), ale zhruba na úrovni nových členských zemí (kolem 55 %) [71]. Významně tedy určuje podobu krajiny i venkova. Důležitý je přitom mimořádně vysoký podíl orné půdy, který nyní činí 72 % zemědělských pozemků, ve srovnání se 60 % ve státech patnáctky. Pastviny u nás tvoří pouhých 22 % půdy, oproti 38 % v EU-15 i poměrně vysokým podílům na Slovensku (38 %) nebo v baltských zemích (například Estonsko 35 %).

V uplynulých desetiletích zemědělství dramaticky proměnilo tvář venkovské krajiny na západě i východě Evropy. Pestrá mozaika políček, cest, mezí, remízků, luk, mokřadů, rybníčků, osamělých stromů, alejí, hájků, sadů či kamenných zídek, kterou tvořilo tradiční extenzivní zemědělství, se do velké míry vytratila. Kolektivizace zemědělství a intenzifikace, zejména během sedmdesátých a osmdesátých let, vedla ke scelování pozemků do velkých lánů a rozorávání zeleně.

V obecných rysech – rozšiřování polí, mýcení zeleně, rozorávání luk a mokřadů – se krajina stejně měnila také v západní Evropě pod tlakem dotací z CAP a tržních sil [72]. Scelování pozemků a intenzifikaci jejich využívání zároveň doprovázely trendy ke specializaci výroby a zvyšování podílu orné půdy. Smíšené hospodaření a jeho mozaikovitá pole s různými plodinami nahradily rozsáhlé jednolitě monokulturní lány. Také v místech, kde byla tradiční zemědělská půda opuštěna, se snížila pestrost společenstev a krajiny v důsledku zarůstání křovinami a plevelem i postupného mizení tradičních kulturních prvků, například mezí či kamenných teras [29].

K jednotvárnosti krajiny přispívá také koncentrace zemědělství, ve které Česká republika patří k prvním zemím v Evropě (viz kap. 2.1.).

Vstup do Evropské unie bude znamenat razantní změnu zemědělství a potažmo i struktury krajiny zejména v zemích, kde převažují malé statky. Zatímco v malém Slovinsku se odhodlali chránit tamní pestrou krajinu bohatě dotovanými agroenvironmentálními programy, Polsko naopak směřuje k velké „restrukturalizaci“ a „modernizaci“, jak je podporuje Evropská komise, tedy v podobě koncentrace pozemků a intenzifikace výroby. České republiky s velkými farmami se dotační programy v tomto ohledu patrně příliš nedotknou.

Naopak je nutné využít transformace zemědělství, kterou razantní změny po vstupu do EU nutně vyvolají, i nových evropských dotací k tlaku na obnovu zelených struktur v krajině. Vedle biologické diverzity a eroze, které podrobněji diskutujeme níže, by znamenaly přínos také pro ochranu před povodněmi či znečištěním řek a pro rekreační potenciál venkovských oblastí.

Ztráta zeleně patří mezi hlavní faktory snižování retenční schopnosti krajiny [73]. Klíčovým faktorem je přitom narovnání a vybetonování řek i potoků a rozorání niv, které způsobila hlavně snaha o intenzivnější zemědělskou výrobu. Během dvacátého století se celková délka českých vodních toků zkrátila o třetinu [74].

Upravená jednolitá krajina také ztrácí svůj rekreační potenciál a přitažlivost pro venkovskou turistiku. Vinou rozorání a odstranění polních cest se krajina stává v podstatě neprůchodnou. Průzkum katastru obce Chýně, typické vesnice severně od Prahy, odhalil, že délka polních cest se zde během druhé poloviny 20. století zmenšila na pouhou dvacetinu [75]. Šíření řas a sinic v eutrofizovaných vodách, znečištěných dusičnany z intenzivního zemědělství navíc brání letním turistům v koupání a provozování vodních sportů (viz také kapitoly 2.2 a 2.4).

Příroda v zemědělské krajině

Pestrost rostlinných a živočišných druhů je přímo úměrná pestrosti krajiny a pěstovaných plodin. Uniformní, intenzivně obhospodařované pozemky se specializovanými monokulturami postrádají druhově bohaté biotopy i zdroje potravy, které byly na mozaikovitých plochách se smíšeným hospodařením běžné. Pesticidy hubí hmyz a divoké rostliny a mají zároveň nepříznivý vliv na ptáky a savce, kteří se jimi živí. K poklesu biologické diverzity v zemědělské krajině přispívá i vysoká spotřeba umělých hnojiv, rozorávání polopřirozených luk, vysušování mokřadů, mechanizace a přechod na ozimé obilniny [76]. Také opouštění extenzivně obhospodařovaných druhově bohatých luk a pastvin snižuje druhové bohatství, nicméně útlum intenzivního hospodaření na orné půdě mu naopak obvykle prospívá [29].

Proto stejně jako se s rozvojem intenzivního zemědělství (ať už vinou kolektivizace a industrializace venkova na východě, nebo subvencí CAP na západě) měnila zemědělská krajina, zmenšovalo se v ní také přírodní bohatství. Počet koroptví v dnešní České republice poklesl ze zhruba 6 milionů v roce 1935 na dnešních několik desítek tisíc [74]. Koukol polní, před pár desetiletími běžný plevel bezmála každého obilného pole, je u nás dnes klasifikován jako kriticky ohrožený [77].

Dobrym indikátorem diverzity jsou populační trendy ptáků žijících v zemědělské krajině, protože řadu z nich ovlivňuje také druhová pestrost hmyzu a rostlin. Statistická analýza ukázala, že v západoevropských zemích byl trend vývoje ptačích populací v průměru ještě horší než na východ od železné opony – a že Česká republika přitom

patřila mezi nejhorší východní státy [78]. Zatímco počet běžně rozšířených lesních ptáků zůstává v Evropě v posledních dvaceti letech stabilní, druhy žijící na polích a lukách ubyly o 29 % (viz Obr. 8). V postkomunistických zemích včetně České republiky během devadesátých let jejich populace opět mírně přibývají, pravděpodobně díky snížené intenzitě zemědělství [79].

Obr. 8: Vývoj populací ptáků typických pro zemědělskou krajinu v Evropě. Populační index shrnuje údaje pro 24 běžně rozšířených druhů z 18 evropských zemí včetně pěti států střední a východní Evropy.

Zdroj: Royal Society for the Protection of Birds/evropské sčítání ptáků [79]

Relativně bohatší biodiverzita je jedním z největších přínosů nových členských zemí do EU. Očekává se, že po vstupu do Unie se obnoví tlak na intenzifikaci, scelování pozemků a útlum extenzivního hospodaření, což může obnovit dramatický pokles přírodního bohatství v zemědělské krajině [29] [80]. Kalkulace ukázaly, že zvýšení průměrné úrody obilovin o tunu na hektar sníží populace polních ptáků o necelých 9 %, u citlivějších druhů o 11 % [78]. Hrozí také ztráta genetické pestrosti (například u tradičních plemen hospodářských zvířat) vinou tlaků na standardizaci výroby.

Paradoxně přitom Evropská unie přijala závazek zastavit pokles biodiverzity do roku 2010. Trendy, které CAP v České republice a dalších z nových členských států hrozí opět nastartovat, by také směřovaly přímo proti cílům, které stanovil Akční plán ochrany biodiverzity schválený Komisí v roce 2001 [81].

Zemědělství a Natura 2000

Důležitým nástrojem ochrany cenných agrárních biotopů bude evropská soustava ochrany přírody Natura 2000. Její zavedení má využít příležitostí, které skýtá pro péči o biodiverzitu i pro venkovskou turistiku a vznik nových pracovních míst. Článek 16 evropského nařízení o rozvoji venkova, které stanoví dotace v takzvaném druhém pilíři CAP, zaručuje zemědělcům hospodařícím v oblastech Natury 2000 zvláštní subvence z fondů pro méně příznivé oblasti (LFA). Může tedy zjednodušit uvedení Natury 2000 do praxe a její integraci se zemědělskou politikou jednotlivých zemí [82]. V České republice se bude používat pouze k podpoře území Natura 2000, které jsou zároveň součástí prvních zón národních parků nebo chráněných krajinných oblastí (viz také kapitola 5.2). Nové nařízení, kterým se bude řídit rozdělování peněz ve druhém pilíři CAP v letech 2007–2013, má podle návrhu Evropské komise obsahovat dva různé programy zaměřené na zemědělské a lesní pozemky v soustavě Natura 2000.

Ovšem řada cenných přírodních území a velká většina zemědělské půdy, včetně skoro všech pestrých biotopů, leží mimo chráněné oblasti [83]. Bylo by nesmyslné vykázat ekologická opatření pouze do několika vymezených zón a všude jinde otevřít cestu nekontrolované intenzifikaci. Proto je nezbytné zajistit, aby ostatní zemědělské dotace z CAP nepřispívaly ke snižování přírodního bohatství, a naopak aby pomohly pestré krajině chránit. Podporováno musí být opět zejména ekologické zemědělství, které představuje šetrný způsob hospodaření a zajišťuje vyšší biologickou diverzitu [84].

Využití CAP pro ochranu krajiny a přírody

Princip křížového souladu zavedený v rámci reformy CAP v roce 2003 zahrnuje také povinnost respektovat ustanovení evropských směrnic o ptácích a o stanovištích. Může ovšem obsahovat i další požadavky na zachování krajinných prvků a přírodních stanovišť (například ponechávání neobdělávaných okrajů polí, mezí). Pro nové členské státy však není v prvních pěti letech po vstupu do EU závazný – tedy právě v období, kdy se čeká nejsilnější tlak na další intenzifikaci zemědělské produkce. Podrobněji toto téma diskutujeme v kapitole 4.

Protože se v České republice a dalších nových členských zemích zachovala pestřejší krajina a příroda a zároveň vstup do EU vyvolá nový tlak na jejich ničení, měly by zavést přísnější podmínky pro přímé platby z CAP i domácí doplňkové platby (tzv. top-ups) než dosavadní státy EU. Zemědělci by měli být placeni z veřejných prostředků za poskytování veřejně prospěšných služeb, tedy udržování krajiny a biodiverzity.

Zachování a hlavně obnově biologické diverzity má pomoci široké zavedení agroenvironmentálních programů (AEP). Tyto zvláštní dotace zemědělcům částečně hradí péči o přírodní a krajinné prvky, která vyžaduje například omezit výměru obdělávané plochy či použití těžké techniky nebo hnojení. Dosavadní zkušenost západní Evropy s AEP ukazuje, že mají na krajinu pozitivní dopady [85] [86].

AEP musí zahrnovat „hluboká a úzká“ opatření zaměřená na menší, mimořádně cenné oblasti a zároveň „mělká a široká“ opatření, kterých využije velký počet zemědělců v běžné krajině. Měly by obsahovat také tituly na podporu extenzivního hospodaření na polopřirozených loukách a pastvinách a ochranu tradičních plemen. Celý balík agroenvironmentálních programů by se postupně měl stát klíčovým opatřením zemědělské politiky a zajistit, že hlavním účelem dotací bude zajišťování péče o krajinu.

Česká republika ve srovnání s většinou nových členských států věnuje na AEP poměrně velkou část evropských zemědělských subvencí. Ovšem stále pokulhává za některými úspěšnými státy EU-15, například Rakouskem. Podrobněji strukturu AEP a jejich využití diskutujeme v kapitole 5.2.

Doporučení

- Nečekat do roku 2009 a co nejdříve zavést podmínky křížového souladu pro vyplácení přímých plateb z CAP a národních doplňkových plateb, včetně požadavků na ochranu pestré krajiny a přírodních stanovišť.
- Zachovat vysoký podíl financování agroenvironmentálních programů na dotacích z druhého pilíře CAP a dále jej rozšiřovat.
- Dále podporovat rozvoj šetrných způsobů hospodaření, zejména ekologického zemědělství.
- Ambiciózními programy pozemkových úprav a dalších opatření prováděných se silným důrazem na budování územního systému ekologické stability a návrat rozptýlené zeleně zajistit obnovu husté sítě těchto důležitých krajinných prvků.
- Provést legislativní změny, které napomohou zvýšení retenční schopnosti krajiny, například zavedení, respektive rozšíření povinných zelených pásů podél potoků a řek.
- Zajistit skutečně účinnou realizaci evropského akčního plánu pro ochranu biologické diverzity v zemědělství a prosazovat, aby na něj navázal další, ambicióznější program.

2.6. Eroze půdy

Půda je základem zemědělství a složitou soustavou, kde se prolínají země, vzduch, voda a živé organismy. Protože vzniká velmi pomalu (centimetr ornice za 100 až 400 let), je v podstatě neobnovitelným přírodním zdrojem.

Produktivitu evropského zemědělství ale ohrožuje rychlá degradace půdy [87]. Způsobuje ji zejména eroze a odplavování organické hmoty, zhutňování způsobené používáním těžké mechanizace, kontaminace pesticidy i umělými hnojivy a okyselování zaviněné znečištěním.

Větrná a vodní eroze půdy způsobuje škody na farmách i v sousedství. Protože v erodované půdě ubývá organických látek i živin a odtéká z ní voda, zemědělcům klesají výnosy. Odnesená hlína zanáší příkopy a silnice, poškozují majetek a znečišťuje vodu.

Zároveň se snižuje schopnost půdy pohlcovat dešťové srážky. Země má za normálních okolností strukturu podobnou houbě na mytí nádobí, takže se v ní při dešti zachytí obrovské množství vody. Ale na polích se volné póry zanášejí, na povrchu vzniká kůra s malou propustností a těžká mechanizace vytváří v hloubce kolem půl metru utuženou vrstvu, do které se voda také téměř nedostane.

Tradiční zemědělské postupy, například střídání plodin, většinou zajišťovaly dlouhodobou úrodnost půdy. Rozdělení velkých ploch na menší oddělená políčka bránilo rychlému odtoku vody. Ale intenzivní zemědělství (rozorávání luk, vysoušení mokřadů, těžká mechanizace), scelování pozemků spojené s ničením zeleně a specializace (ústup od střídání plodin) přispěly k nadměrné erozi.

Dnes vodní eroze ohrožuje 42 % české zemědělské půdy, větrná eroze zasáhla něco přes 7 % pozemků (součty kategorií „ohrožené“, „silně ohrožené“ a „nejohroženější“ – nebyly zařazeny kategorie „mírně ohrožené“ a „náchylné“) [17]. Na západ od našich hranic na tom nejsou lépe. Více než polovina evropské půdy trpí vodní erozí a větrnou asi pětina pozemků. Zvýšený tlak na další intenzifikaci a rozšiřování polí určených pro pěstování obilnin, který se očekává po vstupu do EU, může dnešní stav ještě zhoršit [29] [63].

Erozi lze předcházet obnovou zelených prvků v krajině, jako jsou větrolamy nebo zelené pásy na svazích. Omezí ji také dodržování některých zemědělských postupů – například omezení orby a celoroční zachování vegetačního krytu. Také ponechávání strnišť, hnojení „na zeleno“ a pěstování krycích plodin či přezimujících meziplodin obohacují půdu organickými látkami a brání větru i vodě v jejím odnosu.

EU připravuje společnou strategii ochrany půdy, která by doplňovala různé už existující národní programy. Evropská komise v roce 2002 publikovala první koncepční dokument, který shrnuje opatření, jež by mohla zvrátit dosavadní trend degradace evropských půd [88]. Patrně během roku 2005 by Komise měla zveřejnit další oficiální sdělení, zaměřené na erozi, organickou hmotu a kontaminaci půd, a také návrh směrnice o monitorování půdy. Zda budou opatření skutečně účinná, závisí hlavně na politické podpoře členských států, včetně české vlády.

Doporučení

- Alespoň 50 % fondů z druhého pilíře CAP věnovat na kvalitně zpracované agroenvironmentální programy. Vedle ekologicky šetrných způsobů zemědělství by měly podporovat také investice do náročnějších protierozních opatření (například větrolamy, travnaté meze na svažitých polích). Programy a také dotace na podporu zalesňování by se také měly využívat na podporu ekologicky vhodného zatravňování a zalesňování orné půdy na půdách náchylných k erozi. Více v kapitole 5.2.
- V projektech pozemkových úprav dbát na zavádění husté sítě roztroušené zeleně a dalších protierozních opatření v krajině.
- Prosazovat v Evropské unii zavedení důrazné společné strategie ochrany půd, obsahující konkrétní a termínované závazky a úkoly pro jednotlivé členské státy.

2.7. Geneticky modifikované plodiny

Genetické modifikace jsou dalším krokem k industrializaci zemědělství do krajnosti a posilují negativa monokulturního hospodaření.

GM plodiny jsou obvykle modifikovány vložením genů z jiného druhu s cílem zajistit jejich toleranci k určitému herbicidu nebo odolnost vůči konkrétním hmyzím škůdcům. Plodiny tolerantní k herbicidům umožňují zemědělcům stříkat pole prostředky, které zahubí všechny ostatní rostliny. Odrůdy odolné vůči škůdcům vylučují toxin, který určité druhy hmyzu zahubí.

Navzdory slibům biotechnologických společností nepřinesly GM plodiny spotřebitelům žádné výhody, ať už jde o cenu či kvalitu. Namísto toho přinášejí nová rizika pro krajinu i pro zemědělce [89]. Česká republika by k jejich pěstování měla přistupovat mimořádně opatrně.

Rizika GM plodin

Více pesticidů: Biotechnologický průmysl sliboval, že GM plodiny sníží spotřebu pesticidů. Ale studie ze Severní Ameriky, kde se GM plodiny už několik let pěstují na poměrně rozsáhlých plochách, ukázaly pravý opak – spotřeba herbicidů se na těchto polích zvýšila. Po počátečním poklesu se vyvinou na GM polích odolnější plevely a na konec zemědělce přinutí k častějším postřikům, zvýší tedy náklady na agrochemikálie a způsobí větší ekologické škody. Během posledních osmi let bylo v důsledku zavádění GM plodin spotřebováno v USA navíc 20 000 tun pesticidů [90].

Vytlačování přírody ze zemědělské krajiny: GM plodiny dále zvyšují intenzitu zemědělské výroby a vytlačují z krajiny poslední zbytky přírody. Zatím nejrozsáhlejší vědecký projekt, který srovnával výsledky na stovkách pokusných britských polí s GM a konvenčními odrůdami, zjistil, že na plochách s GM řepkou a cukrovou řepou a kolem nich rapidně klesá biologická diverzita – bohatství rostlinných a živočišných druhů [91]. Při pokusech s kukuřicí diverzita rostla, kritici však upozorňují, že to není překvapivé: na kontrolních konvenčních plochách byl použit velmi problematický pesticid atrazin, který bude od roku 2006 v EU zakázán, a porovnání proto nemá smysl.

Křížení s příbuznými druhy: Pyl z GM plodin se šíří do okolí, přenášen větrem či hmyzem. Vědci se například obávají, že křížením GM odrůd odolných vůči herbicidům s příbuznými druhy plevelů mohou vzniknout těžko odstranitelné tzv. superplevely, na které nebudou platit žádné přípravky [92]. Potom budou podobně jako známý bolševník či jiné invazní rostliny zamořovat krajinu. Běžné hospodářské plodiny a jejich planě rostoucí příbuzní se mohou prostřednictvím opylování navzájem křížit i na vzdálenost více než 20 kilometrů (v závislosti na druhu) [93].

Kontaminace: Kontaminována ovšem budou také okolní pole s konvenčními odrůdami stejných plodin. Zákon připouští pouze 1% kontaminaci, aby produkce mohla být uznána za zboží z konvenčního zemědělství. Na evropských trzích ovšem není o GM produkty zájem. Postiženým farmářům proto nezbude než prodat svoji odrůdu hluboko pod cenou. Výzkum Evropské unie ukázal, že náklady budou až o desítky procent vyšší [94].

Konvenčním zemědělcům také hrozí, že rovněž na jejich pozemky budou postupně pronikat rezistentní plevely ze sousedních GM polí.

Korporace versus zemědělci: GM plodiny vyvíjí a prodává po celém světě jen hrstka nadnárodních korporací jako Monsanto, Bayer a Syngenta – a ty jsou zároveň významnými výrobci pesticidů. Často je jedinou „předností“ GM plodin dané společnosti to, že tolerují její herbicidy. Korporace se snaží kontrolovat produkci potravin tím, že skupují osivářské podniky, patentují si jednotlivé odrůdy a zavazují si zemědělce exkluzivními smlouvami. Právo farmářů schraňovat a používat vlastní osivo, na němž je zemědělství odedávna postaveno, je tím – poprvé od vzniku zemědělství – ohroženo. Firma Monsanto podala žalobu proti stovkám pěstitelů v USA a Kanadě s cílem zabránit jim ve schraňování vlastního osiva. Šlo dokonce i o zemědělce, kteří nikdy GM osivo nenakoupili, ale jejich pole byla kontaminována geny z okolních polí [89].

Neúspěch GM plodin v Evropě

Zatímco v USA už se GM plodiny pěstují více než deset let, EU až dosud zůstává těmito technologiemi velmi málo zasažená. Jisté množství GM produkce se dováží a využívá jako krmivo pro hospodářská zvířata. Jedinou zemí Evropy, kde se komerčně pěstují některé GM plodiny, je Španělsko, kde již byla také kontaminována okolní pole – to vše v atmosféře úředního utajování [89].

Během devadesátých let bylo v EU povoleno osmnáct GM odrůd. Od roku 1998 však již nebylo schváleno komerční pěstování ani dovoz žádného nového GM produktu. Pět členských zemí EU od té doby společně blokovalo veškeré nové žádosti o povolení GM plodin až do doby, než byla schválena nová komplexní legislativa – což de facto znamenalo moratorium na nové GM produkty v celé EU. K tomu navíc pět členských zemí přijalo domácí zákazy

osmi z GM produktů povolených ve zbytku unie. Členské země totiž za určitých okolností mohou dočasně zastavit nebo omezit používání GM produktů povolených v EU jako celku.

Evropská legislativa, která vstoupila definitivně v platnost v dubnu 2004, vytvořila nová pravidla. Směrnice o povolování geneticky modifikovaných organismů z března 2001 požaduje, aby biotechnologické společnosti vyhodnotily zdravotní a ekologická rizika uvedení jejich GM odrůd na trh. Nové nařízení o sledování a označování požaduje, aby GM produkty byly sledovány z „pole až na talíř“, a potraviny, které obsahují více než 0,9 % GM složky, musí být viditelně označeny.

Diskutuje se také o nových zákonech, které mají řešit koexistenci GM plodin s konvenčním zemědělstvím – s cílem zabránit kontaminaci – a právní i finanční odpovědnost za kontaminaci či ekologické škody způsobené GM plodinami. Vědci nicméně předpovídají, že u některých plodin, například řepky, bude koexistence pravděpodobně velmi obtížná nebo nemožná [95]. Jediný bezpečný způsob jak předejít kontaminaci, a tedy zachovat zemědělcům i spotřebitelům svobodu volby, je vytvoření rozsáhlých oblastí, kde bude pěstování GM odrůd úplně zakázáno (tzv. GMO-free zóny).

Zbývající porci nového legislativního rámce pro oblast GMO tvoří směrnice, která stanoví limity pro náhodnou kontaminaci osiva semeny GM odrůd. Evropská komise navrhuje povolit maximálně 0,3–0,5% podíl GM semen pro všechna osiva zemědělců, kteří používají konvenční odrůdy.

V květnu 2004 Evropská komise moratorium ukončila, když schválila modifikovanou kukuřici řady Bt11, první GM produkt, který byl od roku 1998 povolen k uvedení na evropský trh. Nicméně majitel licence, společnost Syngenta, se ji zatím kvůli odporu potravinářských firem ani nepokusí prodávat.

Uvolnění moratoria ovšem neznamená, že Evropa bude zaplavena GM produkty. Nedůvěra spotřebitelů je tak vysoká, že se žádný z velkých obchodních řetězců nechystá uvést GM výrobky do svých regálů. Protože musí být označována rovněž krmiva obsahující GM příměsi, supermarket a zpracovatelé potravin budou teď patrně více odmítat také mléko, maso a vejce jimi krmených zvířat. Pěstování GM plodin odmítají také sami zemědělci: kvůli odpovědnosti, kterou nese pěstitel za kontaminaci okolních polí, a proto, že pojišťovny je odmítají pojistit [95]. Řada míst v Evropě se prohlašuje za GMO-free oblasti. Patří mezi ně i poměrně velké regiony, například Horní Rakousy, Toskánsko nebo Wales.

USA, Argentina a Kanada otevřely u Světové obchodní organizace (WTO) právní proces proti EU, ve kterém napadají evropskou GMO legislativu. Stěžující si státy se – stejně jako v předchozí kauze s masem ze skotu krmeného růstovými hormony – snaží dokázat, že opatření unie představují nelegální bariéru mezinárodnímu obchodu.

České zemědělství a GMO

Česká republika do svého právního řádu převzala základní evropskou legislativu: zákon o geneticky modifikovaných organismech byl novelizován začátkem roku 2004. Pěstování se prozatím omezilo na několik polních pokusů. Ministerstvo zemědělství hodlá zajistit vypracování „koncepce oblastí bez pěstování geneticky modifikovaných plodin s ohledem na ekologicky citlivá území (včetně systémů koexistence různých typů zemědělského hospodaření)“ [96]. Ekonomickými dopady případného pěstování GM plodin se však vládní agrární politika nezabývá.

Česká republika by neměla souhlasit s povolením GM produktů, dokud nebudou zavedena jasná pravidla koexistence a právní i finanční odpovědnosti za případné škody.

Důležité je také otevřené rozhodování – z důvodů principiálních i pragmatických. Jednou z příčin nedůvěry veřejnosti vůči geneticky modifikovaným organismům je právě zbytečné tajnůstkářství a rozhodování bez kontroly, za zavřenými dveřmi. Navíc zemědělci musejí mít možnost snadno zjistit, zda se na polích v okolí pěstují GM plodiny a které – pouze tak se mohou zaměřit na jiné druhy, a bránit se tak kontaminaci i ekonomickým potížím. Vysloveně kontraproduktivní je proto změna ze začátku roku 2004, kdy český parlament ze zákona vypustil důležité klauzule zajišťující občanská práva [97]. Vláda nyní navrhuje jejich vrácení.

Maďarsko: omezování GM plodin kvůli ochraně vývozu

Ze zemí střední a východní Evropy pouze v Rumunsku a Bulharsku, s jejichž vstupem do EU se počítá v roce 2007, se pěstovaly GM plodiny komerčně ve větším měřítku a s minimální státní kontrolou – podobně jako v zemích dále na východ, například na Ukrajině. Více než 50 % sóji pěstované v Rumunsku v roce 2002 pocházelo od firmy Monsanto. Vinou pašování úrody přes hranice tato sója pravděpodobně způsobila kontaminaci v sousedním Srbsku [98].

Exemplárním protikladem tohoto přístupu je Maďarsko – jediná z nových členských zemí, která systematicky sledovala čistotu osiva a sklizně s cílem vyhnout se kontaminaci GM odrůdami. Poté, co proběhly koncem 90. let polní pokusy, vypracovalo poměrně dobře kontrolovaný a transparentní regulační systém. Zároveň zaujalo opatrný postoj a cílem chránit své ekonomické zájmy. Asi 25 % maďarské sklizně se vyváží do zemí bývalé EU-15 a dovozci se stále častěji obraceli na Maďarsko jako bezpečný zdroj plodin a potravin bez GM příměsí. Zachování pověsti nekontaminované země se tak stalo klíčem k udržení vývozu [98].

2.8. Supermarkety a přeprava potravin

Průmyslové zemědělství, specializace, koncentrace zpracovatelského průmyslu do několika velkých továren a stále silnější role mezinárodních společností prodlužují vzdálenost mezi statkem a talířem. Potraviny dnes putují na delší vzdálenost než kdy dříve. Kamiony přepravují německá a holandská prasata přes Alpy do Itálie, kde z nich vyrábějí šunku, kterou potom kamiony přepravují přes hory zpátky do obchodů v Německu a Nizozemsku [99]. Jednotlivé ingredience běžného jahodového jogurtu nacestují dohromady až 8000 km [100].

Mezi roky 1968 a 1998 se světová produkce potravin zvýšila o 85 %, zatímco mezinárodní obchod s potravinami vzrostl o 182 % [47]. Poválečný nedostatek potravin se v zemích EU postupně proměnil v přebytky produkce, ale přitom se zároveň výrazně zvýšil i dovoz – a vývoz ještě víc. Nákladní doprava rostla v posledních letech v EU rychleji než ekonomika, navzdory oficiální snaze o pravý opak [101].

Na každý kilogram kiwi dovezený z Nového Zélandu připadá kilogram emisí oxidu uhličitého [102]. Energie spotřebovaná na převoz mrkve z Itálie do Švédska by klesla na polovinu, pokud by ji nahradila domácí švédská produkce [103]. Aby potraviny vydržely dálkovou přepravu a dlouhodobé skladování, musejí se do nich přidávat konzervační a další chemické látky. V české ekonomice je doprava jediným významným odvětvím, kde během devadesátých let stoupalo znečištění – emise oxidu uhličitého se mezi roky 1990 a 2002 zvýšily o 47 procent, zatímco v průmyslu a energetice klesaly [17].

Podstatná část mezinárodního obchodu je absurdním pohybem tam a zpět. V roce 1998 například Velká Británie dovezla z Nizozemska 61 400 tun drůbežího masa, ale zároveň do Nizozemska vyvezla 33 100 tun téže suroviny. Roku 1997 Británie dovezla 126 milionů litrů mléka a zároveň 270 milionů litrů vyvezla [46]. Jedním z důvodů jsou velkokapacitní centralizované dodávky velkých supermarketů a potravinářských společností.

Trýznivá putování

Zvláštní pozornost připoutala dálková přeprava živých hospodářských zvířat, která jim působí velké utrpení a zároveň nebezpečně zvyšuje riziko šíření nemocí [104]. Každý rok jsou mezi jednotlivými členskými zeměmi Evropské unie převezeny 3 miliony kusů skotu, 11 milionů prasat, 2,5 milionů ovcí a koz a desítky tisíc koní [105]. Tento obchod výrazně napomohl šíření kulhavky a slintavky během epidemie v roce 2001. Zvířata převážená na porážku, nebo dokonce jen k dalšímu výkrmu, trpí v létě vedrem, jsou stísněna na extrémně malém prostoru, často s příliš nízkým stropem, trpí žízní, nedostatečnou ventilací, nemocemi, zraněními z otřesů i samotnou délkou převozu. Ty někdy trvají až 90 hodin. Hospodářská zvířata se také vyvážejí do zemí mimo EU, zejména do Libanu a Egypta. Tento vývoz je každoročně dotován desítkami milionů eur [106]. Expanze společného trhu do zemí střední a východní Evropy vytvoří, slovy Evropské komise, „nové vyhlídky pro přepravu zvířat“ [106]. Vývoz živých prasat z České republiky se po vstupu do unie zvýšil téměř na dvojnásobek [107].

Přeprava prasat Evropou

Dobrým příkladem je převoz prasat napříč kontinentem v režii dánských producentů vepřového masa. Pouť začíná v Rumunsku nebo jiné zemi východní Evropy, odkud zvířata pocházejí. Když dosáhnou věku tří týdnů, naloží se do kamionu a převezou do vykrmovacího závodu v Katalánsku. Zařízení, krmiva i antibiotika pro rychlý růst masa poskytují dánské společnosti. Ve věku sedm měsíců prasata naloží na nákladáky a odvezou na jatka v okolí. Porazená zvířata se v kamionu s chladičím boxem převezou do Dánska, kde je původní firma zpracuje a maso zabalí. Odtud se masné výrobky rozvázejí (opět kamiony) po celé EU nebo se s pomocí vývozních dotací exportují do jiných zemí [108].

Obr. 9: Dálková přeprava hospodářských zvířat

Foto: Ochrana hospodářských zvířat

Neúčinná legislativa

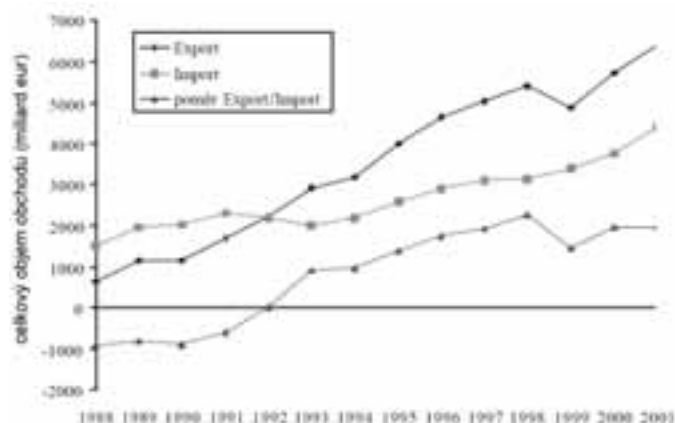
Organizace proti týrání už dlouho usilují o zastavení dálkových převozů živých zvířat. Vědecký výbor pro otázky zdraví zvířat a kvality života zvířat, který působí při Evropské komisi, v roce 2002 dospěl k závěru, že přeprava by se měla omezovat na nejmenší možné vzdálenosti [109]. Evropský parlament opakovaně navrhoval limit na maximální dobu přepravy živých zvířat 8–9 hodin [110] [111]. Proti se však postavilo několik členských států, včetně Francie, Španělska, Itálie a nově také Polska [112]. Evropská komise nakonec nedávno přišla se směšným „kompromisním“ návrhem: zavést povinné dvanáctihodinové odpočinkové přestávky po každých devíti hodinách přepravy. Během přestávek však zvířata zůstanou uzavřená v kamionu [109]. V podstatě by se tak pouze prodloužila celková doba převozů.

Důsledky členství v EU

Po pádu železné opony se zprvu očekávalo, že trhy EU budou zaplaveny levnými dovozy z východu. Stal se však pravý opak. Zatímco vývoz zemědělských komodit ze střední a východní Evropy do zemí Evropské unie během 90. let vzrostl na dvojnásobek, dovoz opačným směrem se vyšplhal na desetnásobek. Obchodní bilance mezi EU a státy střední a východní Evropy se otočila z negativní na pozitivní [113].

Hlavní příčinou je dovoz velkého množství zpracovaných potravin [114]. Mnoho místních potravin (například jogurty nebo nealkoholické nápoje) z trhu vytlačilo zboží dovážené ze západní Evropy. Franz Fischler, evropský komisař pro zemědělství, se nedávno pochlubil, že vývoz vepřového masa ze států EU-15 do kandidátských zemí, částečně dotovaný z exportních dotací CAP, vzrostl jen od roku 1999 o 100 000 tun [115]. Zaplavení polského trhu levným subvencovaným masem z EU vyvolalo radikální protesty zemědělců a přispělo k vzestupu ultranacionalistické politické strany Samoobrona. Opačným směrem zase vzrostl vývoz drůbeže z nových členských (tehdy kandidátských) zemí do EU-15 ze 78 000 tun v roce 1994 na 170 000 tun v roce 2003.

Obr. 10: Obchodní bilance zemí EU-15 s deseti novými členskými a kandidátskými státy ze střední a východní Evropy v zemědělských komoditách a potravinářských produktech.

Zdroj: Swinnen 2004 [115]

Členství v EU a odstranění obchodních bariér doprovázené navíc expanzí velkých supermarketových řetězců patrně povede k dalšímu nárůstu dálkové přepravy potravin. Zboží se bude převážet po celém kontinentu na stále větší vzdálenosti. Důsledkem je znečištění i dopady na bezpečnost potravin a venkovské ekonomiky. Podle jednoho odhadu jen samotné odstranění zbývajících cel, ke kterému došlo v rámci vstupu do EU, zvýší vývoz zemědělských a potravinářských komodit z České republiky do zemí dosavadní EU-15 o 5 % a dovoz opačným směrem dokonce o 7 % [116]. Během prvních dvou měsíců po rozšíření unie se dovoz dánského vepřového masa do nových členských států zvýšil ve srovnání s předešlými roky na trojnásobek [117].

Supermarkety

Během posledních deseti let velké nadnárodní řetězce jako Tesco, Ahold, Carrefour a další doslova zaplavily Českou republiku. Na okrajích velkých i menších měst začala vyrůstat rozsáhlá obchodní centra a postupně získávají velký podíl na trhu na úkor menších obchodů. Podíl deseti největších obchodních řetězců na potravinářském trhu u nás vzrostl z 8 % v roce 1993 na 53 % o deset let později [118]. Taková radikální proměna má pro spotřebitele i zemědělce přinejmenším stejně významné důsledky jako vstup do EU, který doprovázela.

Křivka koncentrace obchodního sektoru postupně vykreslila tvar připomínající písmeno „U“. Privatizace bývalých státem řízených obchodních odvětví vedla nejprve počátkem 90. let ke vzniku velkého množství nezávislých soukromých obchodů a malých řetězců. S příchodem supermarketů došlo opět k masivní koncentraci a centralizaci, tentokrát však v rukou převážně nadnárodních společností [119]. Protože supermarkety vznikají na okrajích měst, tento trend nutí lidi jezdit na nákup autem, a komplikuje tak snahu radnic o snížení provozu a znečištění. Odhaduje se, že dvě nákupní centra v Brně zvýší dopravu na okolních silnicích o 8000 automobilů denně [120]. V Olomouci jediný supermarket rozmnoží počet vozů na přístupové komunikaci o více než 2000 za den [121].

Invaze supermarketů s sebou nese také změnu distribučních struktur – nezávislé nákupy jednotlivých distributorů nahradila centralizovaná, celostátní (či dokonce mezinárodní) distribuce. Velké řetězce mají v zemi zpravidla jedno či několik málo obřích distribučních středisek, kam přivážejí zboží z celého státu i ze zahraničí, a poté je odtud opět rozvážejí do svých prodejen. Další fází, která se rozbíhá právě nyní mimo jiné i v souvislosti s členstvím v EU, je posun od národních distribučních středisek k přeshraničnímu zásobování, koordinovanému naráz v několika zemích. Například řetězec Ahold již sloučil své aktivity v Polsku, České republice a na Slovensku v jednotně koordinovaný celek tak, aby mohl nakoupit nejlevnější výrobky z různých zemí a pak je prodávat po celé oblasti [120]. Tato koncepce zvyšuje počet kamionů na silnicích a dálnicích.

Supermarketová revoluce hrozí zejména malým zemědělcům vytlačením z trhu. Velké řetězce s centralizovanou distribucí vyžadují velké objemy levných a standardizovaných produktů. Je pro ně výhodnější uzavírat smlouvy s několika málo velkými dodavateli než s mnoha drobnými farmami. Navíc pro malé zemědělce bývá těžké dodržovat standardy, které řetězec vyžaduje, případně investovat dost peněz k zajištění standardizované produkce [120].

Supermarkety také stále více diktují zemědělcům ceny. Dodavatelé se ocitají pod enormním tlakem, aby snížili ceny, nebo ztratí možnost odbytu. Mezi běžné praktiky řetězců patří třeba požadovat od dodavatelů poplatek za pouhé uvedení jejich produktů do distribuce i za neprodané zboží, za propagaci zboží uvnitř obchodu nebo za průzkumy trhu. Navíc striktní požadavky supermarketů na jednotvárný, kosmeticky lákavý, čerstvý vzhled potravin – podobně jako některé normy EU – nutí zemědělce používat více pesticidů.

Místní obchod

Podpora místního zboží pro místní trhy by pomohla zajistit bezpečnější potraviny, snížit utrpení hospodářských zvířat, spotřebu obalů a konzervačních přípravků i náklady na přepravu, omezit zácpy na silnicích a znečištění. Oživení lokálního zpracování a obchodu s potravinami zároveň posiluje místní ekonomiky a vytváří zde pracovní místa, protože udržuje peníze doma. Obrát ani zisk neodtéká do kapes velkých společností sídlících stovky nebo tisíce kilometrů daleko.

Proto je potřeba nikoli nepřímo subvencovat dálkovou dopravu, ale podporovat zkracování vzdálenosti mezi výrobcem a spotřebitelem. Mezinárodní obchod samozřejmě bude a musí nadále existovat, ale není cílem sám o sobě a přeprava zboží na velké vzdálenosti za sebou zanechává rostoucí smog i emise skleníkových plynů a vyžaduje značnou podporu z veřejných prostředků (například na výstavbu a především údržbu dálnic, které kamiony poškozují nesrovnatelně více než osobní auta). Prostředkem může být především ekologická daňová reforma (přesun zdanění z pracovních míst na spotřebu energie či přírodních zdrojů) a lepší zpoplatňování užívání silnic.

Zároveň jsou nezbytná lokální opatření, která podpoří místní trhy. Lokalizaci lze stimulovat podporou pro malé podniky a regionálních odbytových družstev či přímého prodeje, například obchodů přímo na farmách, místních distribučních sítí nebo městských zemědělských tržišť a pravidelných trhů [122] [123] [124].

Tržnice a trhy umožňují zákazníkům přístup k čerstvým výrobkům a zemědělcům zase prodej za slušnou cenu. Z ní si ponechají mnohem vyšší podíl, než by měli při prodeji prostřednictvím velkoobchodců. Stejně jako ostatní způsoby přímého prodeje podporují kontakt mezi spotřebiteli, zemědělci a místními obchody. Mají v regionu také významný multiplikační efekt – zvyšují počet oběhů peněz místní ekonomikou předtím, než ji opustí. Zemědělské trhy napomáhají oživení měst a městec, protože ve dnech, kdy se konají trhy, vykazují i ostatní obchody v místě výrazně vyšší tržby [125]. Většina příjmů supermarketů naopak zpravidla opouští příslušný region prakticky ihned.

Některé západoevropské země nyní zažívají rychlou renesanci trhů: v Británii se mezi roky 1997 a 2000 jejich počet zvýšil z nuly na 240 díky systematické podpoře úřadů, které si začínají uvědomovat jejich ekonomický přínos [125]. V České republice trhy jsou ještě do jisté míry zachovány: tuto výhodu je třeba využít a dále podporovat. Evropské fondy nabízejí příležitosti, jak takovým projektům pomoci. Zvláště program LEADER+ podporuje iniciativy místních aktivních skupin, které přijdou s novými, zajímavými nápady spíše menšího měřítka. Trhy a podobné projekty lokálního obchodu s potravinami jsou typickým příkladem odpovídajícím tomuto programu.

Doporučení

- Podporovat iniciativy a projekty, které prospívají místnímu obchodu se zemědělskými komoditami, například zakládáním tržišť a podporou zemědělských trhů ve městech i jiných systémech lokální distribuce. Využívat k těmto účelům fondy na rozvoj venkova a program LEADER+. Připravit informační podklady a metodickou podporu o podobných projektech u nás i v zahraničí jako inspiraci a poradenství pro případné uchazeče o takové projekty (obce, města, kraje, mikroregiony).
- Omezovat expanzi velkých obchodních řetězců a jejich podíl na trhu prostřednictvím zákonů o hospodářské soutěži.
- Prosazovat v EU všeobecný časový limit na délku dálkového převozu živých zvířat.
- Zahájit ekologickou daňovou reformu a zavést účinnější zpoplatnění nákladní přepravy na silnicích.

2.9. Extenzivní zemědělství

Zcela zvláštní místo v diskusi o ekologických dopadech zemědělství mají extenzivně obhospodařované louky a pastviny s vysokým druhovým bohatstvím rostlin a živočichů. Asi nejznámějším příkladem v České republice jsou orchidejové louky Bílých Karpat. Patří sem ale také rašelinné a jiné mokré louky na dalších místech republiky, zbytky nivních luk v lužních lesích, horské louky Krkonoš, Šumavy a dalších pohoří, poslední druhově pestré pastviny a stráně i jiná podobná místa. Specifické na těchto biotopech je, že zde právě zemědělské hospodaření zajišťuje mimořádné bohatství.

Zemědělství totiž nemá vždy jen negativní dopady. Naopak může krajinu obohatit. V průběhu staletí přispělo soužití člověka a přírody k rozvoji biologické diverzity v Evropě. Pestré přírodní podmínky i různé zemědělské tradice společně vytvořily na území kontinentu pestrou, druhově bohatou krajinu. Podmínkou zachování takových biotopů je ovšem extenzivní hospodaření. Velká většina z nich u nás i jinde v Evropě už zanikla – dílem v důsledku intenzifikace a částečně naopak vinou vylidňování venkova.

Nejvíce jich zůstává ve východní a jižní Evropě. Extenzivní hospodaření, pro které jsou typické malé stavy dobytka a nízká spotřeba agrochemikálií, a plochy s vysokou přírodní hodnotou dnes tvoří zhruba 15–30 % evropské zemědělské půdy [83] [126].

Typickým příkladem za našimi hranicemi jsou extenzivně spásané náhorní plošiny (uplands) ve Velké Británii, alpské louky a pastviny, zbytky původní maďarské puszty a další stepní oblasti ve východní a jižní Evropě, pobřežní pastviny v Estonsku nebo španělské a portugalské pastviny, tzv. dehesas a montados. Intenzifikaci zemědělství v těchto oblastech zabránily buď přírodní podmínky, nebo sociálně ekonomické překážky – jsou obvykle příliš suché, vlhké, členité, neúrodné, chudé nebo příliš izolované. Mimořádně pestrá jsou někdy také extenzivně obhospodařovaná pole, nicméně většinu zemědělských ploch s vysokou přírodní hodnotou tvoří polopřirozené travní porosty [126].

Agroenvironmentální programy a dotace pro tzv. méně příznivé oblasti (LFA), které budou zavedeny v rámci CAP, poskytují příležitost k zachování posledních zbytků těchto důležitých biotopů a souvisejícího ekologického i společenského bohatství. Podmínkou je jejich dobré zpracování, účinné zaměření a dostatečné financování.

Polopřirozené travní porosty zahrnují spásané (pastviny) a sečené (louky) plochy. Jejich zachování závisí na zemědělcích a na vhodném hospodaření. Tím se liší například od některých alpských pastvin, které vydrží i bez jakéhokoli zásahu člověka. Dnes se většina polopřirozených travních porostů nachází v horách či na vrchovinách, podél mořského pobřeží nebo v říčních nivách. Ve srovnání s ornou půdou mnohem lépe zadržují vodu, a tak pomáhají předcházet povodním. Protože poskytují domov mnoha ohrožených druhům rostlin a živočichů, jsou významným prvkem ochrany přírody. Na jedné extenzivně obhospodařované louce se může vyskytovat i více než 100 druhů rostlin, zatímco na intenzivní louce zpravidla neroste více než 15–20 druhů. Rozdíl v zastoupení živočišných druhů, zejména hmyzu, bývá obvykle ještě vyšší [127]. Zachování pravidelného extenzivního sečení je pro přežití mnoha z těchto druhů nezbytné. Také extenzivně spásané pastviny poskytují dobré podmínky řadě rostlinných druhů a útočiště i zdroj potravy broukům, čmelákům, motýlům a dalšímu hmyzu.

Protože polopřirozené travní porosty závisí na správném způsobu sečení či pastvy, jež navíc nejsou vysoce ziskové, právě tyto oblasti se často stávají obětí opouštění nebo naopak intenzifikace. Pokud se louka pravidelně neseče, vzrostlá tráva na jaře brání růstu slabších rostlin a louku pak ovládne několik agresivních druhů. Podobně i opuštěné pastviny postupně zarůstají křoviny a stromy na úkor bohatých biotopů.

Na druhou stranu nadměrné hnojení podporuje růst několika málo rostlin na úkor ostatních, které s nimi nemožou soupeřit, a mizí. Příliš časně sečení intenzivně obhospodařovaných luk zničí zdroje potravy i útočiště mnoha druhům hmyzu a ptáků. Podobně i vysoké stavy zvířat a příliš intenzivní pastva vedou k devastaci, která opět snižuje druhovou pestrost [127]. Často jsou louky nebo pastviny zcela zničeny prostě rozoráním.

Extenzivní zemědělství je důležité pro rozvoj řady venkovských oblastí, často na odlehlých místech nebo v horách. Zachovává totiž krajinu s vysokou kulturní, estetickou i přírodní hodnotou a tím přitahuje turistický ruch. Extenzivní zemědělství, které je poměrně náročné na práci, také vytváří na venkově zaměstnanost, udržuje místní hospodářství a umožňuje zdejšími obcím uplatnit na trhu své vlastní produkty [128].

Země střední a východní Evropy

V minulých desetiletích bylo mnoho luk a pastvin v České republice i dalších z nových členských států EU vysušeno, rozoráno nebo přehnojeno umělými hnojivy vinou intenzifikace zemědělství. Pastviny se staly obětí nadměrného spásání, louky byly proměněny doslova v „továrny na seno“. Přesto se řada extenzivně obhospodařovaných a druhově bohatých luk zachovala. V zemích střední a východní Evropy je stále přes 7 milionů hektarů polopřirozených travních porostů, které zabírají asi 12 % zemědělské půdy [127]. Zdaleka největší je jejich podíl v Slovinsku.

Hospodářská transformace v devadesátých letech vedla k omezení intenzity hospodaření, hlavně v důsledku prudkého poklesu spotřeby chemikálií. Výrazně poklesly také stavy dobytka a ovcí – u nás o 56, respektive 78 %. Totéž platí také jinde v regionu, kde se s výjimkou Slovinska počet zvířat snížil o 50 až 80 % [3]. K největšímu poklesu došlo v oblastech s převážně extenzivním hospodařením: například stavy ovcí na svazích Karpat v jižním Polsku, tradiční oblasti horské pastevecké kultury, se zhroutily až na pouhou desetinu [129].

Hlavní příčinou ohrožení tradičních luk a pastvin se namísto intenzifikace zemědělství nyní stala nedostatečná pastva a opouštění tradičně obhospodařovaných pozemků. Rolníci odcházejí z nevýnosných ploch, které zarůstají, a tím dochází ke ztrátě mnoha cenných přírodních stanovišť [130]. Z některých opuštěných území se stala neobdělávaná lada, jiná se stala obětí zalesňování, často monokulturami určenými k produkci dřeva. Útlum hospodaření byl obzvláště výrazný v Estonsku, kde byla opuštěna skoro třetina zemědělské půdy a z polopřirozených travních porostů není udržováno asi 60 % [67].

Přesto na některých travních porostech došlo v posledních letech naopak ke zvýšení intenzity hospodaření nebo byly dokonce rozorány. Návrat k soukromému hospodaření a tržní tlaky vedou v Maďarsku k využívání pusty k produkci tržních plodin, zejména kukuřice a slunečnice. Od poloviny 80. let do roku 1998 takto zmizelo 44 000 hektarů stepí typických pro tradiční pustu [67].

V České republice tyto trendy neprobíhají natolik drasticky, protože vinou intenzifikace v předešlých desetiletích byla velká část kvalitních luk a pastvin zničena. Jinými slovy: ztráty nejsou ve srovnání s jinými zeměmi velké, protože už toho není tolik, co by se dalo ztratit. Přesto pořád ještě zůstává nezanedbatelná plocha cenných území, která jsou ničena intenzifikací, opouštěním i zalesňováním.

Obr. 11: Extenzivní květnaté louky (PR Dolnoněmčanské louky, CHKO Bílé Karpaty)

Foto: Zdeněk Podešva

Dopady členství v EU

Ochranu vzácných, druhově bohatých luk a pastvin částečně zajistí soustava ochrany přírody Natura 2000 a národní systém chráněných území. Obě opatření jsou důležitá, ale nedostačují. V každém, i tom nejlepším případě se ochrana bude týkat pouze menšiny cenných pozemků. Na ostatních plochách ochrana extenzivních luk a pastvin závisí zejména na využití dotačních programů CAP [127].

CAP až dosud šetrnému hospodaření na hodnotných plochách neprospívala. Farmy, které hospodaří s cennými plochami, dostávají z položek tzv. prvního pilíře CAP v průměru zhruba jen poloviční dotace na hektar oproti ostatním. Příčinou je hlavně jejich nízká produktivita. Zároveň jsou však kvůli slabým ekonomickým výsledkům na dotacích mnohem víc závislé, a tak silně pocítí jakékoli omezení podpory. Zatímco u běžných statků odpovídá objem podpory z prvního pilíře v průměru 26 % hodnoty jejich produkce, u HNV farem je to 54 až 60 % [131].

V České republice se zavádí zjednodušený systém dotací podle výměry, takže přímé platby z prvního pilíře CAP se budou rozdělovat rovnoměrně na hektar zemědělské plochy. Nicméně tzv. národní doplňkové přímé platby (top-ups) už rovnoměrně být nemusejí a v českém případě nebudou: majitelé orné půdy je dostanou, vlastníci travních porostů nikoli (pouze případně nepřímo, na kus dobytka). Jejich rozdělování proto může mít významné dopady na extenzivní obhospodařování luk a pastvin.

Agroenvironmentální programy (AEP) a dotace méně příznivým oblastem (LFA) pomohou snížit konkurenční nevýhodu extenzivního hospodaření a učinit jej ekonomicky únosným. Český systém AEP obsahuje několik dotačních titulů, které jsou přímo zaměřené na šetrné obhospodařování extenzivních luk i na péči o pastviny. Podpora LFA, která se týká 50 % české zemědělské půdy převážně v horách a podhůří, se u nás vztahuje pouze na trvalé travní porosty, a bude tedy motivovat zemědělce k jejich zachování (více v kapitole 5.2).

Mnoho extenzivních farem, které používají minimum nebo vůbec žádné chemikálie, může poměrně snadno přejít na ekologické hospodaření a čerpat příslušné platby, které jsou nyní zařazeny do AEP.

Také dotace pro LFA jsou důležité pro zachování extenzivního hospodaření, ale za podmínky, že nepovedou k intenzifikaci (hnojení, nadměrnému spásání). Pokud budou tato opatření dobře připravena, správně zaměřena a dostatečně financována, může jejich zavedení pomoci zachovat extenzivní hospodaření na cenných travních porostech a zpomalit jejich intenzifikaci, případně opouštění.

Výrobní limity přidělené zemím střední a východní Evropy jsou odvozeny z velmi nízkých referenčních čísel několika posledních let. Snížené stavy dobytka, ovcí a koz tak nebudou nikdy znovu vybudovány [29]. Může dokonce dojít k dalšímu snižování vzhledem k dalšímu nárůstu produkce mléka na jednu dojnici. Pokud efektivita mléčné produkce vzroste, „vejde“ se do kvót na mléko méně krav. Záleží na tom, jakým způsobem se budou kvóty rozdělovat v jednotlivých členských zemích – budou podporovat soustředění hospodářských zvířat do několika intenzivních, specializovaných živočišných farem, nebo zajistí pestřejší rozdělení, které umožní zachovat extenzivní pastvu?

Doporučení

- Pokračovat v podpoře agroenvironmentálních programů zaměřených na zachování a péči o extenzivní louky a pastviny. Přidělit agroenvironmentálním programům alespoň 50 % z prostředků na rozvoj venkova ve fiskálním období 2007–2013.
- Pokračovat v zaměření podpory pro méně příznivé oblasti (LFA) výhradně na trvalé travní porosty. Hledat možnosti, jak tyto dotace více zaměřit konkrétně na extenzivní porosty.
- Vyhlásit soustavu Natura 2000 tak, aby odpovídala odborným kritériím a výsledkům mapování biotopů.
- Rozdělit kvóty tak, aby umožnily zachování extenzivní pastvy na polopřirozených travních porostech.
- Při rozdělování domácích doplňkových přímých plateb (top-ups) je zaměřovat tak, aby napomáhaly pokračování extenzivního hospodaření na polopřirozených travních porostech a zabránily jejich rozorávání.

2.10. Ekologické zemědělství a integrovaná ochrana

Šetrné způsoby hospodaření spojují dvě výhody dohromady: za prvé snižují znečištění a devastaci krajiny, za druhé pomáhají venkovským ekonomikám, protože vytvářejí více pracovních míst.

V předchozí kapitole jsme se zabývali tradičním extenzivním hospodařením, které však není věrohodnou ani smysluplnou alternativou pro dnešní běžné zemědělce. Skutečně perspektivní jsou nová, inovativní řešení – zejména ekologické zemědělství a některé typy tzv. integrované ochrany. K přechodu na ně má Česká republika, díky poměrně nízké spotřebě agrochemikálií a dostatku pracovních sil na venkově, mimořádnou příležitost.

Ekologické zemědělství

Ekologické zemědělství nepoužívá prakticky žádné syntetické pesticidy a umělá hnojiva. Nahrazuje je sofistikovanými pěstebními postupy, například střídáním plodin, a lidskou prací. Zároveň vyžaduje dodržování pravidel, která chrání půdu a zajišťují dobrou péči o zvířata. Zakazuje například přidávání antibiotik do krmiv nebo klecové ustájení.

Statky, které ekologické hospodaření zavedly, vykazují větší bohatství rostlin a živočichů, nižší spotřebu energie a nižší znečištění vody než intenzivní farmy [84]. Zvířata zde mají mnohem více prostoru: jejich průměrná hustota zde dosahuje jen 70 % oproti konvenčním farmám [132].

Zatímco evropský i český agrární sektor stagnuje a pohybuje se na pokraji úpadku, ekologické zemědělství zejména na západ od našich hranic už řadu let rapidně roste. Biopotraviny, kdysi omezené na speciální prodejny a úzkou skupinu zákazníků, se staly běžným zbožím.

Ekologické zemědělství prospívá venkovské ekonomice

Více práce: ekologické zemědělství nahrazuje kapitál či vstupy prací – jinými slovy, lépe využívá lidské práce a vědomostí namísto agrochemických látek. Ekologické farmy v zemích EU zaměstnávají průměrně o 10–20 % více lidí než konvenční [133]. Kalkulace Hnutí DUHA odhadla, že přechod pětiny české zemědělské půdy rovnoměrně v různých odvětvích na ekologické zemědělství by vytvořil asi 5000 pracovních míst navíc [134]. Přírodní metody odstraňování škůdců a plevelů i lepší péče o zvířata (například podestýlka) samozřejmě vyžadují více práce. Evropská komise označuje ekologické zemědělství za výhledově důležitý prostředek k rozvoji venkova [135].

Peníze zůstanou doma: Peníze z ekologického zemědělství kolují v místní ekonomice. Hospodáři platí více místním zaměstnancům a naopak méně za agrochemikálie dovážené odjinud. Přímý prodej a zpracování biopotravin v malých podnicích vytvářejí na nezaměstnanost sužovaném venkově další pracovní místa. V neposlední řadě ekologické hospodaření zvyšuje atraktivnost statků pro agroturistiku a často se k němu přidávají další obory venkovského podnikání, například řemeslná výroba, obnovitelné zdroje energie a podobně (viz graf na Obr. 3).

Menší škody: Ekologické farmy navíc šetří peníze společnosti. Nevývolávají vysoké skryté náklady, které jsou typické pro intenzivní zemědělství a jež se projevují například v cenách pitné vody nebo výdajích na zdravotnictví. Šetrné hospodaření má mnohem méně negativních dopadů a vytváří více prospěšných vedlejších důsledků než konvenční [136]. Britská kalkulační odhadla, že každoroční vynucené vedlejší výdaje způsobené tamním zemědělstvím (například na čištění pitné vody od pesticidů, bakteriální kontaminace potravin, úbytek organických látek z půdy a podobně) činí v přepočtu průměrně více než 290 eur na hektar. V případě ekologického zemědělství dosahují jen zhruba třetiny této částky, 90–100 eur na hektar [12].

Ve srovnání s intenzivním zemědělstvím má tedy ekologické hospodaření nižší náklady na vstupy a vyšší na práci. Celkové výdaje na hektar jsou v průměru nižší u šetrných farem, obvykle o 10–25 %. Zároveň ale obvykle dosahují nižších výnosů – většinou okolo 60–70 % oproti průmyslové produkci, ačkoli u statků specializovaných na živočišnou výrobu jsou srovnatelné [133].

Výnosy navíc postupně rostou. Prudký rozvoj ekologického hospodaření přináší nové originální postupy a metody, které snižují rozdíl oproti průmyslovým farmám [133]. Nadále přitom platí, že do agronomického výzkumu v tomto perspektivním odvětví stát investuje mnohem méně než třeba do rozvoje v rizikové oblasti biotechnologií.

V době nadprodukce, která si vynucuje stanovování kvót a jiných nástrojů řízení produkce, mohou o něco nižší výnosy zajistit lepší rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou. Také Evropská komise proto soudí, že představují spíše výhodu než problém [135].

Ekologičtí zemědělci s nižšími náklady i výnosy mají ve výsledku přibližně srovnatelné zisky s konvenčními farmami – někdy poněkud vyšší, jindy nižší. Ceny biopotravin v obchodech jsou však obvykle o něco vyšší než běžného zboží [133]. To představuje hlavní limit dalšího růstu ekologické produkce. Cenová nevýhodnost biopotravin je za prvé způsobena menším trhem a objemem obchodu (takže se s rozvojem bude snižovat) a za druhé je možná jen díky tomu, že dotace a daně neodrážejí přínosy a dopady intenzivního a ekologického zemědělství. Pokud by byl do dotačních programů i dalších opatření důsledně zařazen princip „znečišťovatel platí“, cenové znevýhodnění zmizí a většina českého i evropského zemědělství může přejít na ekologické nebo jiné šetrné hospodaření.

Integrované zemědělství

Takzvané integrované zemědělství je nejbližší možnou alternativou pro farmy, které nemohou naplnit poměrně přísné standardy ekologického zemědělství. Optimální integrace plodin a pěstebních postupů omezuje koordinovaným úsilím ekologické a sociální škody, avšak nejde tak daleko jako ekologické zemědělství.

Integrované zemědělství (či integrované systémy rostlinné produkce) v různých podobách představuje několik kroků k dlouhodobé udržitelnosti [11]. Je založena na konceptech integrovaného obhospodařování plodin (ICM) a integrované ochrany před škůdci a plevely (IPM), které v podobě sady definic a návodů zpracovalo několik národních i evropských organizací, jež tento způsob hospodaření propagují.

Díky propracovaným metodám řízení farmy, účinným kultivačním postupům a technikám ochrany rostlin a kontroly plevelů integrované zemědělství významně snižuje spotřebu agrochemikálií. Podobně jako ekologické zemědělství má také spíše nižší ekonomické náklady, o něco nižší výnosy a celkově přibližně stejné ekonomické výsledky jako konvenční hospodaření [137].

Nejrozšířenější v Evropě je integrované zemědělství v Rakousku a Dánsku, kde zabírá okolo 20 % půdy, a ve Velké Británii s 10 %. V ostatních zemích má rozsah minimální, což je ale zřejmě do jisté míry dáno rozdílnými definicemi v různých státech [138].

Ekologické zemědělství v České republice

Přechod na ekologické zemědělství bude v České republice snadnější než ve většině ostatních evropských zemí. Oproti řadě států EU-15 ji zvýhodňuje nízká spotřeba agrochemikálií, oproti většině nových členských zemí poměrně rozvinutý sektor. Společně s Maďarskem byla jedním z nových členských států, kde domácí certifikace splňovala standardy Evropské unie a šetrné farmy tedy mohly exportovat biopotraviny na trh EU. Podmínkou úspěchu jsou ovšem účinná domácí opatření.

Česká republika je s více než 5 % podílem ekologicky obhospodařované půdy první mezi novými členskými zeměmi a zároveň na osmém místě na světě [139]. Ovšem devět z deseti hektarů zařazených do ekologického zemědělství tvoří louky a pastviny, kde konverze nevyžaduje skoro žádné větší úsilí [140]. To ovšem neznamená, že by byly nevýznamné: také v těchto případech ekologická certifikace a podpora pomáhá zachovat šetrné hospodaření na travnatých porostech a předcházet jejich opouštění nebo naopak příliš intenzivnímu hospodaření. Podíl šetrného hospodaření na polích, sadech a vinohradech je však skoro zanedbatelný. Navíc se na většině ostatních pozemků pěstuje intenzivněji než v jiných zemích střední a východní Evropy.

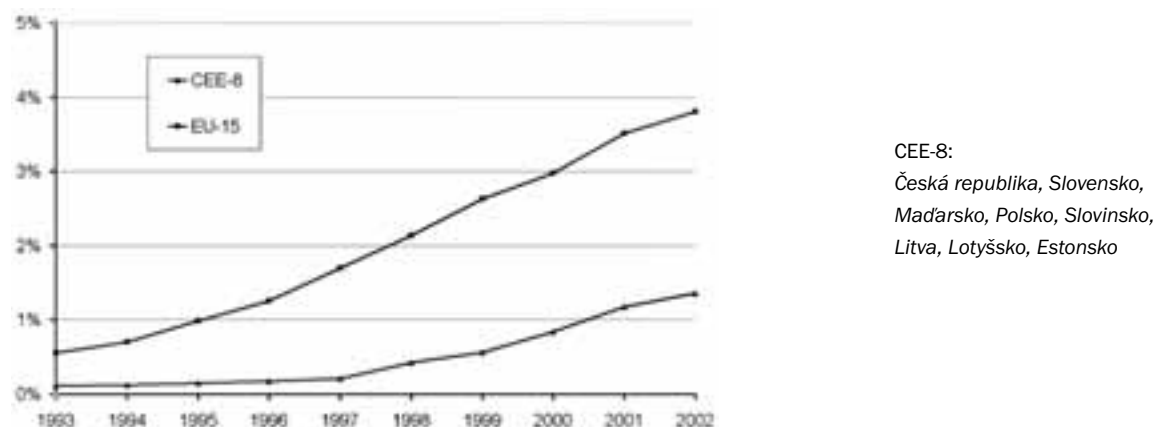
Více ekologické produkce obilnin, zeleniny či ovoce by se proto mělo stát hlavní prioritou v příštích letech. Pomoci by tomu mohla vyšší podpora v nových dotačních programech z CAP, která je právě u těchto druhů kultur podstatně vyšší než doposud. Česká vláda také plánuje využít podpory ke zvýšení podílu ekologicky obhospodařované půdy na 8 % do roku 2006 (viz kapitola 5.2).

Z ostatních nových členů EU podíl ekologicky obhospodařované půdy rychle roste v Estonsku a ve Slovinsku, kde dosáhl již 3 %. Na Slovensku, které kdysi stálo v čele regionu, stagnuje podíl od roku 1998 zhruba na 2 %, ačkoli podle oficiálních cílů v současnosti měl dosáhnout 4 % [63]. Polsko, Litva a Lotyšsko jsou mezi novými státy unie ze střední a východní Evropy nejvíce pozadu – dosud mají nižší než jednocentní podíl ekologického hospodaření [132]. Z hlediska dotací na hektar bylo doposud daleko nejlepší slovinské schéma v rámci tamního národního agroenvironmentálního programu.

Vstup do EU nabízí šanci rozvoj ekologického zemědělství urychlit. Záleží nejen na tom, zda a jak země využije příležitosti k jeho podpoře v rámci agroenvironmentálních programů CAP, ale také na dalších opatřeních.

Přechod na ekologické zemědělství se osvědčil jako poměrně účinný způsob reakce na nestabilní období, vyvolaná zvýšenou mezinárodní konkurencí v oblasti zemědělské výroby. V Rakousku došlo k obrovskému rozmachu ekologických farem po vstupu do EU, ve Velké Británii během krize po roce 1996 způsobené BSE a silným kurzem libry, v bývalém východním Německu po sloučení se západními spolkovými zeměmi [141]. Česká republika by proto měla vsadit na ekologické zemědělství jako jeden ze způsobů, jak si zachovat konkurenceschopnost na mezinárodním trhu a překonat obtíže spojené se vstupem do EU [142].

Obr 12: Srovnání růstu podílů ekologicky obhospodařované půdy v zemích CEE-8 a EU-15

Zdroj: Hoogeveen et al. [126]

Ekologické zemědělství představuje pro zemědělce a obchodníky s potravinami také novou exportní příležitost. Rychle rostoucí mezinárodní trh s ekologickými potravinami a nápoji dosáhl v roce 2002 objemu 23 miliard dolarů a nadále se očekává jeho další rozšiřování [139]. Poptávku spotřebitelů po biopotravinách výrazně podpořily skandály průmyslového zemědělství. V některých zemích Evropy roste ještě rychleji než nabídka. Zatímco zemědělský sektor jako celek se musí vyrovnávat se silnou nadprodukcí, ekologická výroba nestačí pokrývat spotřebu. Země jako Velká Británie, Švédsko, Švýcarsko, Francie a Německo jsou závislé na dovozech [142]. Trh s biopotravinami ve Francii a Velké Británii během posledních let meziročně rostl v průměru o více než 40 % [139].

Hlavní pozornost je ale každopádně nutné věnovat rozvoji domácího trhu s biopotravinami, který je hlavní slabinou tohoto odvětví u nás. Ostatně totéž platí také jinde v regionu. Programy druhého pilíře CAP nabízejí fondy, které lze využít k lepšímu marketingu a zpracování produkce. Vláda by je měla zaměřit speciálně také na podporu ekologického zemědělství.

Ekologické zemědělství a ostatní způsoby šetrného hospodaření v kombinaci s agroturistikou a rozvojem obnovitelných zdrojů energie nabízejí asi nejlepší příležitosti pro dlouhodobý, smysluplný rozvoj českého venkova. Mohou zabránit postupnému úbytku pracovních míst a vysídlování vesnic – trendům, které jinak vstup do EU spíše podpoří. Nejsou samospásou pro venkov a zemědělství, ale nabídkou pracovních míst a tržních příležitostí jim rozhodně mohou pomoci.

Evropská podpora ekologickému zemědělství

Česká republika už do právního řádu plně zahrнула evropské směrnice, které stanovují pravidla pro ekologické zemědělství.

Nejdůležitějším nástrojem na podporu ekologického zemědělství v rámci CAP jsou tzv. agrienvironmentální programy (AEP), které fungují od roku 1992. Součástí AEP jsou platby ekologickým zemědělcům. Ekologické farmy dostávaly celkem asi 15 % z celkového finančního objemu AEP v EU-15. V roce 2001 dosahovala v zemích EU-15 průměrná výše dotace z AEP na ekologické zemědělství 186 euro/ha, ovšem mezi jednotlivými státy panovaly velké rozdíly (od 45 euro/ha ve Velké Británii až po 445 euro/ha v Řecku). Na integrované zemědělství plyne ve většině členských zemí z AEP téměř stejný objem dotací jako na ekologické zemědělství [132].

Právě z AEP poplynou napříště také dotace českým ekologickým zemědělcům, které nahrazují dosavadní domácí subvence (viz kapitola 5.2).

V roce 2000 dostávaly ekologické farmy v EU v průměru na hektar o 20 % více dotací z CAP než srovnatelné konvenční statky. Ekologické zemědělství vinou nižšího objemu produkce dostává na hektar o 18 % nižší přímé platby a o 20–25 % nižší podporu z nástrojů na podporu cen, obsažených v prvním pilíři. Nicméně agroenvironmentální programy tento deficit více než vyrovnávají, protože šetrné hospodaření ze druhého pilíře dostává o 70 % vyšší dotace na hektar prostřednictvím programů AEP a LFA [132].

Různé členské země a regiony navíc na podporu ekologické produkce přímo směřují i další opatření v druhém pilíři: například investice do farem, podporu zpracování a marketingu a školení či vzdělávání zemědělců [132].

Reforma CAP z roku 2003 ekologické zemědělství nepochybně posílí i nepřímo. Reformy povedou k přesunu některých fondů z prvního do druhého pilíře. Princip křížového souladu (cross-compliance), který by ekologické farmy měly snadno splňovat, sníží konkurenční výhody průmyslového hospodaření. Jednotlivé státy navíc směřují snížit přímé platby až o 10 % a přesměrovat tyto rezervy (tzv. „národní obálky“) do ekologicky šetrného zemědělství. Snad jen reforma mlékárenského trhu by mohla znevýhodnit dodavatele biomléka [132].

V červnu 2004 Evropská komise vydala akční plán na podporu biopotravin a ekologického zemědělství [143]. Zahrančuje například informační kampaně, další harmonizaci standardů, podporu výzkumu a podporu členských zemí při využívání podpory pro ekologické zemědělství v rámci druhého pilíře CAP.

Doporučení

- Kombinací intenzivních propagačních kampaní na celostátní i místní úrovni a prací s prodejci a distributory podporovat trh s biopotravinami.
- Zařadit do agrární politiky dlouhodobý cíl dosáhnout 20% podílu ekologicky obhospodařované půdy do roku 2015.
- Snížit sazbu DPH pro biopotraviny.
- Podporovat poradenskou činnost pro ekologické zemědělce a zájemce o konverzi na ekologické zemědělství.
- Přidělit agroenvironmentálním programům alespoň 50 % z prostředků na rozvoj venkova ve fiskálním období 2007–2013 a pokračovat ve vylepšování podpor pro ekologické zemědělství v těchto programech (viz kapitola 5).
- Využívat prostředků ze strukturálních fondů na podporu ekologického hospodaření, zpracovávání a marketingu jeho produktů, včetně místních trhů s biopotravinami, které přímo propojují výrobce se spotřebiteli.
- Prosazovat důkladný a důsledný Evropský akční plán pro ekologické zemědělství, který by zavázal všechny členské země k tomu, aby zavedly účinná opatření a zavazoval je ke konkrétním cílům.

- Podporovat a propagovat integrované zemědělství jako širší alternativu pro zemědělce, kteří z různých důvodů nevládnou dodržovat přísná pravidla ekologického zemědělství.
- Zaměřit určitou část přímých plateb na podporu ekologicky šetrných systémů hospodaření – k tomu lze využít buď tzv. doplňkové přímé platby („top-ups“) nebo tzv. národní obálky (převod 10 % přímých plateb na základě článku 69).
- Posílit výzkum v oblasti ekologického zemědělství a integrované ochrany.

3. Společná zemědělská politika

Rozvoj průmyslového zemědělství v patnácti dosavadních členských zemích Evropské unie byl po několik desetiletí spjat se systémem pravidel a dotací pod souhrnným označením Společná zemědělská politika (Common Agricultural Policy – CAP).

CAP byla řadu let předmětem kritiky Hnutí DUHA i dalších ekologických organizací – a také spotřebitelských sdružení, ekonomů, politiků a nakonec rovněž zemědělců, zejména těch malých. V této kapitole shrnujeme historii Společné zemědělské politiky, její důsledky a letité snahy o zásadní reformu.

3.1. Historie a reformy CAP

Společná zemědělská politika původně vznikla se záměrem zvýšit produkci a zajistit Evropě spolehlivé dodávky potravin. Státy EU ji zakládaly v době, kdy byl ještě v živé paměti nedostatek potravin během druhé světové války a v letech po jejím skončení. Principy CAP stanovila Římská smlouva z roku 1957, zakládající listina tehdejšího Evropského hospodářského společenství. Konkrétní náplň a opatření pak určila série jednání během první poloviny 60. let.

Cíl: produktivita

Vznik CAP byl podpořen také založením jednotného trhu, který v ustavujících šesti členských zemích garantoval volný obchod se zemědělskými produkty. Zavedení CAP a odstranění zemědělských cel mezi členskými zeměmi odrážely zejména zájmy Francie, která si tak zajistila financování svého rozsáhlého zemědělství a zároveň získala přístup na německý trh [144].

CAP původně fungovala jako systém garantovaných cen. Rada ministrů zemědělství na začátku každého nového roku na tzv. „maratonských vyjednáváních“ stanovila ceny zemědělských produktů. Pokud tržní hodnota spadla pod minimální garantovanou částku, musely od zemědělců jejich úrodu vykupovat intervenční agentury za původně stanovenou cenu. Politicky určené ceny byly obecně vyšší než hodnota na světových trzích. Proto si systém žádal zavedení vysokých cel, která bránila levnějším dovozům, a exportních dotací, jež umožňovaly prodej drahé evropské produkce na světových trzích za snížené ceny.

Výsledek: nadprodukce

Systém dotovaných cen stimuloval obrovský růst produkce, z něhož těžili zejména velcí zemědělci v nejúrodnějších a nejproduktivnějších oblastech. Cíl, kterým mělo být dosažení potravinové nezávislosti členských států, se brzy podařilo splnit a do konce 70. let překročit natolik, že výsledkem byly nechvalně známé hory masa a másla i jezera mléka a vína, které nešly prodat. Zatímco v roce 1962 státy EHS produkovaly pouze 80 % své spotřeby potravin, v polovině 90. let to bylo už 120 % [145]. Přebytková produkce se pod cenou prodávala na trhy mimo EHS – ovšem s podporou exportních dotací, které zaplatily cenový rozdíl mezi evropským a světovým trhem. Co nešlo vyvézt, to se zničilo (zejména ovoce a zelenina), opět s podporou subvencí.

S tím, jak intenzivní hospodaření zvyšovalo znečištění a devastovalo krajinu, připravovalo lidi na venkově o práci a poškozovalo bezpečnost potravin, rostla z různých stran kritika CAP.

Zároveň se evropské dotace ocitly pod silným mezinárodním tlakem. Evropa se stala obrovským vývozcem potravin, pod cenou je prodávala na mezinárodních trzích, a tím světové ceny snižovala. Postupně se dostala do konfliktu s řadou zemí. Na uruguayském kole jednání GATT (tehdejší Všeobecné dohody o clech a obchodu, později přeměněné v WTO) v roce 1986 se zúčastněné státy poprvé musely zavázat k liberalizaci zemědělského obchodu, tedy k výrazným škrtům ve clech a v dotacích. Začínalo být jasné, že CAP ve své dosavadní podobě nemůže přetrvávat. Po zdoluhavých vyjednáváních se státy EU v roce 1992 dohodly na velké reformě CAP. Později následovalo několik dalších reforem tohoto dotačního systému.

Reformy CAP

Reformy CAP z let 1992, 1999 a 2003 podporu zemědělství v EU podstatně proměnily. Hlavním principem všech reforem bylo omezení pevně garantovaných cen. Na jejich místo byly jako částečná kompenzace zavedeny každoroční přímé platby na bankovní účty zemědělců. Jinými slovy: CAP se posunula od podpory produktů (ceny potravin) k přímé podpoře výrobců (zemědělců).

Reformy pomohly sladit CAP s pravidly světového zemědělského obchodu stanovenými GATT, respektive WTO. Pokles cen evropské produkce blíž ke světové úrovni umožnil EU snížit cla a omezit exportní dotace. Hlavním účelem reforem bylo zajistit konkurenceschopnost evropského zemědělství na stále liberalizovanějším globálním trhu. EU vlastně hledala způsob, jak zachovat dotace a zároveň předejít sankčním opatřením ze strany WTO. Protesty veřejnosti, které se nelíbila nadprodukce, znečištění a ničení krajiny, úpadek venkova a špatná kvalita potravin, hrály v politické debatě spíše podružnou roli.

Aby se podařilo snížit nadprodukcí, zavedly země EU některé nástroje na řízení nabídky: například kvóty, maximální množství produkce s garantovanými cenami, omezení maximální (dotované) výměry půdy či povinné uvádění půdy do klidu (set-aside).

Kvóty mohou sice být dobrým nástrojem, ale jejich uplatňování bylo často poznamenáno problémy a politickým zneužíváním. Například kvóty na mléko, zavedené už v roce 1984, nebyly stanoveny na 100 %, nýbrž na 120 % evropské spotřeby – takže nadprodukcí spíše posvětily než snížily [146].

Povinné uvádění půdy do klidu, zavedené od roku 1992 znamená, že zemědělci musejí část své orné půdy (obvykle 10 %) vyjmout z produkce.

Nahrazení dotovaných cen přímými platbami bylo doprovázeno postupným zaváděním řady dalších motivačních plateb, určených na péči o krajinu, diverzifikaci venkovských ekonomik a modernizaci zemědělství. Počínaje reformou z roku 1999 byly tyto platby sdruženy do tzv. druhého pilíře CAP s názvem Rozvoj venkova. Ovšem opatření druhého pilíře tvoří jen malou část výdajů CAP a často v podstatě pouze nahradily obdobná domácí opatření jednotlivých členských zemí.

Hlavní prvky reforem z let 1992 a 1999

1992: McSharryho reforma

- snížení garantovaných cen (obilniny o 29 %, hovězí o 15 % atd.)
- zavedení přímých kompenzačních plateb
- zavedení povinného uvádění části půdy do klidu a dalších opatření určených k řízení nabídky
- zavedení agroenvironmentálních programů a dalších doprovodných opatření

1999: Agenda 2000

- další snížení garantovaných cen (obilniny o 15 %, hovězí 20 % atd.), kompenzované většími přímými platbami
- vytvoření druhého pilíře CAP (Rozvoj venkova)

3.2. Reforma z roku 2003 a současná CAP

Poslední reforma CAP, která byla schválena v červnu 2003, dále snižuje některé garantované ceny (mléko, rýže, žito). Přináší ovšem i další podstatné změny. Odděluje přímé platby od produkce, takže velikost dotací pro jednotlivé zemědělce už nebude tolik záviset na objemu potravin, které vypěstují. Namísto toho budou přímé platby podmíněny plněním ekologických a jiných závazků. Reforma také přesouvá část peněz z prvního do druhého pilíře. Ve většině nových členských zemí se bude CAP během prvních pěti let zavádět ve zjednodušené podobě a některé prvky reformy z roku 2003 se jich prozatím tudíž netýkají (viz kapitola 4).

Hlavní prvky reformy z roku 2003 jsou [147] [148] :

- **Oddělení dotací od produkce (tzv. decoupling).** Přímé platby zavedené v roce 1993 se zemědělcům vyplácely podle vyprodukovaných tun konkrétní plodiny, respektive v případě hospodářských zvířat na jeden kus. Reforma z roku 2003 nahrazuje paletu různých plateb za konkrétní plodiny a jejich množství jednotnou platbou na farmu jako celek. Každý zemědělec tedy dostane pevnou částku bez ohledu na to, co pěstuje a kolik vypěstuje (výjimkou je ovoce, zelenina a stolní brambory, kde platí zvláštní pravidla). Decoupling tak ruší vazbu mezi dotacemi a objemem výroby.
- **Křížový soulad (cross-compliance):** přímé platby budou místo toho vázány na plnění konkrétních ekologických standardů, požadavků na kvalitu potravin a kvalitní péči o hospodářská zvířata. Tyto standardy zahrnují 18 stávajících směrnic EU a navíc také tzv. dobré zemědělské a ekologické podmínky (GAEC). Pokud se zemědělec bude chtít ucházet o přímé platby, bude například muset chránit půdu proti erozi a zhutnění, ponechávat okraje polí neobhospodařované (jako přírodní stanoviště) atd. Pokud tyto požadavky nesplní, dotace bude zkrácena. Z osmnácti směrnic, zahrnutých do pravidel křížového souladu, se pět vztahuje k oblasti ekologie, tři ke kvalitě života hospodářských zvířat, čtyři k bezpečnosti potravin a zdraví zvířat a šest k registraci zvířat a systému informování o jejich nemocech.
- **Modulace:** 5 % přímých plateb určených větším farmám (těm, které dostávají přímé platby nad 5000 eur ročně) bude odebráno a peníze přesunuty do druhého pilíře
- Zavedení nových opatření ve druhém pilíři určených k podpoře zemědělců, kteří zvýší kvalitu potravin čilepší podmínky pro život hospodářských zvířat. Další opatření – podpora na splnění evropským norem – zase pomůže ostatním zemědělcům změnit hospodaření tak, aby splnili standardy EU.
- **Národní obálky** (dobrovolné): členské země mohou přesunout až 10 % přímých plateb do tzv. národních obálek, a těmito penězi podporovat vybrané typy hospodaření přínosné pro ochranu přírody, zlepšení kvality zemědělské produkce a také marketing takových produktů.
- **Zemědělský poradenský systém** (povinný od roku 2007): těmito penězi budou financovány tzv. audity farm, při nichž auditoři zemědělcům poradí, jak dosáhnout souladu s ekologickými standardy, pravidly bezpečnosti potravin a péče o hospodářská zvířata. Účast zemědělců bude dobrovolná, ale bude ji podporovat zmíněný program na podporu plnění evropských standardů, kde vznikne zvláštní položka na spolufinancování nákladů zemědělců na audit a na investice nezbytné k zavedení lepšího hospodaření.

Členským zemím je ponechána poměrně široká škála možností, jak během let 2005–2007 reformu uvést do života:

- **Plné nebo částečné oddělení dotací od produkce:** členské státy mohou nadále ponechat částečnou závislost přímých plateb na výnosech, například 25 % plateb u plodin na orné půdách nebo i 100 % plateb na krávy bez tržní produkce mléka atd. Odhaduje se, že po zavedení reformy budou odděleny od produkce více než dvě třetiny přímých plateb v EU [149].
- **Historické platby versus platby na plošnou výměru:** nově zavedenou jednotnou platbu na farmu mohou členské státy aplikovat různými způsoby. Jednou možností je přidělit každému zemědělci platbu ve výši průměrné sumy přímých plateb, které dostával doposud (v referenčním období 2000–2002). Druhou možností je stanovit plošnou částku na hektar obhospodařované půdy, stejnou v celém regionu nebo zemi. První možnost dále víceméně zachová dosavadní dělení dotací, zatímco druhá by vedla k výraznému přerozdělení.

Například Francie oddělí platby od výnosů jen do té míry, která bude podle nových pravidel nezbytně nutná, a nové platby založí na historických částkách. Naopak v Anglii (nikoli ve Skotsku) oddělí platby od výnosů úplně a postupně přejde k platbám podle výměry pozemků. Česká republika a ostatní nové členské země, které zavedou zjednodušený systém plateb, před těmito dilematy nestojí. Jejich systém bude přibližně srovnatelný se systémem plateb na plošnou výměru, plně oddělených od výnosů. Kromě toho po určitou dobu nebudou podléhat pravidlům povinného křížového souladu a modulace (viz kapitola 4).

Jedním z cílů reformy bylo připravit CAP na rozšíření EU. Politici v evropských zemích se totiž obávali, že náklady na CAP se astronomicky zvýší. Kvůli těmto obavám se původně pouze průběžná inventura plnění Agendy 2000 nakonec změnila ve velkou reformu.

Evropská komise se pokusila najít kompromis mezi Německem a dalšími zeměmi, které jsou čistými přispěvateli do rozpočtu CAP (více dávají než dostávají) a prosazovaly snížení dotací, a státy, jako je Francie, které jsou neto příjemci peněz z CAP a jakémukoli snížení subvencí se naopak bránily [150]. Stejně jako při předchozích dvou reformách, také tentokrát členské země během projednávání v Radě ministrů výrazně oslabily původní návrh Evropské komise. Komisař pro zemědělství Franz Fischler původně navrhoval, aby se modulace vztahovala až na 20 % dotací. Usiloval také o daleko přísnější pravidla křížového souladu (naplnění až 38 směrnic), povinné audity pro větší farmy a strop na přímé platby pro největší farmy [151].

Další reformy

Některé sektory byly z reformy z roku 2003 vypuštěny s tím, že budou obdobným způsobem upraveny později. Dodatečně byla v květnu 2004 schválena reforma dotací pro tzv. středomořské produkty – olivy, bavlnu, tabák a také chmel.

Další na řadě je cukr: Komise zveřejnila svůj návrh reformy cukerního sektoru v červenci 2004 [152]. Návrh předpokládá stejný reformní scénář: postupný, ale prudký pokles garantované ceny (od roku 2006), částečná kompenzace pěstitelů cukrové řepy přímými platbami oddělenými od produkce, redukce vývozních dotací a kvót, snížení cel. Zůstal však přinejlepším polovičatým. Část exportních subvencí zůstane zachována a kvóty klesnou jen o 16 %, ačkoli evropskou nadprodukcí by bylo potřeba omezit o 33 až 40 % [153]. Podstatný posun v debatě ale bude zřejmě znamenat předběžné rozhodnutí arbitrážního panelu WTO, který v červenci 2004 prohlásil podporu pěstování cukru v EU za částečně ilegální [154].

Připravuje se rovněž reforma druhého pilíře CAP: pravidla pro rozdělování peněz ve fiskálním období 2007–2013. Evropská komise zveřejnila první návrh rovněž v červenci 2004 [155] (podrobněji viz kapitola 5.4).

Evropský parlament a Rada ministrů budou o obou návrzích Komise diskutovat během podzimu 2004.

Rozpočet CAP: menší, než se zdá

Evropská unie dnes utratí na zemědělské dotace přibližně 50 miliard eur ročně, tedy zhruba 45 % svého rozpočtu [156]. Rozšířený dojem, že dotace zemědělcům dosahují absurdních výšek, je ovšem falešný. EU sice vynaloží na zemědělství skoro polovinu svých peněz, ale to je způsobeno hlavně tím, že právě agrární subvence byly z velké části delegovány na úroveň Unie a nahradily v členských zemích domácí dotace. Naopak sociální politika, zdravotnictví, školství nebo armáda spotřebují v zemích EU daleko větší porci veřejných financí, ale zůstávají v kompetencích jednotlivých členských států.

Finanční programy a rozpočet Evropské unie se v současnosti řídí sedmiletými cykly. Na probíhající fiskální období 2000–2006 jsou tedy zemědělské výdaje pevně stanoveny. V letech 2004 až 2006 proběhnou klíčová jednání, která stanoví tzv. finanční perspektivy rozšířené Evropské unie (včetně Bulharska a Rumunska, které se mají připojit v roce 2007) na období 2007–2013. Komise zatím navrhla zvýšení zemědělské podpory o pouhých dvě procenta – navzdory rozšíření z 15 na 27 členských zemí. Podíl agrárních subvencí na rozpočtu by tedy klesl ze 45 % v roce 2006 na 35 % o sedm let později (v minulosti přitom činil dokonce 70 %) [157]. Před deseti lety na CAP padlo 0,61 % z hrubého domácího produktu Evropské unie. Dnes je to 0,43 % a za dalších deset let to bude asi 0,33 %. Právě tato čísla nejlépe vystihují skutečné výdaje na Společnou zemědělskou politiku [157]. Žádná jiná oblast v Evropské unii nezažívá tak prudký pokles relativních výdajů.

Zemědělství v EU je financováno hlavně přes Brusel. Vedle evropských dotací jsou povoleny i některé konkrétní, ovšem striktně vymezené, státní dotace do zemědělství. Vlády zemí dosavadní patnáctky na ně každoročně vydávají asi 14 miliard eur.

Struktura CAP: dva fondy a dva pilíře

EU financuje zemědělství prostřednictvím Evropského zemědělského garančního a orientačního fondu (EAGGF), který se dělí na dvě sekce – garanční a orientační (podpůrnou) – obě s vlastními pravidly financování. Zároveň se CAP dělí na dva pilíře: první pilíř spočívá v přímých platbách a podpoře cen, druhý v opatřeních na rozvoj venkova.

Celý první pilíř i větší část druhého jsou financovány z garanční sekce. Z daleko menší orientační sekce se vyplácí některé dotace na rozvoj venkova v tzv. oblastech cíle 1 (málo rozvinuté oblasti, kde HDP na hlavu dosahuje méně než 75 % průměru EU) a program Leader+ (v celé Evropě). Orientační sekce patří mezi strukturální fondy Evropské unie. Komise nyní navrhuje zjednodušení systému v rámci nových pravidel pro příští fiskální období: od roku 2007 by se systém měl zjednodušit: všechny programy druhého pilíře se mají přeskupit do nového jednotného fondu rozvoje venkova (EAFRD).

První pilíř se dělí na více než dvacet tzv. společných tržních organizací (CMO), které regulují jednotlivé sektory, například obilniny, vepřové maso či cukr. Do CAP byly průběžně včleňovány CMO pro nové sektory, takže nyní pokrývá asi 90 % zemědělské produkce EU (v porovnání s původními 50 %). Zhruba tři čtvrtiny peněz prvního pilíře se dnes rozděluje formou přímých plateb. Zbytek jde na exportní dotace, skladování a jiné formy regulace a podpory cen. Podrobněji první pilíř diskutujeme v kapitole 4.

Na rozdíl od prvního pilíře není druhý pilíř členěn podle jednotlivých plodin či druhů zvířat, ale obsahuje různá horizontální (plošná) opatření na podporu farem a venkovských oblastí. Ve srovnání s dotacemi z prvního pilíře jsou finanční položky v druhém pilíři zaměřeny více na konkrétní projekty, a tak jsou využívány mnohem přesněji. Před rozšířením v květnu 2004 vydávala tehdejší EU-15 ročně na rozvoj venkova okolo 7,5 miliard eur (4,5 miliardy z garanční a 3 miliardy z orientační sekce), tj. asi 15 % svých zemědělských subvencí.

Na rozdíl od prvního pilíře, který financuje výhradně EU, je druhý pilíř decentralizovanější a musí být do různé míry spolufinancován jednotlivými členskými státy. Země a regiony EU si připravují vlastní Plány rozvoje venkova (RDP) na sedmiletá období, do kterých podle svého výběru zařazují různá opatření ze široké nabídky dané evropskými pravidly. Národní plány musí schválit Evropská komise a poté se jimi řídí politika rozvoje venkova v té které zemi.

Rozsah a způsob využívání fondů EU na rozvoj venkova se v jednotlivých zemích diametrálně liší. Země s nejintenzivnějším zemědělstvím – Dánsko, Nizozemsko a Belgie – vydávají na rozvoj venkova jen 5 % z dotací CAP, zatímco Rakousko a Finsko na tento účel utrácejí přes 40 %. Rakousko a Finsko také směřují fondy na rozvoj venkova spíše k ekologickým opatřením a zachování hospodaření v méně příznivých oblastech. Naproti tomu Portugalsko, Španělsko a Řecko tyto prostředky využívají více jako nástroj restrukturalizace a technologické modernizace svého zemědělství.

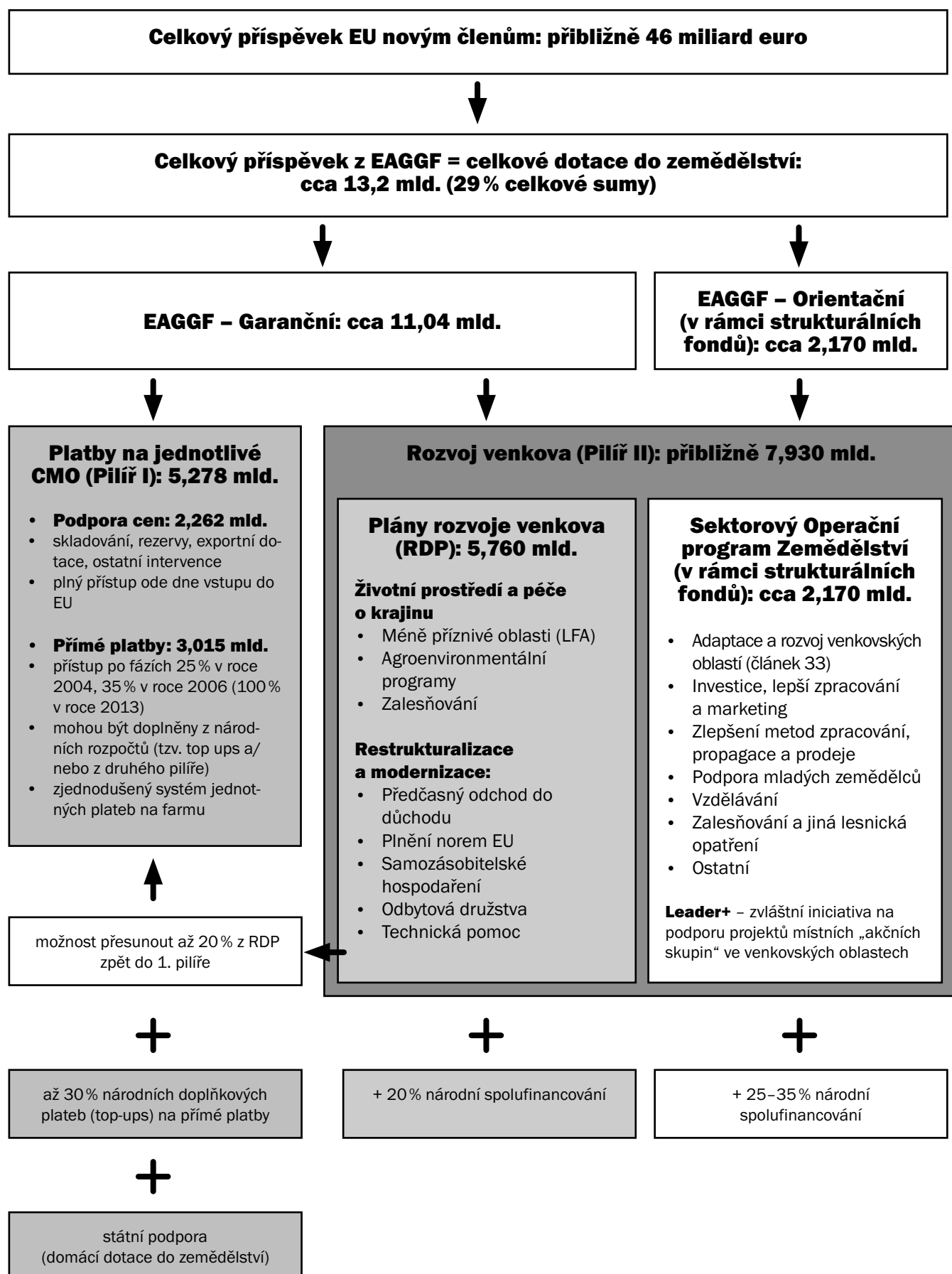
Strukturou druhého pilíře a rozdělením do dílčích opatření se podrobně zabývá kapitola 5.

Druhý pilíř se nyní řídí nařízením EU č. 1257/99 o rozvoji venkova, přijatým v rámci reformy založené na principech Agendy 2000. Členské státy podle nich připravily své plány rozvoje venkova na období 2000–2006 (respektive 2004–2006 v případě nových členských zemí). Nové nařízení, o kterém se nyní diskutuje, stanoví pravidla na roky 2007–2013 (viz kapitola 5.4). Návrh Komise, který leží na stole, podléhá schválení Rady ministrů, tedy členských států, a důležité slovo bude mít i Evropský parlament. Během roku 2005, po schválení nového nařízení, by členské státy měly začít připravovat RDP na toto období.

CAP v nových členských zemích

K dohodě na politickém a finančním rámci rozšíření EU došlo na summitu v Kodani v prosinci 2002, tedy před reformou CAP z roku 2003. Strukturu celkového rozpočtu z fondů EU na zemědělství v nových členských státech znázorňuje schéma na Obr. 5.

Obr. 13: Plánovaný rozpočet CAP pro deset nových členských zemí na tříleté období 2004–2006 (v mld. euro)

3.3. Negativa Společné zemědělské politiky

Společná zemědělská politika po léta byla – a navzdory částečným reformám nadále je – terčem oprávněné kritiky. Výhrady systému evropských subvencí vytykají především, že:

- dodává na trh rizikové potraviny,
- zvyšuje znečištění a ničení venkovské krajiny i přírody,
- podporuje nelidské zacházení s hospodářskými zvířaty,
- vylidňuje venkov a způsobuje nezaměstnanost,
- nespravedlivě konkuruje malým rolníkům z rozvojových zemí.

Znečištění, ničení krajiny, péče o zvířata a kvalita potravin

CAP od počátku aktivně podporovala intenzifikaci evropského zemědělství se všemi negativními dopady, které jsou diskutovány v kapitole 2. Zemědělce, kteří dostávali větší dotace za vyšší produkci (prostřednictvím garantovaných cen a později také přímých plateb), motivovala k rozorávání zeleně ve snaze využít každé volné místo k chovu velkých stád, krmení zvířat průmyslovými směsmi a látkami, ke zvyšování spotřeby agrochemikálií, nekvalitnímu zpracování zboží a ke snižování počtu zaměstnanců a jejich nahrazování chemizací a mechanizací. Změní reforma z roku 2003 tento trend?

Panují různé názory na to, zda odstranění vazby většiny dotací na výnosy (tzv. decoupling) přinese ekologický a sociální prospěch. Po odstranění této vazby již neplatí, že čím více zemědělec produkuje, tím větší dostává dotace. Zemědělec bude dostávat dotaci stejné výše bez ohledu na to, co a kolik vypěstuje. Teoreticky by odstranění vazby „objem produkce rovná se výše dotací“ mělo vést k omezení intenzivní výroby. Na druhé straně panují obavy, že zavedení jednotných plateb přispěje k dalšímu vylidňování extenzivně obhospodařovaných okrajových oblastí. V úrodných oblastech může zvýšená orientace CAP na trh a (mezinárodní) obchodní konkurenci vést zemědělce k ještě intenzivnější výrobě. Decoupling je každopádně pouze částečný.

Myšlenka křížového souladu (cross-compliance) je správná. Zavádí princip „něco za něco“, kdy stát zemědělcům svěruje peníze daňových poplatníků a oni na oplátku poskytují veřejné prospěšné služby – například chrání významná přírodní stanoviště a udržují krajinu.

Přímé platby, každoročně odváděné na bankovní účet zemědělců, by tak přestaly být „grátis podporou“ a změnily by se na odměnu za služby ve veřejném zájmu. Pokud by CAP tento princip zavedla správným způsobem, křížový soulad by ovlivnil zejména velké, intenzivní zemědělce a motivoval by je, aby vylepšili metody hospodaření. Hnutí DUHA a jeho partnerské organizace v evropských zemích takový přístup před poslední reformou CAP prosazovaly [158]. Ale současná opatření jsou konstruována tak, že mohou nerovnoměrně ovlivnit menší zemědělce, kteří nebudou schopni finančně pokrýt výdaje nutné k tomu, aby splnili normy EU [159]. Ve Velké Británii se náklady zemědělců na splnění podmínek křížového souladu odhadují zhruba na 1000 liber na farmu – bez rozlišení velikosti. Mnohé farmy s rozlohou do 5 ha tak údajně raději přestanou žádat o přímé platby, protože by na tom finančně tratile.

Přitom řada těchto norem má paradoxně řešit problémy způsobené převážně velkými intenzivními farmami. Například šest z osmnácti směrnic zahrnutých do pravidel křížového souladu ukládá zemědělcům povinnost registrovat svá hospodářská zvířata a oznamovat jejich nemoci. Přestože jejich zavedení si vynutily převážně problémy na intenzivních farmách a při transportech zvířat na velké vzdálenosti, mohou v důsledku relativně více zvýšit náklady menším, méně intenzivním zemědělcům – a přitom nepřispějí k řešení samotného jádra problému.

Zároveň byla pravidla pro křížový soulad seškrtnána, takže jsou poměrně slabá. Z velké části bude založen na osmnácti již existujících evropských právních normách, které zemědělci beztak musí dodržovat. Členské země navíc musejí povinně kontrolovat pouze 1 % farem ročně. Zemědělci, který ví, že na něj kontrola přijde v průměru jednou za sto let, se tedy příliš nevyplatí dbát na respektování pravidel. Mimochodem, na ekologické zemědělce se vztahují daleko přísnější normy i dohled. Zda tedy křížový soulad skutečně přinese nějaká výraznější zlepšení, bude nakonec záviset na opatřeních české vlády a ministerstva zemědělství.

Česká republika by měla připravit a uvést do praxe taková pravidla pro křížový soulad, která by vedla ke zlepšení zemědělské praxe u nás, zejména však na velkých farmách o rozloze nad 50 ha. Zainteresovaná veřejnost by měla dostat příležitost se na jejich přípravě a zavádění podílet tak jako například v Anglii. V pravidlech by neměl

chybět maximální limit na spotřebu pesticidů na hektar a měla by zahrnovat i opatření na udržování živin na farmě v rovnováze.

Vylidňování venkova

Dotace z CAP nezabránily rapidnímu úbytku pracovních míst v zemědělství a vylidňování venkova. Naopak: podporou intenzifikace, tedy nahrazování lidské práce agrochemikáliemi a mechanizací, i velkých farem oproti malým rolníkům CAP vlastně dlouhou dobu nezaměstnanost v zemědělství urychlovala. Mezi roky 1975 a 1999 ubylo v zemědělském sektoru v zemích bývalé EU-9 asi 3,8 milionů lidí, tedy zhruba 49 % zaměstnanců [160].

Reformy CAP vedly ke snížení výkupních cen zemědělské produkce v EU. Nicméně spotřebitelské ceny potravin na pultech se nesnížily. Nepřímými konečnými příjemci velké části dotací CAP se staly velké agrární a potravinářské firmy včetně supermarketů, které profitují na úkor zemědělců i zákazníků. Navzdory masivním subvencím se ekonomická situace zejména drobných zemědělců v mnoha zemích EU v posledních letech zhoršila. Struktura dotací podporuje velké farmy.

Ekologické zemědělství vyžaduje více lidské práce než intenzivní farmy. Rozvoj šetrného hospodaření by nejlépe pomohl zastavit úbytek míst na venkově. Zároveň je nutná lepší distribuce dotací, která by pomohla menším statkům. Nezbytná je například větší modulace, tj. přesun části přímých plateb určených velkým farmám do druhého pilíře CAP.

Nespravedlivá konkurence rozvojovým zemím

Zemědělská a obchodní politika EU (stejně jako USA) poškozuje chudé zemědělce a výrobce potravin v rozvojových zemích. Uměle laciný, dotovaný evropský vývoz je vytlačuje z místních i mezinárodních trhů. Zároveň obecně sráží světové ceny zemědělských produktů, takže připravuje třetí svět o profit z jejich prodeje. Exportní ceny EU dosahují u pšenice úrovně zhruba dvou třetin výrobních nákladů, u práškového mléka poloviny, v případě cukru dokonce pouhé čtvrtiny [161]. Podobně podhodnocené jsou také ceny vývozu ze Spojených států.

Zároveň ale EU i USA tlačí rozvojové země, aby jejich dotovaným vývozům otevřely své trhy. V posledních deseti letech například dumping potravin z EU naboural domácí produkci rajčat [162], dobytka [162], mléčných výrobků [163] a kuřat [164] v západní Africe, zruinoval výrobce mléka na Jamajce [161] [163] a poškodil i produkci cukru [161] [163], ovoce a zeleniny [162] v Jihoafrické republice – to vše s podporou dotací z CAP, tedy za peníze daňových poplatníků. Například mlékárny na Jamajce přestaly po liberalizaci obchodu v 90. letech vykupovat místní čerstvé mléko a namísto něj importují dotované evropské práškové mléko, což má samozřejmě ničivé důsledky pro místní zemědělce [163]. Podobně třeba subvencované dovozy rajčatového protlaku z Evropy do Senegalu, Mali, Burkiny Faso a Ghany vytlačily z tamních trhů místní pěstitele rajčat [162].

Velký díl exportních dotací EU připadne velkým potravinářským korporacím. Subvencují zemědělské produkty a plodiny, které se používají jako surovina do jejich výrobků i zpracovávaných potravin, například cukr a mléko jako složky čokolády. Evropské společnosti vyrábějící cukrovinky dobyly koncem 90. let s pomocí dotací CAP část trhu v Jihoafrické republice a přinutily místní firmy k omezování výroby a masivnímu propouštění [163].

Reformy CAP dotovaný vývoz nezastavily. Hlavním cílem totiž bylo uvést politiku EU do souladu s pravidly GATT/WTO. Odstranění dotovaných cen a následný pokles cen uvnitř EU na běžnou světovou úroveň umožnily snížit objem exportních dotací z více než 10 miliard eur v roce 1992 na dnešní zhruba 3–4 miliardy. Exportní dotace možná budou časem zrušeny úplně. Avšak přímé platby, a to i ty nevázané na objem produkce, mohou nadále způsobovat uměle nízké ceny evropských zemědělských produktů a potravinářských výrobků. Pravidla WTO, která EU spoluvytvářela, totiž povolují právě přímé platby nevázané na produkci – na rozdíl od exportních dotací nebo státem garantovaných cen. Vývoz potravin z EU pod výrobní cenou tedy může nadále pokračovat i s malými nebo žádnými exportními dotacemi [165] [166].

Česká republika a další nové členské státy, které v 90. letech liberalizovaly dovoz, již samy mají zkušenost s dotovaným vývozem z EU. Třeba v roce 1998 Evropská komise schválila zvýšení dotací na export vepřového masa na 400 eur za tunu, protože se Unie potřebovala zbavit přebytků. Vzápětí byly Česká republika, Polsko a Maďarsko zaplaveny vepřovým z EU. Teprve po protestech vlád a zemědělců v těchto zemích Komise dotace opět snížila.

Taková politika byla více než problematická, a to zejména vzhledem k tehdejšímu oficiálnímu cíli Evropské unie připravit země střední a východní Evropy na vstup do EU, například prostřednictvím programu SAPARD [162].

Česká republika by se nyní po vstupu do EU neměla jednoduše připojit k dumpingovým praktikám, ale naopak tlačit na to, aby od nich EU upustila. Posun k ekologicky šetrnějšímu zemědělství může být nejlepším způsobem jak předcházet nadprodukcí, která k levným vývozům vede. Zajistí totiž pracovní místa na venkově jiným způsobem než vysokou výrobou.

Zároveň rozvojové země musejí mít možnost samy se bránit proti silně dotované konkurenci bohatých zemí. Třetí svět nemá na podporu zemědělství takové kapacity jako bohaté státy. Pokud chtějí Česká republika a další členové Evropské unie nadále zachovat své dotace, pak jedinou možností jak zajistit férové podmínky globálního obchodu s agrárním zbožím je přestat od rozvojových zemí požadovat další snižování cel. Naopak, WTO by měla chudým zemím povolit zvýšení cel alespoň na úroveň odpovídající dotacím v bohaté části světa.

Další reforma CAP

Dosavadní reformy CAP nestačí k tomu, aby se evropské zemědělství opravdu přesunulo od intenzivní produkce k péči o krajinu, kvalitě potravin a zajišťování místní diverzity, aby snížilo znečištění a začalo opět vytvářet pracovní místa. Nutná je další, důkladnější reforma CAP, která by dávala přednost spotřebitelům, malým rolníkům, uživatelům krajiny a obyvatelům venkova před exportéry potravin, supermarketky a velkofarmami [167].

Hnutí DUHA se ovšem domnívá, že odstranění všech zemědělských dotací, které někteří autoři požadují, sociální a ekologické problémy evropského zemědělství rozhodně neřeší. Zkušenost ukazuje, že právě odvětví, která jsou nejvíce tržně orientovaná a plyne do nich nejméně dotací z CAP – zejména chov prasat, drůbeže a pěstování ovoce a zeleniny – patří zároveň mezi nejintenzivnější a způsobují největší znečištění a škody v krajině [168]. Hlasy volající po škrtech v rozpočtu CAP by tedy mohly ve skutečnosti namísto opravdového snížení dosáhnout pouze přenesení zemědělských dotací zpět na národní úroveň jednotlivých členských států.

Zemědělci by měli být oceňováni zejména za služby, které mají význam pro celou společnost – udržování života na venkově, místní kulturní bohatství i tradice, péči o krajinu a ochranu přírody, produkci zdravých potravin namísto lacinější masové výroby. Ale CAP i nadále odměňuje také intenzivní zemědělství, jehož výsledkem je pravý opak: nadprodukce rizikových potravin, monotónní lány rozorané krajiny, znečištění, mizení divoké přírody, utrpení zvířat v průmyslových velkochovech, nezaměstnanost na venkově a poškozování zemědělců v rozvojových zemích. Společnost tedy platí miliardy za něco, co ve skutečnosti nechce.

Reforma musí zajistit, aby CAP přestala podporovat další škody z veřejných prostředků, a začala řádně odměňovat veřejně prospěšné činnosti. Taková reforma by posílila ekologické zemědělství a další šetrné metody tím, že by je učinila více ziskovými a konkurenceschopnějšími než intenzivní průmyslové zemědělství.

Politická doporučení

Česká vláda bude v příštích letech s dalšími členy pětadvacítky, Evropskou komisí a parlamentem vyjednávat o financování EU a Společné zemědělské politiky na léta 2007–2013. Hnutí DUHA doporučuje, aby v těchto jednáních prosazovala zejména následující obecné principy:

- Striktnější a propracovanější pravidla křížového souladu, která půjdou dále než současná legislativa a jejichž přínosy se zřetelně projeví v omezování znečištění, ochraně krajiny, zdraví i kvality života zvířat. Minimem musí být zařazení všech 38 směrnic, které pro křížový soulad původně navrhovala Evropská komise v roce 2003.
- Větší prostor pro modulaci: požadovat možnost přesunutí alespoň 20 % financí z prvního do druhého pilíře. Rovněž dvacetiprocentní modulaci původně prosazovala Komise.
- Okamžité a úplné odstranění exportních dotací a konec dumpingového vývozu potravin z EU. Přehodnocení obchodní politiky a priorit prosazovaných v WTO s cílem umožnit rozvojovým zemím chránit se před dotovanou konkurencí z bohatých zemí.

4. První pilíř CAP

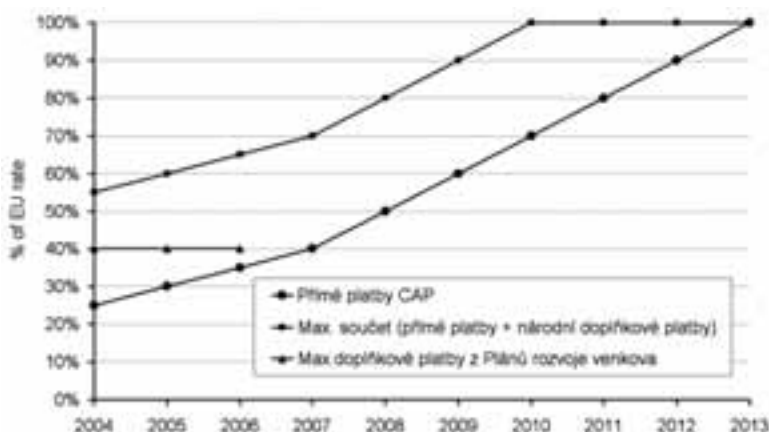
Na základě dohody z Kodaně a změn po reformě CAP z roku 2003 se jednotlivé prvky prvního pilíře, tj. přímé platby, nástroje na podporu cen a nástroje na řízení nabídky, v České republice (a ostatních nových členských zemích) budou zavádět zvláštním a komplikovaným způsobem [169].

Přímé platby

Vyjednávání o přímých platbách, dnes hlavní formě podpory v rámci CAP, vyvolalo velké spory. Zemědělci v České republice a ostatních nových členských zemích obdrží ze začátku v přímých platbách částky odpovídající jen 25 % úrovni států EU-15. Zavádění přímých plateb v nových členských zemích bude mít některá další specifika:

- **Postupné zavádění přímých plateb:** Přímé platby se budou zavádět postupně během desetiletého období. Nejprve se zvýší z 25 % ve třech ročních krocích (po 5 %) na 40 % úroveň EU-15 v roce 2007 a poté budou každý další rok navyšovány o 10 %, až v roce 2013 konečně dosáhnou 100 % úrovně patnáctky.
- **Zjednodušený systém plateb:** Nové členské země mohou v prvních pěti letech zavést buď standardní systém přímých plateb, který platí v zemích EU-15, nebo použít zjednodušený systém jednotné platby na plochu (tzv. SAPS). Česká republika se rozhodla – stejně jako všechny ostatní nové členské státy s výjimkou Slovinska a Malty – pro zjednodušený systém, kdy se v celé zemi vyplácí jednotná, pevně stanovená suma na hektar zemědělské půdy. Platba se vztahuje na ornou půdu, trvalé travní porosty, sady, chmelnice a vinice. Zavedením tohoto systému plateb nevázaných na konkrétní plodinu ani produkci (tedy úplného decouplingu) v podstatě předběhne reformy CAP. Jednodušší administrativní systém umožní s jistotou využít všechny dostupné fondy EU na přímé platby a poté snadněji přestoupit na reformovaný unijní systém jednotných plateb na farmu (jehož zavedení se očekává v letech 2008–2009).
- **Národní doplňkové platby (top-ups):** Nové členské země mají právo přidat navíc k dotacím z fondů EU až 30 % přímých plateb. Skutečná výše přímých plateb, které zemědělec reálně dostane, tak může v roce 2004 dosáhnout 55 % úrovně EU-15, 60 % v roce 2005 atd. Doplňkové přímé platby lze financovat ze státních rozpočtů a během prvních tří let také převedením až 20 % částky z fondů na rozvoj venkova na přímé platby (až do výše 40 % úrovně přímých plateb v EU-15). Česká republika je bude vyplácet na vybrané typy kultur nebo druhy zvířat (pro rok 2004 například: orná půda, chmelnice, skot aj.). Také většina ostatních nových členů unie zřejmě doplňkové platby využije. Slovinsku a Kypru byly povoleny dokonce ještě vyšší příplatky, protože tam již měli relativně vysoké domácí zemědělské dotace před vstupem do EU. Nicméně v žádném případě nesmí celková přímá podpora překročit 100 % úroveň v EU [169]. Doplňkové platby lze využít na podporu specifických zemědělských sektorů.

Obr. 14: Zavádění přímých plateb v nových členských státech EU

Zdroj: Kalkulace Hnutí DUHA

- **Žádná modulace:** Dokud přímé platby nedosáhnou plné výše, tedy do roku 2013, nemusí nové členské státy zavádět modulaci, tj. přesunout 5 % z přímých plateb pro velké farmy do druhého pilíře. Přesun těchto peněz nechystá zatím ani Česká republika.

Naopak, jak již bylo řečeno, během prvních tří let mají možnost přesunout až 20 % peněz z druhého pilíře zpět do prvního. Česká republika se správně rozhodla tuto „protisměrnou modulaci“, která jde proti duchu reformy CAP, nezavádět. Oproti plošným dotacím v prvním pilíři jsou prostředky ve druhém pilíři přesně cílené na konkrétní opatření. Menší, rodinní zemědělci těží z druhého pilíře v průměru více.

- **Křížový soulad pouze dobrovolně:** Česká republika a ostatní nové členské země, které zavedly zjednodušený systém jednotných přímých plateb, nemusí zavádět ani další důležitý prvek reformy CAP z roku 2003 – křížový soulad (cross-compliance). Vyplacení přímých dávek tedy u nás nemusí být podmíněno splněním osmnácti evropských ekologických a dalších směrnic. Znamená to, že směrnice sice platí, ale jejich nedodržování nebude mít za následek odnětí dotací. Plně zavést pravidla pro křížový soulad bude české zemědělství muset zřejmě od roku 2008–2009, kdy přejde na běžný evropský systém přímých plateb. Nicméně dobrovolně lze křížový soulad zavést již dříve.

Česká republika křížový soulad nezavedla, a ani jeho zavedení neplánuje. To je ale chyba, protože se tím snižuje tlak na postupné zavádění nových hospodářských postupů, které mohou významně pomoci krajině a biologické diverzitě, kvalitě potravin, čistotě vod atd. Navíc vzhledem k tomu, že budou od roku 2008 či 2009 tato opatření každopádně povinná, jejich postupné zavádění s předstihem by později umožnilo zemědělcům plynuleji zvládnout přechod na nová pravidla.

Podpora cen

Zemědělci v České republice budou mít okamžitý a úplný přístup k mechanismům podpory cen z prvního pilíře, tedy zejména k exportním dotacím a intervenčním cenám. Minimální garantované ceny přinesou zemědělcům významné ekonomické výhody. Ale protože příjmy z těchto opatření závisí na objemu výroby, budou zároveň motivovat ke zvýšení produkce, tj. zvyšovat intenzitu hospodaření, spotřebu agrochemikálií či stavy zvířat. Avšak vzhledem k nižší produktivitě bude průměrný český zemědělec těžit z podpory cen méně než průměrný zemědělec v zemích EU-15.

Kvóty a rezervy

Na zemědělce v České republice se kvůli zavedení zjednodušeného systému přímých plateb nevztahuje povinnost uvádět určitou část svých pozemků do klidu. Tato možnost je pouze dobrovolná. Zemědělec, který část půdy ponechá v klidu, za to sice dostane určité kompenzace, ty však nebudou vysoké. V zemích EU-15 je toto opatření povinné. Z hlediska ochrany přírody je mimořádně prospěšné. Proto by i Česká republika měla zemědělce k jeho uplatňování více motivovat, například zvýšením příslušné kompenzace.

Mezi další nástroje řízení nabídky patří stanovení horní hranice základní výměry orné půdy (například pro obilniny), na níž daný stát může dostat peníze z prvního pilíře, omezení počtu hospodářských zvířat a tzv. mléčné kvóty (omezující objem produkce mléka, na kterou mohou členské státy získat podporu z prvního pilíře). Omezení produkce byla během předvstupních jednání vedle přímých plateb předmětem nejostřejších sporů. V podstatě všechny kvóty jsou nižší, než požadovaly kandidátské země. Vypočteny byly na základě výnosů a produkce během 90. let, kdy české zemědělství prožívalo útlum a vyrábělo poměrně málo. Základní výměry obilnin, limity na hospodářská zvířata a kvóty na mléko tak budou hlavními faktory, které u nás v příštích letech omezí růst produkce. Totéž platí pro ostatní nové členské země. Například v Polsku byly mléčné kvóty stanoveny na úrovni téměř o 20 % nižší než jeho současná produkce.

Proč dostanou čeští zemědělci méně peněz?

Zemědělci v nových členských zemích dostanou v přepočtu na hektar ve srovnání s farmami ve státech EU-15 během prvních tří let po vstupu do unie daleko méně peněz z prvního pilíře CAP.

Trik přímých plateb nespočívá totiž ani tak v pomalém, postupném zavádění, ale zejména ve způsobu jejich výpočtu. Pokud se přepočítají na hektar půdy, potom i údajné stoprocentní srovnání úrovně dotací s EU-15, plánované na rok 2013, bude u nás ve skutečnosti představovat přibližně jen 75 % veškerých přímých plateb v dosavadních členských zemích (v nových členských státech celkově je to asi 60 %). Navzdory odstranění vazby dotací na produkci v rámci poslední reformy CAP byly platby pro nové členské země vypočítány ještě na základě objemu produkce v uplynulých letech, a nikoli podle rozlohy půdy či počtu zaměstnanců.

Protože zemědělské výnosy jsou v České republice a dalších zemích střední a východní Evropy významně nižší než na západě kontinentu, budou samozřejmě nižší rovněž platby. Navíc obrovské rozdíly panují také mezi jednotlivými novými členy: například Slovinsko dostane z prvního pilíře v průměru sedmkrát vyšší částku na hektar než Lotyšsko.

Z druhého pilíře dostanou naopak noví členové poněkud více peněz na hektar než EU-15. Pokud se ale započítá spolufinancování z domácích rozpočtů, které je mnohem vyšší u dosavadních zemí unie, budou také dotace na rozvoj venkova v přepočtu na hektar celkově vyšší u starých než u nových členských států. Patnáctka si totiž připlácí podstatně více ze svého. Ke každým 4 eurům z dotací EU na rozvoj venkova přidávají noví členové ze svých státních rozpočtů v průměru navíc 1 euro (tj. 20 % národní spolufinancování). Zato třeba Nizozemsko přidává ke každému euru od unie v průměru 3 eura z domácích zdrojů. Navíc jsou v mnoha zemích patnáctky veřejné výdaje dost významně doplňovány soukromým financováním rozvoje venkova.

Proč dostanou noví členové nižší přímé platby, když země, které vstupovaly do EU v minulosti, třeba Rakousko či Švédsko, měly už od počátku stoprocentní dotace? Nesporným důvodem nerovnoměrných subvencí je, že větší na dosavadních členských států EU nechce za rozšiřování unie platit více peněz (tedy nehodlají razantně zvyšovat svůj příspěvek do rozpočtu EU), přitom se ale zároveň snaží zachovat si svůj podíl příjmů z CAP. Kdyby se výpočet přímých plateb nezakládal na objemu výroby, ale jiných kritériích – například na výměře půdy a počtu pracovních sil, jako je tomu u druhého pilíře –, potom by buď výrazně vzrostl rozpočet CAP, nebo by se musel radikálně snížit díl, který dostávají země jako Francie či Německo.

Evropská komise oficiálně hájila nerovné podmínky argumentem, že okamžité zavedení plných dotací by „umožnilo přežít“ mnoha samozásobitelsky hospodařících zemědělců, a zabránilo tak koncentraci zemědělského sektoru. Do roku 2006 budou přímé platby novým členským zemím růst každý rok jen po malých, pětiprocentních schůdkách, aby – řečeno jazykem Komise – „mohlo proběhnout intenzivní restrukturalizační úsilí“ [170] [171].

Ovšem fakt, že EU povolila České republice a dalším novým členským státům doplnit platby z CAP přímými platbami z domácích zdrojů (tedy ne ze zdrojů EU) až o 30 %, svědčí spíš o tom, že rozhodující důvod byl finanční. V neposlední řadě je nerovná dohoda také důsledkem neschopnosti EU provést důkladnou transformaci své zemědělské politiky ještě před rozšířením.

Každopádně i tak budou čeští zemědělci nyní dostávat z EU vyšší dotace, než jaké měli doposud z domácího rozpočtu. Na druhou stranu však budou čelit na kompletně otevřeném trhu ostřejší konkurenci svých plně dotovaných evropských konkurentů a agroprůmyslových firem.

Ekologické dopady zavádění prvního pilíře

V dalších kapitolách ukazujeme, že zavedení dotací z CAP přinese českému venkovu ekologická rizika i příležitosti. Základní otázkou je, co udělají zemědělci s nově dostupnými penězi z prvního pilíře.

Hrozí vážné riziko, že mnozí z nich nakoupí více pesticidů a umělých hnojiv a zvýší intenzitu svého hospodaření. Tomu nemusí automaticky zamezit ani fakt, že přímé platby již nejsou vázány na produkci. Navíc všechna opatření na podporu cen nadále na produkci vázaná zůstávají. Vyšší spotřeba chemikálií by vedla k většímu znečištění řek a podzemní vody, úbytku zachovalých přírodních ostrovů v zemědělské krajině, kontaminaci potravin a dalším nepříznivým důsledkům. Je ale také možné, že zemědělci peníze investují spíše do efektivnějších postřikových přístrojů nebo do vylepšení systému nakládání se zemědělskými odpady. Vyšší subvence tedy znamenají riziko i příležitost.

Nižší objem přímých plateb lze jen stěží považovat za koncepční výhodu. Zemědělci se ocitnou pod silnějším tlakem na intenzifikaci, aby na jednotném trhu obstáli. Větší počet malých rolníků opustí zemědělství. Následná

koncentrace farem bude negativně působit na krajinu a přírodní bohatství. Částečnou ochranou je zde pravidlo GAEC, podle něhož přímé platby dostane pouze zemědělec, který zachová protierozní prvky v krajině, například meze, větrolamy, polní cesty postupující po vrstevnici aj. Očekává se nárůst ceny půdy. Nemalá část dotací nepřímo skončí mimo zemědělský sektor (majitelé pozemků, agrobiznys).

Česká republika proto musí co nejdříve zavést povinné dodržování ekologických a dalších standardů jako podmínku čerpání přímých plateb i národních doplňkových plateb. Neměla by s křížovým souladem čekat do roku 2008 či 2009, ale zavést jej při nejbližší možné příležitosti. Pokud podmínky nestanoví vhodně a účinně, peníze daňových poplatníků v důsledku přispějí k většímu znečištění a ekologickým škodám.

Podmínky lze stanovit na základě pravidel tzv. správné zemědělské praxe (viz kapitola 5.2) nebo na principech křížového souladu (přizpůsobených českým poměrům tak, aby účinně předešly největším rizikům, například motivovaly k nižší spotřebě agrochemikálií). Taková opatření by zemědělce motivovala k investicím do efektivních technologií a ekologičtějšího hospodaření spíše než k větší intenzitě hospodaření.

Národní doplňkové platby (top-ups): Lze je na rozdíl od zjednodušeného systému přímých plateb používat na podporu vybraných zemědělských odvětví. Česká republika by je měla napříště zaměřit nikoli k podpoře produkce (stavy skotu, rozloha orné půdy atd.), ale na šetrnější zemědělské sektory, například extenzivní a ekologické hospodaření. Zároveň by se měla při distribuci doplňkových plateb obecně vyhnout příliš vysoké podpoře kultur na orných půdách, protože to může motivovat k rozorávání luk a pastvin důležitých pro přírodu i ochranu proti povodním.

Nízké kvóty a výrobní limity mohou mít z ekologického hlediska pozitivní i negativní dopady. Záleží proto zejména na způsobu jejich rozdělování, které je v rukou ministerstva zemědělství a vlády. Je nutné předcházet soustřeďování živočišné výroby do několika málo intenzivních velkochovů. Ale limity na stavy hospodářských zvířat mohou zároveň vést k vylidňování podhorských oblastí s druhově bohatými pastvinami a loukami, které závisejí na pokračující pravidelné extenzivní pastvě.

Obr. 15: Sklizeň obilí na rozlehlých lánech v nížině

Foto: Petr Hudec – EPA Photo/ČTK/Evropská komise

Doporučení

Vláda by v příštích letech měla:

- Co nejdříve podmínit přímé platby i doplňkové národní platby křížovým souladem („cross-compliance“), tj. dodržením ekologických podmínek a standardů péče o zvířata, aby dotace nepřispívaly ke znečištění, devastaci krajiny či týrání zvířat.
- Směřovat národní doplňkové přímé platby do ekologicky příznivých zemědělských odvětví, například na podporu extenzivního a ekologického zemědělství.
- Zajistit spravedlivé rozdělení kvót tak, aby byl zachován extenzivní chov dobytka.
- Využít tzv. národních obálek zavedených poslední reformou CAP k převedení 10% přímých plateb například do sektoru ekologického zemědělství a na marketing biopotravin.
- Zavést modulaci na národní úrovni – tj. přesun 5% prostředků na přímé platby pro velké statky do druhého pilíře, z něhož více těží menší, rodinné farmy a rozvoj venkova.

5. Rozvoj venkova

V této kapitole popisujeme tzv. druhý pilíř CAP, tedy dotace určené především k péči o krajinu, rozvoji venkova a modernizaci zemědělství, a jejich využití v České republice. Zabýváme se přitom:

- strukturou dotací ve druhém pilíři,
- nabídkou dotačních programů, ze kterých si jednotlivé členské státy EU mohou vybírat, a
- jejich využitím v České republice, včetně srovnání s dalšími zeměmi unie.

5.1. Struktura druhého pilíře

Subvence určené na podporu rozvoje venkova v nových členských zemích jsou v letech 2004–2006 administrativně rozděleny do dvou oddělených nástrojů, financovaných z takzvaných garanční a orientační sekce EAGGF (viz Obr. 13). Je to proto, že na celém území nových členských zemí (s výjimkou okolí Prahy a Bratislavy) nedosahuje HDP na hlavu ani 75 % průměru EU, a celý region tak spadá do tzv. oblasti cíle 1. V bohatších zemích EU jsou veškerá opatření na rozvoj venkova financována z garanční sekce. Pouze program LEADER+ se v celé unii financuje z orientační sekce.

V České republice i dalších zemích střední a východní Evropy bude rozvoj venkova financován dvěma okruhy programů:

- **Plány rozvoje venkova (RDP)** – v České republice Horizontální plán rozvoje venkova (HRDP): EU spolufinancuje HRDP až do výše 80 % (z garanční sekce EAGGF), zbývajících 20 % hradí jednotlivé státy. Pro období 2004 až 2006 bude z fondů EU na financování HRDP v České republice k dispozici celkem 678 milionů eur, z toho 543 milionů poskytne EU a zbytek je kofinancování českým státním rozpočtem. Částky pro jednotlivé státy určila Evropská komise na základě objektivních kritérií, zejména rozlohy zemědělské půdy a počtu zaměstnanců v zemědělství (zatímco příspěvky v zemích EU-15 jsou stanoveny na základě historických kritérií, tedy výše podobných fondů v dřívějších obdobích, i na národní úrovni).

Česká republika si může k využití těchto peněz vybrat z devíti hlavních opatření. Nové členské státy mají možnost převést až 20 % fondů na RDP zpět do prvního pilíře. Namísto rozvoje venkova a šetrného hospodaření by tedy opět sloužila k podpoře produkce. Vláda se rozhodla této možnosti nevyužít, což je jeden z nejpozitivnějších prvků v české koncepci využití evropských zemědělských subvencí.

- **Programy strukturálních fondů:** zaměřené na zemědělství a rozvoj venkova (orientační sekce EAGGF), v České republice Operační program Zemědělství (OPZ). Evropská unie je zpravidla spolufinancuje ze 65–75 %. Každý stát se rozhoduje samostatně, jaký díl ze strukturálních fondů přidělí na zemědělství a rozvoj venkova. V České republice je to 167 milionů eur z evropských prostředků (což představuje necelých 12 % peněz ze strukturálních fondů) v období 2004–2006 plus domácí spolufinancování. Česká republika může v těchto programech uplatnit maximálně šest hlavních opatření plus speciální iniciativu, zvanou LEADER+.

Zkušební z programu SAPARD

Čerstvě zahájené RDP a programy strukturálních fondů zaměřené na zemědělství a rozvoj venkova mají svého předchůdce: program SAPARD (Speciální předvstupní program na zemědělství a rozvoj venkova). SAPARD byl – spolu s PHARE (budování institucí a podpora investic) a ISPA (dopravní a ekologická infrastruktura) – jedním ze tří evropských programů, které měly zemím střední a východní Evropy pomoci s přípravou na vstup do unie. SAPARD běžel v České republice a dalších sedmi zemích v letech 2000–2003, v Bulharsku a Rumunsku pokračuje do roku 2006.

V rámci SAPARD musely jednotlivé státy zpracovat a spolufinancovat vlastní Plán rozvoje venkova (v České republice Plán rozvoje zemědělství a venkova ČR). Při přípravě plánu mohly vybírat z podobného menu opatření, jaká jsou i součástí dnešních dvou nástrojů rozvoje venkova. Peněz ze SAPARD se nejvíce využívalo na zvýšení konkurenceschopnosti velkých farem a zpracovatelských závodů. Třemi hlavními prioritami, na kterých se shodly zúčastněné státy, byly: zpracování a marketing zemědělských produktů, venkovská infrastruktura a investice na

farmách. Na tyto tři typy opatření putovalo 70 % přidělených financí, zatímco na zavádění tzv. agroenvironmentálních opatření a podporu šetrných způsobů hospodaření šla pouhá 2 % [130] [172].

Evropská komise chtěla omezit agroenvironmentální opatření pouze do několika pilotních oblastí. Ale protože tyto programy měly v Komisi i u národních vlád nízkou prioritu, jejich schválení a uskutečnění se zdrželo. Záměr připravit úřady a zemědělce na větší agroenvironmentální programy, které mají následovat po vstupu do EU, se tedy příliš nevydařil [63] [172].

Před vstupem do EU mohla Česká republika čerpat ze SAPARD okolo 25 milionů eur ročně – celkem ve fondu bylo asi 360 milionů eur, respektive 600 milionů při započtení Bulharska a Rumunska [173]. Vinou dlouhých zdržení a velkých administrativních problémů však ani Česká republika, ani žádný další z osmi účastnických států dosud plně nevyčerpal všechny peníze [174]. Nicméně nevyčerpané prostředky ze SAPARD mohou být nakonec využity až do konce roku 2006 [175].

V období 2004–2006 bude na rozvoj venkova v České republice k dispozici v rámci dvou nových nástrojů (HRDP a OPZ) celkem 709 milionů eur (bez domácího spolufinancování). To je devítinásobně vyšší objem než dosavadní dotace ze SAPARD, které navíc stále nejsou plně vyčerpané (respektive zhruba dvojnásobně větší, pokud SAPARD srovnáváme pouze s OPZ).

Zavádění nových programů je též zpožděno. Evropská komise v současnosti plánuje, že v období 2004–2006 utratí jen asi 70 % původně stanovených finančních závazků určených na plány rozvoje venkova v nových členských zemích. Zbytek peněz se utratí později nebo zůstane nevyužitý. Navíc by vláda měla již v roce 2005 začít zpracovávat nový plán rozvoje venkova na období 2007–2013.

5.2. Programy pro rozvoj venkova

Ekologické dopady dílčích programů jsou dány:

- obecným zaměřením programu (například agroenvironmentální programy jsou v zásadě z podstaty věci pozitivní),
- konkrétním zaměřením programu (tento aspekt je důležitý například u zalesňování),
- kritérii pro posuzování jednotlivých projektů,
- rozhodnutími o dílčích projektech.

Zároveň je podstatné rozložení finančních prostředků mezi jednotlivými programy. V tomto ohledu Česká republika patří mezi nejlepší státy. Asi 70 % peněz určených pro druhý pilíř CAP bude investováno do agroenvironmentálních programů a do podpory pro znevýhodněné oblasti (LFA), která je u nás poměrně pozitivně připravena. Více se tímto tématem zabýváme v kapitole 5.3. Ovšem i řada dalších titulů, které jsou zaměřeny na diverzifikaci venkovských ekonomik, modernizaci zemědělské produkce a další, může mít podstatné ekologické přínosy.

Nejen rozdělení peněz, ale také cíle jednotlivých programů jsou v zásadě pozitivní. Analýza jednotlivých programů ukazuje, že velký problém bude představovat především forma jednotlivých programů. Obecně stojí za poznámku dvě témata.

Některé programy mohly být velmi přínosné, ale konkrétní provedení naopak znamená, že povedou k ekologickým škodám. Příčinou jsou opatření, která se z nich budou financovat (tvrdá technická řešení ochrany před povodněmi aj.), nebo praktické provedení (výsadba smrkových monokultur na druhově bohatých loukách).

Druhým, souvisejícím problémem je častá absence jakýchkoli ekologických kritérií v programech. Platí to především pro Operační program Zemědělství. Jeho text u řady programů tvrdí, že „[m]inimální standardy v oblasti životního prostředí ... jsou uvedeny v Programovém dodatku k operačnímu programu“ (viz například tituly: Řízení a zajištění funkčnosti zemědělských vodních zdrojů, Obnova potenciálu a zachování zemědělské krajiny, Investice do lesů aj.) [176]. Ovšem do programového dodatku v mnoha z těchto případů vůbec žádné standardy zařazeny nebyly [177].

V některých případech doplnění konkrétních ekologických kritérií požadovalo také posouzení vlivů OPZ na životní prostředí. Řídící orgán ve své reakci na tato doporučení opakovaně výslovně odkazoval na programový dodatek

– ale do něj posléze požadované body (ani žádná jiná ekologická kritéria) zařazeny nebyly [176]. Podrobněji se tímto tématem zabýváme v případě odbahňování rybníků.

Absence ekologických kritérií má dvojí důsledek. Za prvé znamená ztracenou příležitost motivovat zemědělce a další žadatele k rozvoji šetrného hospodaření a pozitivních projektů. Především ale v řadě případů zjevně povede k dalším škodám.

V dalším se zabýváme jednotlivými dotačními programy. Klíčová opatření rozvoje venkova jsou rozdělena do tří kategorií („os“), které stanovila Evropská komise: programy určené k ochraně životního prostředí a péči o krajinu, k restrukturalizaci a posilování konkurenceschopnosti a k diverzifikaci venkovských ekonomik [178].

Životní prostředí a péče o krajinu

Hlavní opatření v této kategorii – agroenvironmentální programy, podpora pro méně příznivé oblasti (LFA) a programy na zalesňování – jsou součástí HRDP. Spadají do ní ještě další lesnická opatření z Operačního programu Zemědělství a malý zalesňovací program, rovněž financovaný ze strukturálních fondů.

Agroenvironmentální programy včetně ekologického zemědělství (AEP) jsou určeny k vyplácení kompenzací zemědělcům, kteří se rozhodnou hospodařit šetrnějším způsobem. V České republice jsou v jejich rámci zřízeny čtyři tzv. podopatření s devíti dílčími programy (některé z nich navíc existují ve více variantách) [127].

První program je poněkud specifický: podpora ekologického zemědělství. Od ostatních se odlišuje tím, že není zaměřen na podporu konkrétního šetrnějšího nakládání s vybraným druhem pozemků v rámci víceméně intenzivní produkce, nýbrž má podporovat zcela nový přístup k zemědělskému hospodaření. Zemědělec musí v celém svém hospodářství dodržovat řadu pravidel daných nezávisle na dotačním programu (viz kapitola 2.10).

Horizontální plán rozvoje venkova počítá s tím, že by se ekologické zemědělství mělo do roku 2006 rozšířit na 8 % půdy (375 000 hektarů) a dotační „*podpory by měly pomoci tvorbě vyvážené struktury půdního fondu v ekologickém zemědělství*“ [55]. Druhý cíl je možná podstatnější než první, protože toto odvětví v České republice nyní trpí jednostrannou orientací na louky a pastviny. Sady, pole, vinice a další kultury se podle ekologických zásad zatím obhospodařují jen minimálně (viz kapitola 2.10).

V této souvislosti je důležité, že právě v těchto případech se podpora oproti dosavadnímu programu podstatně zvýší: na 3,5násobek u sadů, vinic a chmelnic, na 1,75násobek u hospodaření na orné půdě a na více než trojnásobek u pěstování zeleniny na orné půdě.

Ostatních osm programů pouze hradí zemědělcům konkrétní dílčí opatření na určitých druzích pozemků. Například podporují šetrnou péči o extenzivní louky či pastviny, o hnízdiště ohrožených druhů ptáků a půdu v okolí jeskyní, motivují farmáře k vytváření zelených pásů na orné půdě nebo k pěstování meziplovin na polích přes zimu aj. Dotace kompenzují například úšlou produkci, pozdější sečení luk nebo menší spotřebu hnojiv. Některé lze využít prakticky na kterékoli orné půdě, jiné pouze na některých druzích biotopů či na hnízdištích podporovaných druhů ptáků a další jsou geograficky omezeny (například jen na rezervace a ve třech případech pouze na území konkrétní chráněné krajinné oblasti). HRDP předpokládá, že do těchto dílčích programů do roku 2006 vstoupí zemědělci hospodařící na čtvrtině české půdy [55].

AEP zemědělcům platí jako těm, kdo pečují o krajinu a společnosti „*poskytují služby tím, že chrání životní prostředí*“ [179]. Základní podmínkou pro všechny programy je, aby zemědělci obecně dodržovali tzv. zásady správné zemědělské praxe (viz rámeček „Správná zemědělská praxe“ na str. 66). K tomu ovšem musí navíc uskutečňovat opatření, k jehož podpoře je příslušný program určen: například kosit louky až po určitém datu, vytvořit zelené pásy v polích, omezit hnojení atd.

Zemědělec, který chce získat dotace, musí uzavřít smlouvu minimálně na pět let. Výši dotace v jednotlivých AEP určují členské státy tak, aby pokrývala zvýšené výdaje a ušlé zisky, které z dodržování příslušného citlivého hospodářského postupu pramení. Navíc může země přidat motivační příplatek do výše 20 %. Česká republika takto hodlá motivovat zemědělce k účasti na AEP pouze u jednoho opatření z celkových šestnácti: v programu Tvorba travnatých pásů na svažitých půdách zvyšuje kompenzační platbu o dalších 10 %.

Poněkud diskutabilní je omezení programu určeného k podpoře převodu orné půdy na louky a pastviny na místa svažité či na některé druhy půd (písčité, mělké, podmáčené, extrémně těžké, obtížně obdělávatelné). Z hlediska hlavního cíle této dotace, kterým je „především zpomalit odtok vody z krajiny“ s tím, že také omezí erozi [55], je to pochopitelné a správné. Na druhé straně zatravňování by zároveň prospělo zvyšování biologické diversity v zemědělské krajině – a z tohoto hlediska je kriticky potřebné především v nížinách. Je otázkou, zda by dotace vyrovnala ztrátu z obdělávání kvalitní půdy v nížinných oblastech, respektive zda by nemusela být podstatně vyšší, aby k tomu vedla. Přinejmenším ale je dobrý důvod se o to pokusit. Hnutí DUHA doporučuje při přípravě dotačních programů na příští období o tomto problému diskutovat. Podrobněji jej řešíme ještě níže v souvislosti se zalesňováním.

Tabulka 3: Očekávané výsledky agroenvironmentálních programů do roku 2006

Program	Plocha	Přínos
Ekologické zemědělství	375 000 ha	Hospodaření podle zásad ekologického zemědělství
Ošetřování travních porostů	750 000 ha	Extenzivnější hospodaření na loukách a pastvinách (pravidelné kosení nebo pastva, omezení hnojení aj.)
Zatravňování orné půdy	20 200 ha	Rozšiřování luk a pastvin: zadržení vody v krajině, protierozní opatření, biologická diverzita
Tvorba travnatých pásů na svazích	20 000 ha	Zelené pásy v polích: zadržení vody v krajině, protierozní, biologická diverzita
Pěstování meziplodin	60 000 ha	Pole budou přes zimu oseta plodinami, které se na jaře zaorají: zadržení vody v krajině, protierozní, úkryt a potrava pro polní živočichy
Trvale podmáčené louky a rašelinné louky	2000 ha	Ochrana nejvzácnějších mokřých luk (zákaz hnojení, vápnění a odvodňování, pravidelné kosení bez mechanizace aj.)
Ptačí lokality na travních porostech	20 000 ha	Péče o louky a pastviny, kde hnízdí vybrané ohrožené druhy ptáků (bahňáci, chřástal polní) – zákaz hnojení, sečení až v srpnu, šetrný způsob seče aj.
Biopásy	15 000 ha	Několik metrů široké pásy v polích nebo na jejich okraji oseté vybranými plodinami a do příštího jara neobhospodařované: potrava pro polní ptáky aj. zvířata
Osevní postup v ochranných zónách jeskyní	150 ha	Vyloučení kukuřice a omezení obilnin kolem jeskyní v Moravském krasu

Poznámky:

Některé programy existují ve více variantách, které se liší cílem, a tedy i způsobem hospodaření (například Ptačí lokality na travních porostech – bahňáci, Ptačí lokality na t.p. – chřástal polní; program Ošetřování travních porostů může být zaměřen na pastviny či louky a na více extenzivní hospodaření v přírodních rezervacích nebo méně extenzivní v běžné krajině atd.)

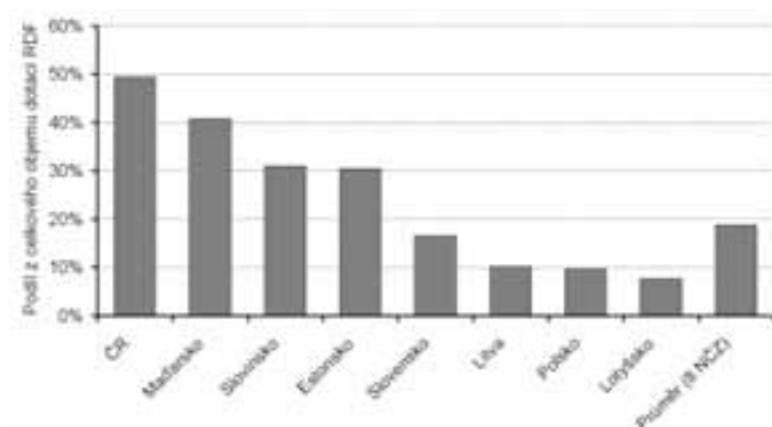
Plochy nelze sčítat, protože se některé programy mohou překrývat (například pole může být obhospodařováno v ekologickém zemědělství a zároveň se zde mohou přes zimu pěstovat meziplodiny).

Zdroj: Ministerstvo zemědělství 2004 [55]

Předpokládá se, že dotace agroenvironmentálním programům včetně ekologického zemědělství budou u nás v letech 2004–2006 činit celkem necelých 10,7 miliardy korun, z toho 7,75 miliardy z prostředků Evropské unie [55]. Pro srovnání: v roce 2003 dotovala Česká republika ekologické zemědělství více než 230 milionů korun [180].

AEP jsou jediným povinným opatřením na rozvoj venkova – všechny členské země je do svých plánů rozvoje venkova musejí zařadit. Jednotlivé státy EU se nicméně mezi sebou velmi liší v objemu výdajů na AEP. Španělsko, Řecko, Lotyšsko či Polsko například vydávají na agroenvironmentální opatření méně než 10 % ze všech fondů na rozvoj venkova, ale v Rakousku, Švédsku a Irsku je to kolem 50 %. Česká republika patří mezi ty lepší státy: na AEP u nás půjde bezmála polovina prostředků určených na HRDP (při započtení veškerých prostředků pro druhý pilíř, tedy včetně Operačního programu Zemědělství, je to ovšem jen 36 %). V průměru se AEP uplatňují na 27 % zemědělské půdy v EU-15 [181]. Přibližně každý sedmý zemědělec má nějakou agroenvironmentální smlouvu.

Obr. 16: agrienvironmentální programy v CEE-8

Zdroj: Kalkulace Hnutí DUHA založené na návrzích RDP jednotlivých zemí

AEP jsou nejdůležitějším nástrojem, kterým CAP podporuje ekologické zemědělství. Ekologické farmy pobírají v EU-15 přibližně 15 % agroenvironmentálních fondů [132] [178].

AEP jsou z ekologického hlediska jednoznačně nejpříznivějším nástrojem z celé CAP. Podle studií Evropské komise lze prokázat, že AEP napomáhají snížit používání chemických vstupů, zachovat cenná přírodní území a mají pozitivní dopady na biodiverzitu, krajinu, vodu, půdu a v menší míře i na čistotu vzduchu [88] [89]. AEP také pomáhají vytvářet nová pracovní místa: uskutečnění agroenvironmentálních opatření totiž často vyžaduje zvýšenou pracovní sílu [182].

Žádný nástroj není ale a priori bezchybný a imunní vůči zneužití. Některé programy zavedené v rámci AEP v několika členských zemích byly využity spíše k čerpání více peněz než k provádění prospěšných opatření [183]. Předem odhadnutý dopad se také nemusí splnit. Před několika lety vyvolala značnou pozornost studie nizozemských biologů, kteří měřili dopady vybraných agroenvironmentálních programů a zjistili, že ve skutečnosti nevedly k žádnému nárůstu druhového bohatství ptáků (u čtyř bahňáků dokonce zaznamenali statistický úbytek) ani rostlin (ale zvýšily druhovou pestrost hmyzu) [184]. Ovšem jiné výzkumy zaznamenaly pozitivní výsledky [185].

Nutné je proto důkladné monitorování a vyhodnocování výsledků programů s cílem ověřovat jejich úspěšnost i dopady a postupně je vylepšovat. Z nedávného srovnání vyplynulo, že mezi novými členskými státy vyniká Estonsko svým aktivním přístupem k rozvoji kvalitního systému monitoringu a hodnocení, a to z metodického hlediska i co do uplatňování odborných znalostí [186].

Nestačí přitom zavést AEP jen na několika mimořádně ekologicky cenných ostrůvcích a přitom většinu zemědělské půdy ponechat bez ekologických opatření. Pokud mají poměrně kvalitně připravené (co do konkrétních programů i objemu prostředků) české AEP úspěš, musejí je doprovázet dostatečně kvalitní informační kampaně.

Obr. 17: Podhorská zemědělská krajina v Bílých Karpatech

Foto: Zdeněk Podešva

Klíčovými faktory, které napomohou, aby se co nejvíce zemědělců rozhodlo pro účast v agroenvironmentálních programech, jsou:

- dostatečné financování,
- vhodné konkrétní provedení programů,
- široké spektrum opatření,
- schopnost úřadů přizpůsobit programy místním podmínkám a
- kvalitní poradenský systém pro zemědělce [186] [187] [188].

Méně příznivé oblasti

Z ekologického hlediska jsou druhým nejvýznamnějším opatřením rozvoje venkova platby tzv. méně příznivým oblastem (Less Favoured Areas – LFAs). Platby LFA jsou vedle AEP jedinou skupinou opatření, kde musí zemědělci, kteří z nich chtějí čerpat dotace, vedle pravidel příslušného dotačního titulu také splňovat zásady Správné zemědělské praxe. Platby LFA jsou vyměřeny na hektar půdy a nárok na ně opět mají pouze ti zemědělci, kteří uzavřou smlouvu minimálně na pět let.

Hospodaření v kopcovitých oblastech nebo v místech s drsnějšími klimatickými podmínkami se vyznačuje vyššími náklady a zároveň nižší úrodou. Platby LFA jsou tedy jakousi kompenzací pro zdejší zemědělce, která jim má umožnit uplatnit se v konkurenci s intenzivními oblastmi s úrodnou půdou a příznivějším podnebím. Cílem je zachovat ve znevýhodněných oblastech zemědělství a osídlení venkova vůbec.

V oblastech, které náleží do LFA, se také často uplatňuje extenzivní hospodaření na plochách s vysokým bohatstvím rostlinných a živočišných druhů, například květnatých loukách, nebo ekologické zemědělství. Právě na tento typ hospodářství tedy – z podstaty věci – připadá vysoký podíl plateb LFA [132]. Proto mohou platby LFA potenciálně hrát pozitivní roli při ochraně těchto cenných území i vzácných druhů a při podpoře ekologicky příznivých způsobů hospodaření. Záleží ovšem také na správném zpracování tohoto opatření, vhodně stanovených kritériích účasti v programech a na způsobu zavádění do praxe [29].

Více než polovina veškeré zemědělské půdy na území dosavadní EU-15 splňuje kritéria pro zařazení do LFA. V nových členských zemích bude průměrný podíl LFA oblastí obdobný. V České republice jde o 50 % půdy: ministerstvo zemědělství očekává, že půjde o zhruba 10 000 farem [55].

Nicméně nové členské země budou využívat platby LFA více než státy EU-15. Dosavadní členové utrácí na LFA v průměru 12 % z fondů rozvoje venkova, ale v nových státech to v letech 2004–2006 bude zhruba okolo 22 % a Česká republika dosáhne 33 % druhého pilíře (HRDP a OPZ). Lotyšsko, Slovensko a Česká republika jsou země s největším podílem LFA na druhém pilíři, na poslední místo se dostalo Maďarsko. Význam LFA v té které zemi je do značné míry dán přírodními podmínkami, a nemusí tedy nutně vypovídat o kvalitě její agrární politiky.

Podstatným kladem českých dotací pro LFA je ovšem jejich omezení. Podpora se totiž bude poskytovat pouze pro travní porosty, „vzhledem k vysokému stupni zornění v LFA (60,5 %) a k nízkému zájmu zemědělců o zatravnění orné půdy ... s cílem snížení ekonomické atraktivity hospodaření na orné půdě v méně příznivých oblastech“ [55].

Bude tedy motivovat k převádění horských a podhorských polí na louky či pastviny – a naopak nepřímo (odmítnutím dotace) penalizuje ornou půdu v těchto oblastech. Toto pravidlo je podle soudu Hnutí DUHA jedním z hlavních kladů využití CAP v České republice.

Důležitý článek 16 nařízení o rozvoji venkova umožňuje členským zemím poskytovat speciální platby z LFA fondů také zemědělcům, kteří hospodaří na pozemcích zařazených do evropské soustavy ochrany přírody Natura 2000. Platby mají být kompenzací za hospodaření, která péče o tato unikátní místa vyžaduje. Článek 16 tedy usnadňuje zavádění soustavy Natura 2000 do praxe [82]. Bohužel jen málo zemí plánuje článek 16 skutečně využít [189]. V České republice bude součástí LFA kompenzace pro zemědělce v místech, kde je hospodaření omezeno pravidly ochrany přírody v soustavě Natura 2000, která jsou zároveň součástí prvních zón národních parků či CHKO – tzv. oblasti s environmentálními omezeními (LFA-E). Celkem půjde o 20 000 hektarů půdy [55].

Celkem se u nás pro LFA počítá s 9,7 miliardami korun během tří let, z toho 7,7 miliard bude z prostředků CAP.

Správná zemědělská praxe

Kodex tzv. Správné zemědělské praxe (SZP) je soubor standardů (ekologických, v péči o hospodářská zvířata a kvality potravin), které musí zemědělské hospodaření splňovat. Konkrétní kritéria si určuje každý stát nebo region samostatně. Kodex správné zemědělské praxe zahrnuje závaznou legislativu i požadavky a doporučení, která jdou nad rámec zákona. SZP musí obsahovat měřitelné standardy, jejichž plnění lze ověřit bez nadměrné byrokracie a nákladů. V některých zemích jsou poměrně slabé, jinde zajišťují skutečně podstatnou úpravu nad rámec zákonných podmínek.

Může mezi nimi být například zachování minimální šíře neobhospodařovaných okrajů pole, prevence nadměrného spásání, zajištění zařízení pro zadržování odpadních kalů či vhodná údržba postřikové techniky (kvůli snížení spotřeby pesticidů) [20] [190]. Pozitivním příkladem je například Lotyšsko, které kodex zpracovalo již v roce 1999 ve spolupráci s dánskými odborníky [63].

Česká republika stejně jako většina ostatních zemí střední a východní Evropy již zpracovala vlastní kodex SZP. Požaduje například:

- vyloučení kukuřice, brambor, řepy a dalších rizikových plodin na svazích přes 12 stupňů,
- pravidelné kosení či pasení luk a pastvin,
- bezpečné skladování agrochemikálií,
- rychlé zapracování hnojiv do půdy na svažitých pozemcích,
- zajištění močůvky, hnojiv a dalších látek před úniky,
- nerozorávání travních porostů.

Dodržování požadavků SZP se vyžaduje jako základní podmínka, aby konkrétní zemědělec či družstvo vůbec mohli získat dotace z programů LFA a agroenvironmentálních programů. Ve skutečnosti to znamená, že kodexy mohou významně ovlivňovat zemědělské hospodaření v unii: alespoň pod jednu z těchto dvou kategorií spadá dnes většina zemědělské půdy v EU. Reforma CAP z roku 2003 zavedla tzv. křížový soulad pro všechny farmy – splnění ekologických a dalších podmínek vybraných právních norem jako povinnou protihodnotu za přímé platby v rámci prvního pilíře (viz kapitola 3.2). Křížový soulad zahrnuje plnění 18 vybraných evropských směrnic a navíc kodex Správných zemědělských a ekologických podmínek (GAEC). Křížový soulad a kodex SZP se částečně překrývají, ale jsou mezi nimi odlišnosti. Dodržování pravidel SZP by mělo být kontrolováno alespoň na 5 % farem ročně, kdežto křížový soulad u 1 %. České nařízení vlády o SZP teoreticky požaduje kontrolu 100 % zemědělců,

což ovšem způsobuje formalizaci a tedy nízkou účinnost kontrol [191]. Zemědělci, spadající do LFA či AEP, budou muset splnit oba soubory pravidel.

Návrh nových pravidel rozdělování prostředků z druhého pilíře CAP v letech 2007–2013, který zveřejnila Evropská komise v červenci 2004, ovšem SZP prakticky ruší. Podpory z AEP a pro LFA by podle něj nadále neměly být podmíněny dodržováním správné zemědělské praxe, nýbrž plněním křížového souladu s normami (viz kapitola 5.4). Zemědělci ovšem musejí křížový soulad respektovat už kvůli tomu, aby obdrželi přímé platby z prvního pilíře. Znamená to, že by dotace navíc v AEP a LFA už nebyly plošně podmíněny nadstandardními výsledky. Požadavek, aby dodržovali dvě různé sady pravidel (SZP a křížový soulad), je ale skutečně komplikovaný a matoucí. Ideální by proto bylo obě opatření spojit do jakéhosi druhu „rozšířeného křížového souladu“. Museli by jej dodržovat všichni zemědělci, kteří se ucházejí o jakoukoli podporu z druhého pilíře CAP. Podařilo by se tak zachovat stávající standardy a zároveň zamezit většímu papírování a dvojnásobným kontrolám.

Zalesňování

Česká republika do programů zalesňování hodlá vložit 3 % prostředků určených na druhý pilíř. Dotace na zalesňování se u nás uděluje už od roku 1994: v letech 1994–2002 tak bylo za skoro 470 milionů korun osázeno a dále obhospodařováno necelých padesát čtverečních kilometrů pozemků [55]. V letech 2004–2006 se počítá s financováním zalesnění 6820 hektarů území za prostředky z HRDP a (podstatně menší částkou) ze strukturálních fondů.

Ekologické dopady zalesnění mohou být pozitivní i negativní. Záleží na místních podmínkách a na zvolené druhové skladbě vysazených stromů [146]. Osázet široký pás v polích uprostřed jihomoravské nížiny místními druhy dřevin je nesporně přínosné – zalesnit mokrou květnatou louku v šumavském podhůří smrkovou monokulturou znamená vážnou ekologickou škodu.

Hnutí DUHA má vážné obavy, že český dotační program povede převážně ke druhému typu případů a že u nás představuje po ekologické stránce patrně nejhorší součást celého druhého pilíře. Vzniká tak paradoxní situace, kdy stát dotačními programy podporuje zachování extenzivních, druhově bohatých luk (v rámci AEP) a zároveň jinými programy subvencuje zalesňování, a tedy likvidaci těchto vzácných biotopů.

HRDP ani Operační program Zemědělství neobsahují žádné konkrétní podmínky, které by bránily zalesňování cenných pozemků nebo vyžadovaly využití přirozené skladby stromů. Podpora v operačním programu je dokonce výslovně určena výhradně na osazování ploch ležících ladem (což se zdůvodňuje ochranou proti šíření plevelů nebo invazních rostlin).

Tabulka 4: Ekologická kritéria pro udělení dotací na zalesňování. V obou programech chybí kritérium a priori vylučující z podpory cenné lokality (například extenzivní louky) a nevyžaduje se použití přirozené skladby dřevin. Žadatelé jsou pouze nepřímo (poněkud vyšší podporou či počtem bodů) motivováni k použití listnáčů (nemusí jít o přirozenou skladbu) a k zalesňování orné půdy.

	HRDP	OP Zemědělství
Apriorní vyloučení cenných lokalit z dotace	Není	Není
Nepřímá ochrana cenných lokalit	Vyjádření úřadu odpovědného za ochranu přírody u ploch nad 0,5 ha	Není
Požadavek zalesňovat ornou půdu	Není	Naopak: výhradně zalesňování úhorů
Motivace k zalesňování orné půdy	Průběžná podpora je zhruba o polovinu vyšší	Výhradně zalesňování úhorů
Požadavek používat přirozenou skladbu	Není	Není
Motivace k větší výsadbě listnáčů	Dotace na zalesňování jehličnany je o 20 % nižší	Projekty zalesňování listnáči dostanou více bodů

Zdroj: MZe [55]

Navíc zde působí přirozený ekonomický tlak. Dotované zalesňování je výhodné na podhorských lukách, kde se zemědělské hospodaření beztak pohybuje na hranici rentability, ale sotva se vyplatí majiteli úrodných polí v nížině.

Nepřímou kladnou motivací jsou poněkud vyšší sazby dotace na vysazování listnatých dřevin (oproti jehličnatým). V HRDP se také vyplácí nižší částka průběžné subvence (náhrady za ztrátu ze zemědělské produkce, která bude vyplácena dalších 20 let), pokud se osazování týká trvalých travních porostů (oproti jiným zemědělským pozemkům – tedy hlavně orné půdě) [55]. Pro větší než půlhektarové pozemky se v HRDP rovněž vyžaduje vyjádření úřadu odpovědného za ochranu přírody [55]. Obě opatření však nedostačují. Anekdotická pozorování častého zalesňování druhově bohatých luk v podhorských oblastech monokulturami smrku zatím potvrzují obavy z tohoto programu.

Vláda by měla v první řadě vyřešit, k čemu je zalesňování určeno. HRDP (ze kterého se bude financovat 97 % zalesňování naplánovaného na tyto tři roky) stanoví tři hlavní cíle: snížit výměru obdělávané půdy nevhodné pro zemědělství, omezit erozi a zvýšit retenční schopnost krajiny a za třetí „posílit biodiverzitu v oblastech s malým podílem lesa“ [55]. Přinejmenším mezi prvním a třetím cílem v praxi panuje principiální rozpor: půda nevhodná pro zemědělství je spíše v horách a podhorských oblastech, zatímco malým podílem lesa trpí nížiny.

Záměr zalesňováním omezit šíření plevelů a invazních druhů rostlin, kterým argumentuje OP Zemědělství, je vysloveně problematický. Představa, že se takto podaří podstatně omezit rozšiřování například bolševníku nebo křídlatky, je iluzorní. Přitom ladem ležící plochy patří mezi hlavní refugia biologické diverzity v zemědělské krajině. Z hlediska podpory přírody a zeleně v krajině je jejich zalesňování kontraproduktivní – přinejmenším proto, že prostředky by šlo využít k osázení biologicky daleko méně hodnotných ploch orné půdy. V řadě případů patrně dokonce povede ke snížení přírodního bohatství, protože vysázená monokultura bude druhově chudší. Navíc OPZ výslovně přiznává, že „[n]a některých těchto plochách již dochází i k přirozenému náletu dřevin“ [176]. Není proto jasné, proč utrácet veřejné prostředky na zalesnění, ke kterému už beztak dochází přirozenou cestou.

Hnutí DUHA proto doporučuje, aby tato dotace byla podmíněna ekologickými kritérii. Ta by měla:

- Vyloučit zalesňování nevhodnými druhy stromů tím, že se státní podpora omezí pouze na sázení (či siji) stromů přípravných dřevin a cílových druhů odpovídajících přirozené skladbě. Podmínkou dotace musí být, aby projekt zalesňování (který každý žadatel o dotaci předkládá) zajišťoval přirozenou druhovou skladbu podle

souboru lesních typů, respektive (pokud na zemědělském pozemku není lesní typ znám) skladbu odpovídající danému přírodnímu stanovišti. Skladbu přípravných i cílových dřevin odpovídající danému přírodnímu stanovišti by měl v projektu doporučit posudkem botanik na základě metodiky, kterou by ministerstvo zemědělství vydalo.

- Z podpory úplně vyloučit zalesňování luk a pastvin (což podporu soustředí na ornou půdu, kde je zalesňování skutečně potřebné).
- Zvážit, zda a jak preferovat zalesňování v nížinných oblastech, kde je – na rozdíl od hor a podhůří – lesů nedostatek. Uvažovat lze například o výslovném omezení dotací na pozemky do určité nadmořské výšky.
- Pokud nebude takové omezení stanoveno, alespoň kvůli efektivnějšímu využití omezeného balíku peněz omezit program ve vyšších polohách (nad 400 metrů) na projekty, kde zalesňování plní protierozní funkci (a potažmo zvyšuje retenční schopnost krajiny).

Tato omezení by se měla stát součástí pravidel obou dotačních programů. Prvním krokem ovšem může být zpracování metodiky pro vyjádření úřadů odpovědných za ochranu přírody, která by vyžadovala plošné zamítání projektů zalesňujících cenné pozemky.

Jiné programy v lesnictví

Ze strukturálních fondů bude zároveň financováno ještě několik dalších programů zaměřených na lesní hospodaření. Podporovat mají široké spektrum projektů s nejednoznačnými dopady:

- opatření proti kalamitám v lesích „*při velkoplošných aplikacích*“,
- obnova lesů po kalamitách nebo požárech,
- hnojení a vápnění poškozených lesů,
- hrazení bystřin a „*odstraňování škod způsobených povodněmi na drobných vodních tocích*“, meliorace, stavba retenčních nádrží,
- protierozní opatření, likvidace erozních rýh,
- výstavba a opravy lesních cest,
- výstavba zařízení pro návštěvníky lesů, od oprav mostků přes cyklostezky po studánky a informační tabule,
- nákupy relevantních strojů a zařízení,
- zakládání sdružení majitelů lesů [176].

Naprosto zde chybí jakákoli ekologická kritéria. Přitom některé z projektů mohou být mimořádně rizikové či škodlivé. Například zákroky proti kalamitám mohou v některých případech zahrnovat masivní nasazení insekticidů, a měly by proto být podmíněny přísnými pravidly. Opatření na drobných vodních tocích směřují k technickým úpravám potoků a říček (hrazení bystřin, obnova úprav – dláždění, narovnávání, zkracování – po povodních, nádrže), které zničí přirozenou dynamiku koryta, likvidují přírodní biotopy a snižují schopnost krajiny zadržovat povodně. Vládní zpráva o stavu českých lesů varovala, že vápnění může být kontraproduktivní a mělo by být používáno jen ve výjimečných případech [192]. Síť lesních cest je u nás už nyní naddimenzovaná, přispívá k rychlému odtoku vody, a snižuje tak retenční schopnost krajiny [72]. Dotační programy proto musejí podporovat spíše její promyšlené zředňování – nikoli rozšiřování (jakkoli projekty zcela nových cest budou dostávat menší počet bodů) a opravy, jak je naplánováno.

Očekává se, že v příštích letech bude vinou měnícího se klimatu přibývat kalamit ve smrkových monokulturách (větší výskyt škůdců a houbových chorob v oteplujícím se podnebí, častější extrémní výkyvy počasí) [193]. Tyto porosty se mají na podstatné části českého území masivně rozkládat. Proto je nutné, aby obnova lesů poškozených kalamitami využívala výhradně přirozené druhové skladby stromů. Operační program Zemědělství ale takovou podmínku pro příslušné projekty nestanoví [176].

Jiné projekty, například podpora turistiky, mohou napomoci diverzifikaci venkovských ekonomik a podporovat zaměstnanost na vesnicích. Nákupy ekologických technologií (lanovky) mohou snížit erozi a škody zvyšující odtok vody. Bohužel mezi podporované projekty nebyl zařazen nákup koní k šetrnému transportu dřeva.

Hnutí DUHA považuje za potřebné k jednotlivým programům doplnit kritéria:

- Opatření proti kalamitám v lesích při velkoplošných aplikacích: podpora nebude poskytována na aplikace insekticidů proti listožravým druhům hmyzu na listnatých dřevinách; vyloučeny budou akce v chráněných územích; při použití insekticidů žadatel o podporu musí doložit odborným posudkem, že není možné jiné řešení.
- Obnova lesů po kalamitách nebo požárech: podpora pouze na výsadbu (či setí) přípravných dřevin a cílových dřevin přirozené druhové skladby pro dané stanoviště (podle souboru lesních typů).
- Hnojení a vápnění poškozených lesů: podpora pouze lokálního použití vápnění a hnojení; žadatel musí prokázat, že jde o dočasná, nouzová opatření, která jsou součástí komplexního projektu péče o lesní ekosystémy cílené na snížení acidity lesních půd; projekt musí zahrnovat obnovu přírodě blízké druhové skladby, zásadní nepoužívání holosečí větších než 0,3 ha a ponechávání části dřevní hmoty k zetlení; žadatel musí k projektu vápnění či hnojení přiložit souhlasný posudek České geologické služby.
- Úpravy vodních toků, odstraňování povodňových škod, meliorace, stavba nádrží: zásadně nebudou podporovány projekty, které urychlují odtok vody z lesa; nebudou podporovány projekty, které omezí průchodnost vodních toků pro živočichy; úpravu přirozeně vzniklých koryt vodních toků lze podporovat pouze v míře nezbytně nutné k opravám lesních cest; k projektu musí žadatel předložit souhlasné stanovisko orgánu ochrany přírody.
- Výstavba a opravy lesních cest: žadatel musí prokázat nezbytnost výstavby či oprav cest pro zajištění šetrného obhospodařování lesů; k projektu musí žadatel předložit souhlasné stanovisko orgánu ochrany přírody.
- Nákupy relevantních strojů a zařízení: žadatel musí prokázat, že nákup relevantních strojů a zařízení sníží ekologické dopady hospodaření na lesních pozemcích, které má v majetku nebo ve správě, oproti stávajícímu stavu.

Konkurenceschopnost

Z HRDP do této skupiny patří čtyři typy opatření: subvence na pomoc samozásobitelskému hospodaření, plnění norem EU, podpora výrobním družstvům a předčasný odchod do důchodu. Další opatření – podpora mladým zemědělcům, investice do vybavení farem a podpora lepšímu zpracování a marketingu – se financují z Operačního programu Zemědělství.

Samozásobitelské hospodaření

V některých z nových členských zemích, zejména v Polsku, je doposud řada částečně samozásobitelsky hospodařících zemědělců, tj. produkujících částečně pro vlastní potřebu a částečně pro trh. Takový způsob hospodaření (české oficiální překlady dokumentů používají poněkud nepřesný termín „částečně soběstačná hospodářství“) je v mnoha ohledech ekologicky i sociálně příznivý: vlastní spotřeba snižuje přepravu zboží, a tedy i znečištění, malé farmy bývají většinou poměrně extenzivní a podporují tedy zachování zeleně i přírody v krajině, používají poměrně málo agrochemikálií a zajišťují živobytí na venkově většímu počtu lidí.

Evropská unie i řada politiků v nových členských zemích, kteří kladou důraz na komerční úspěšnost zemědělství, ovšem považují tento způsob hospodaření za problematický. Proto bylo novým členským zemím nabídnuto zavedení speciálního opatření, zaměřeného na přechod těchto zemědělců na komerční výrobu pro trh.

Zemědělci, kteří předloží obchodní plán dokládající ekonomickou životaschopnost a perspektivu podniku, mohou získat roční příspěvek 1000 eur. Opatření má umožnit, aby období takzvané restrukturalizace přežil větší počet malých farem. Může napomoci zachování krajinné mozaiky a přírody v zemědělských oblastech. Na druhé straně ale zaměření na komerční provoz pravděpodobně povede ke specializaci a intenzifikaci, a tedy k ekologickým škodám. Proto by také k tomuto opatření měly být připojeny ekologické podmínky – ovšem nejsou [29]. Navíc by měli být zemědělci-samozásobitelé přednostně podporováni k přechodu na ekologické nebo integrované hospodaření.

V České republice ovšem samozásobitelsství hraje spíše okrajovou roli. Zaměřují se na něj lidé, kteří se většinou za zemědělce víceméně nepovažují, a stěží u nich lze očekávat, že by se o komerční hospodaření pokoušeli. Vláda proto celkem oprávněně nepočítá s žádným čerpáním evropských fondů na tento účel.

Plnění norem EU

Další z nových dotačních programů má zemědělcům pomoci přizpůsobit se nově zaváděné evropské legislativě v ochraně prostředí, zdraví, péči o hospodářská zvířata a bezpečnosti práce. Podpora se bude vyplácet farmám, které předloží plán zvýšení standardů na své farmě.

Program zároveň nabízí spolufinancování auditů farem, a tím motivuje rolníky, aby se zapojili do nového zemědělského poradenského systému. Audit zemědělcům pomůže zjistit, co by na své farmě měli udělat, aby statek dodržoval evropské směrnice. Subvence tedy připraví nové členské země na zavedení křížového souladu. Pokud bude toto opatření dobře připraveno a účinně využito, pomůže snížit ekologické škody a zároveň zvýší životaschopnost farem [29]. Nejvíce je plánují využívat v Estonsku a Maďarsku.

Naopak Česká republika s ním vůbec nepočítá. Právě schopnost technicky zajistit plnění evropských norem se považuje za jeden z důležitých ekologických problémů českého zemědělství. Jde tedy o problematické rozhodnutí. Hnutí DUHA by doporučovalo této možnosti využít.

Vzdělávání

Podobně jako v předchozím případě, také podpora vzdělávání zemědělců může být velmi prospěšná – zejména pokud se využije ke zvyšování znalostí o ekologicky šetrných postupech a technikách hospodaření. Právě nedostatek informací o těchto řešeních, která mohou být pro farmy ekonomicky velmi zajímavá, patří mezi hlavní bariéry jejich rozvoje na českém venkově.

V této souvislosti je znepokojující, že bodovací systém výslovně zvýhodňuje (zvláštním ohodnocením čtvrtinou bodů navíc) projekty podané sedmi vybranými zemědělskými organizacemi [194]. Chybí mezi nimi přitom svaz ekologických zemědělců Pro Bio, společnost KEZ, jež je státem pověřena ke kontrole ekologického zemědělství, a instituce specializované na agroenvironmentální programy.

Program bude u nás zajišťovat Ústav zemědělských a potravinářských informací, který by měl zadávat subkontrakty v celkové hodnotě 38 milionů korun (podíl CAP: 36 milionů).

Investice, lepší zpracování a marketing

Pod toto opatření spadá několik programů určených k investicím do nových technologií, přestavbě zařízení, rozvoji marketingu aj. v několika oblastech. Zaměřeny jsou v prvé řadě na posilování konkurenceschopnosti a modernizaci. Některé z těchto projektů ovšem mohou snížit znečištění (například vylepšení míst pro skládkování kejdy a chlévské mrvy) nebo pomoci zavádět nové, efektivnější a čistější technologie. Nevýhodou je opět nedostatek konkrétních ekologických kritérií. Lze ale předpokládat, že dopad těchto opatření bude spíše kladný nebo přinejhorším neutrální.

Celkem je na ně v Operačním programu Zemědělství během tří let určeno 2,8 miliardy korun z CAP a dalších 1,6 miliardy z českého státního rozpočtu.

Ostatní opatření

V rámci HRDP a OPZ se dotují i další opatření, zaměřená na restrukturalizaci, modernizaci a konkurenceschopnost zemědělců. Ekologické a sociální dopady těchto subvencí mohou být pozitivní i negativní. Záleží především na konkrétním provedení v jednotlivých zemích.

Například podpora zakládání a provozu specializovaných odbytových družstev (v HRDP) farmářům pomůže lépe se vyrovnat s větší konkurencí na evropském trhu. Zároveň vylepší jejich vyjednávací pozici vůči velkým obchodním řetězcům. Program je tedy poměrně přínosný ze sociálního a v důsledku také ekologického hlediska. Neřeší ovšem všechny problémy ve vztahu mezi zemědělci a supermarkety, které musí být řešeny legislativními opatřeními. Vláda hodlá tento program během tří let podpořit 184 miliony korun, z toho 147 milionů poskytne CAP a zbytek tvoří domácí spolufinancování.

Podpora mladým zemědělcům (součást OPZ) je klíčové opatření, pokud máme předejít úpadku venkova, zachovat statky a umožnit setrvání dalších generací farmářů. V České republice je smysl takového opatření poněkud omezen sociální strukturou zemědělství. Velká část podniků jsou obchodní společnosti, kde předávání z generace na generaci není relevantní. Nicméně může být přínosné na rodinných farmách. Soukromě hospodařící rolníci u nás provozují přes 20 000 farem [55]. Program předpokládá podporu předčasněho odchodu do důchodu u 500 lidí během příštích tří let. Investuje se do něj 226 milionů korun z CAP a dalších 56 milionů z domácích zdrojů.

Podpora zpracování a marketingu (z OPZ) může pomoci zachovat menší jatka a mlékárny nebo vylepšit prodej biopotravin z ekologického zemědělství. Podpora investic na statcích (také z OPZ) může sloužit k zavedení šetrnějších a ekologických způsobů hospodaření [195]. Ale tato opatření lze využít také k podpoře intenzivního zemědělství jako jedné ze strategií vyrovnání se s konkurencí.

Proto je nezbytné, aby k jednotlivým dotačním titulům a programům byly připojeny ekologické a sociální podmínky a aby byly zaměřeny na podporu šetrných způsobů hospodaření, extenzivních farem, malých rolníků, drobných a lokálních zpracovatelů a podobně [132]. V českém programu ovšem žádné takové podmínky ani orientační prvky zařazeny nejsou [176].

Diverzifikace venkovských ekonomik

Společným smyslem těchto opatření, která se financují ze strukturálních fondů, je vytváření a zavádění alternativních zdrojů příjmů na venkově, vedle samotného zemědělského hospodaření. Vzhledem k tematické příbuznosti sem zařazujeme také podporu energetických dřevin v rámci HRDP.

Adaptace a rozvoj venkovských oblastí (článek 33) a energetické dřeviny

Široký program s mnoha způsoby využití: obnova vesnic, ochrana venkovského dědictví, agroturistika a řemesla, základní služby pro venkovskou ekonomiku, pozemkové úpravy, budování infrastruktury, péče o vodní zdroje, podpora prodeje vysoce kvalitních výrobků z místních farem a ochrana životního prostředí. Řada takových projektů chrání krajinu – ať už přímo, nebo nepřímo – a posiluje ekonomickou a sociální stabilitu venkova zaměřenou na šetrná odvětví. Ale stejně dobře lze tyto peníze využívat k některým záměrům, které naopak zvýší ekologické škody a odradí turisty.

V tomto okruhu bude financováno široké spektrum projektů, ekologicky jednoznačně přínosných i problematických.

Do první skupiny patří především různé projekty, které mají podporovat diverzifikaci venkovských ekonomik: podpora agroturistiky, obnovitelných zdrojů energie a podobně. Součástí HRDP je také tematicky podobný program podpory pěstování rychle rostoucích dřevin pro energetické využití. Velmi přínosné mohou být rovněž pozemkové úpravy, které mají umožnit vybudování územního systému ekologické stability (rozptýlená zeleň v krajině), protierozní opatření a obnovu polních cest. Podmínkou je ovšem dobré provedení úprav.

Výhradu zde zaslouží pouze naprostá absence ekologických kritérií. Především v případě obnovitelných zdrojů energie je nutné stanovit pravidla, která zajistí, že například energetická biomasa bude pěstována šetrnými postupy a nikoli intenzivním hospodařením. Hnutí DUHA rovněž doporučuje zvýšit horní hranici výkonu podporovaných spaloven na biomasu z 5 na 10 MW a rozšířit podporu také na jiné obnovitelné zdroje. Například provozování větrných elektráren přispívá diverzifikaci příjmů venkovských obcí či majitelů půdy stejně jako produkce energetické biomasy.

Velmi problematické jsou především tituly zaměřené na vody. Program má podporovat obnovu rybníků, výstavbu i rekonstrukce zavlažovacích zařízení či meliorací, výstavbu protipovodňových zařízení (poldry, malé nádrže, hráze) a obnovu vodních děl poškozených povodněmi. Opět neobsahuje žádná ekologická kritéria a z dikce vyplývá zaměření na technické úpravy. Není například jasné, proč se a priori podporuje pouze výstavba nádrží s retenční funkcí, a nikoli vytváření prostoru pro rozlivy, které mají stejný účel.

Posouzení vlivů na životní prostředí (SEA) výslovně varovalo, že odbahňování rybníků vyhrnováním „*má z hlediska poškození litorální zóny, likvidace vhodného prostředí pro ornitofaunu a ve střednědobém výhledu likvidace*

bentosu negativní vliv na tyto složky životního prostředí“ [176]. Doporučilo proto „[p]odporovat technologie minimalizující toto riziko, jako jsou například sací bagry“. Zároveň požadovalo podporovat zavodňování a meliorace jen tehdy, „pokud bude prokázána jejich účelnost z hlediska životního prostředí a z ekonomického hlediska, včetně respektování principu využití vodních zdrojů v rámci limitů jejich regenerační schopnosti“ [176].

Řídící orgán operačního programu na to reagoval poznámkou, že: „toto bude v Programovém dodatku“ [177]. V programovém dodatku se ovšem tato kritéria vůbec neobjevila. Pouze systém bodování zvýhodňuje projekty, které počítají s ochranou alespoň části pobřežních porostů, šetrným vyhrnováním atd. [177]. Projekty, které povedou k vážným škodám na důležitých přírodních biotopech, jsou tedy znevýhodněny, nikoli však vyloučeny.

Podobně ačkoli vládní agrární politika upozorňuje, že „[m]eliorační odvodňovací zařízení..., v současnosti dosti zanedbaná, neplní svoji původní funkci a působí na vodní režim v krajině spíše kontraproduktivně“ [96], OP Zemědělství neobsahuje konkrétní kritéria, která by zajistila, že nové investice do meliorací dopadnou jinak [176]. Podpora meliorací a závlah je určena pro rekonstrukci, nikoli na novou výstavbu. Lze tedy předpokládat, že například u závlah povede k efektivnějšímu nakládání s vodními zdroji a že škodlivé meliorační projekty budou v nejhorším případě opravovány, nikoli rozšiřovány. Škody by se tedy neměly zvyšovat. Nicméně veřejné prostředky by měly být použity v první řadě k jejich odstraňování.

Hnutí DUHA doporučuje především:

- doplnit ekologická kritéria, která by výslovně vyloučila projekty snižující biologickou diverzitu, poškozující přírodní biotopy, přirozenou dynamiku vodních toků a přečerpávající přírodní zdroje,
- výslovně konkrétními kritérii stanovit, že k realizaci projektů musí být používány šetrné technologie a řešení,
- změnit program tak, aby ochranu před povodněmi řešil především změnou hospodaření v aktivních záplavových zónách a projekty, které umožní obnovení přirozených rozlivů a přírodní dynamiky vodních toků – spíše než pomocí technických opatření.

Leader+

Leader+ je poměrně malý, ale důležitý a úspěšný program. Patří mezi tzv. Iniciativy Společenství (Community Initiatives) dotované z orientační sekce EAGGF, tedy z OPZ. Vyniká zejména svou podobou. Je založen na decentralizovaném, otevřeném postupu zdola nahoru, a na místní ekonomice. Podporuje dlouhodobě udržitelný rozvoj venkova, a to prostřednictvím iniciativ tzv. místních akčních skupin, které vymýšlejí a zavádějí malé inovativní projekty. Leader+ se nyní všeobecně považuje za vzorový přístup a model, který je třeba prosadit do ostatních opatření rozvoje venkova [196].

Související programy

Součástí Operačního programu Zemědělství je rovněž několik dalších titulů, které však nejsou součástí CAP, a tato studie se jimi proto nezabývá. Jde o dotace projektů zaměřených na chov, zpracování a marketing sladkovodních ryb. Prostředky pocházejí z Finančního nástroje pro usměrňování rybolovu (FIFG), který je součástí Společné rybářské politiky (CFP). Některé z nich budou mít poměrně významné ekologické implikace, zejména protože mohou podstatně ovlivnit hospodaření na rybnících a v rybníčních oblastech.

5.3. RDP v České republice a ostatních zemích EU

Menu programů rozvoje venkova, ze kterých mohou členské státy čerpat, je tedy široké. Ekologické přínosy dotací z druhého pilíře CAP i jejich sociální dopady na venkově proto hodně záleží na konkrétním využití v jednotlivých členských státech.

Vlády mohou nabízené peníze využít k přímé (dotační) i nepřímé (vzdělávání, audity, rozvoj obchodu s biopotravinami) podpoře ekologického zemědělství a šetrného hospodaření, diverzifikaci venkovských ekonomik, rozvoji malých potravinářských podniků na vesnicích a obchůdků či výrobních družstev – nebo k intenzifikaci statků, vysazování smrkových monokultur a budování zavlažovacích zařízení.

Pokud jde o předběžné rozdělení prostředků mezi jednotlivé programy, patří Česká republika mezi nejlepší z nových členských zemí – společně se Slovinskem a Maďarskem. Nehodlá žádné prostředky přesouvat do prvního pilíře (a dotovat tedy produkci na úkor rozvoje venkova). Většinu peněz ve druhém pilíři (tj. z HRDP a strukturálních fondů dohromady) investuje do agroenvironmentálních programů (36%) a do podpory méně příznivých oblastí (33%). Vysokou podporu pro LFA si částečně přirozeně vynutily přírodní podmínky, ale značná preference AEP je výsledkem dobrého politického rozhodnutí.

Tyto priority jsou tím lepší, že plány většiny ostatních nových členských států představují spíš zklamání. Podle předběžných údajů budou obecně vyváženější než v případě SAPARD. Nicméně pouze 13% z fondů rozdělovaných v rámci druhého pilíře (respektive 18% z prostředků v RDP, tj. bez strukturálních fondů) má připadnout na agroenvironmentální programy, oproti 27% v EU-15. Nejhoršími státy jsou Polsko a Litva, které hodlají přesunout maximální povolený objem peněz (20%) do prvního pilíře a většinu zbývajících prostředků použijí na opatření zaměřená na „restrukturalizaci a modernizaci“ svých zemědělských sektorů. Na agroenvironmentální programy vyčlení nejvýše 10% fondů z RDP.

Tabulka 5: Předběžné rozdělení prostředků v plánech rozvoje venkova v nových členských zemích ze střední a východní Evropy na období 2004–2006

	Estonsko	Lotyšsko	Litva	Polsko	Maďarsko	Česká republika	Slovensko	Slovinsko	Celkem (9 zemí)
Přesun do prvního pilíře	14 %	9 %	20 %	20 %	0 %	0 %	19 %	11 %	15 %
Méně příznivé oblasti (LFA)	18 %	54 %	24 %	27 %	11 %	45 %	47 %	40 %	30 %
Agroenvironmentální programy	30 %	8 %	10 %	10 %	41 %	49 %	15 %	31 %	18 %
Zalesňování	6 %	0 %	4 %	3 %	3 %	3 %	1 %	0 %	4 %
Předčasný odchod do důchodu	0 %	2 %	23 %	18 %	11 %	1 %	0 %	4 %	12 %
Plnění norem EU	22 %	18 %	13 %	7 %	23 %	0 %	5 %	12 %	9 %
Samozásobitelské hospodaření	7 %	8 %	5 %	10 %	5 %	0 %	1 %	0 %	7 %
Zakládání obytných družstev	0 %	1 %	0 %	1 %	3 %	1 %	1 %	0 %	1 %
Technická pomoc	2 %	1 %	1 %	1 %	5 %	1 %	3 %	2 %	2 %

Poznámky:

Údaje byly získány z nejnovějších dostupných plánů rozvoje venkova, zpracovaných jednotlivými státy.

Tabulka sleduje podíl na plánech rozvoje venkova (tedy HRDP v České republice), nikoli na celém objemu prostředků pro druhý pilíř, včetně podpory ze strukturálních fondů.

Rakousko a Slovinsko: dobře použitý druhý pilíř CAP

Přesto je Česká republika hodně pozadu za některými dalšími zeměmi. Měla by proto převzít úspěšné modely zavedené například v Rakousku [132] [197] [198] [199].

Když Rakousko v roce 1995 vstupovalo do EU, vyznačovalo se jeho zemědělství poměrně nízkou intenzitou výroby i spotřeby agrochemikálií. Během předvstupních pohovorů si – se záměrem zmírnit dopady zvýšené konkurence v unii – vyjednalo poměrně vysoký objem dotací z druhého pilíře CAP (na rozdíl od prvního pilíře). Už rok po vstupu pokrývaly většinu rakouské zemědělské půdy účinné agroenvironmentální programy a podíl ekologického zemědělství vzrostl ze šesti na deset procent.

Bez zavedení razantních agroenvironmentálních programů by zvýšená konkurence přiměla řadu sedláků buď zvýšit intenzitu hospodaření (což by zvýšilo ekologické škody i nezaměstnanost), nebo naopak zanechat zemědělství. Při sečtení národního i evropského financování investuje Rakousko 66 % všech zemědělských dotací do rozvoje venkova a jen třetina jde na první pilíř. Přímou na AEP je určeno 59 % z fondů na rozvoj venkova: takže v Rakousku skoro 40 % všech agrárních dotací podporuje ekologické zemědělství a další agroenvironmentální opatření.

Do AEP je nyní zapojeno asi 90 % zemědělců a také se týkají zhruba 90 % zemědělských ploch. Program zahrnuje 31 různých opatření pro různé druhy pozemků i typy hospodaření. Velmi dobře kombinuje speciální opatření určená k zajištění ekologických požadavků v dílčích malých územích s plošnými programy, které mají snižovat intenzitu výroby či podporovat ekologické zemědělství. Program je tedy zaveden v celé zemi, nikoli jen ve vybraných citlivých oblastech. Část úspěchu spočívá také v pružnosti programů. Opatření lze naprogramovat podle místních podmínek a zemědělci vymýšlejí a připravují plány pro své statky ve spolupráci s agroekologickými poradci.

Rakouský AEP má také svůj poradní výbor, kde zasedají mimo jiné i zástupci ekologických organizací. Sbor se podílí na hodnocení programů a přispívá k jeho trvalému vylepšování.

Ovšem inspirativní je i zemědělská politika Slovinska, které v roce 2001 zahájilo agroenvironmentální program financovaný z domácích zdrojů [200] (Česká republika rovněž, ale zdejší program byl více zaměřen na hrubá opatření měnící skladbu krajiny, například zatravňování, a méně na cílená opatření ke zvýšení biologické diversity). Nečekalo na SAPARD, který nabízel k financování agroenvironmentálních opatření málo možností a navíc dlouho trvalo schvalování i zavádění projektů [63]. Slovinské ministerstvo zemědělství se programově inspirovalo u sousedů v Rakousku a Itálii a přimělo vládu k podpoře AEP. V roce 2003 zahrnovaly slovinské AEP celkem čtrnáct konkrétních schémat a týkaly se přibližně 12 000 farem a 110 000 ha zemědělské půdy. Díky vstupu do EU se rozšířil na 24 programů a zapojit se do nich má 40 000 farem na 350 000 hektarech, tedy okolo 70 % zemědělské půdy [201].

Během předvstupních rozhovorů si vláda vyjednala velmi dobře financovaný Plán rozvoje venkova. Objem financí je v něm vyšší než v prvním pilíři a ve srovnání s průměrem ostatních nových členských zemí budou dotace na hektar zhruba čtyřikrát vyšší. Program již přinesl své ovoce: od roku 2001 se zastavil předchozí trend úbytku slovinských horských pastvin. Navíc výrazně vzrostl počet vinic, kde se hospodář integrovaným způsobem s minimálním použitím chemikálií [202].

Oba příklady ukazují, že úspěch druhého pilíře záleží na dobrém rozdělení balíků peněz mezi jednotlivé programy (ke kterému Česká republika úspěšně vykročila) a zároveň také na kvalitě jejich využití. Za prvé některé projekty mohou napáchat značné ekologické škody a přispívat k vylidňování venkova. Zároveň i dobře zaměřené plány nemusí být úspěšné, pokud nebudou zahrnovat:

- propracované návrhy konkrétních opatření,
- sledování a vyhodnocování úspěšnosti programů (například trendů biologické diversity na pozemcích obhospodařovaných s pomocí agroenvironmentálních programů)
- účast veřejnosti, například zapojení obyvatel obcí do přípravy projektů,
- provázanost jednotlivých opatření, například agroenvironmentálních programů včetně ekologického zemědělství s podporou agroturistiky,
- informování a vzdělávání zemědělců.

Panují například značné obavy, zda úspěchu RDP v nových členských státech nezabrání nedostatečná poradenská síť, zejména v kombinaci s nedostatečnou finanční podporou a nízkým stupněm ekologického vzdělání [181]. Bez dobře připravených poradců a vzdělávacích kurzů pro zemědělce nesplní opatření určená k rozvoji venkova svůj účel. Zejména to platí pro agroenvironmentální programy.

5.4. Druhý pilíř v letech 2007–2013

Přinejmenším stejně důležitá jako domácí rozhodnutí o tom, jak utratit prostředky z druhého pilíře CAP, jsou evropská pravidla, kterými se tato rozhodnutí řídí. Nová pravidla na příští fiskální období 2007–2013 budou vznikat v příštích měsících. První zkušenosti s dosavadním systémem ukazují, že řadu aspektů je nutné zlepšit.

Předem je jisté, že podle kodaňských dohod členské státy od roku 2007 už nebudou moci přesouvat část prostředků z druhého do prvního pilíře CAP (což řada zemí udělala – viz kapitola 5.3). Peníze určené pro rozvoj venkova a péči o krajinu budou skutečně cíleně využity k tomuto účelu.

Návrh nového nařízení (které by nahradilo stávající nařízení 1257/99) zveřejněný Evropskou komisí v červenci 2004 obsahuje řadu podstatných změn [155]:

- Vytvoření jediného fondu rozvoje venkova (EAFRD). Doposud byl druhý pilíř v oblastech tzv. Cíle 1 (kam s výjimkou Prahy spadá celá Česká republika) rozdělen na dva samostatné nástroje (u nás HRDP a Operační program Zemědělství). Napříště budou veškeré podpory rozdělovány na základě jediného plánu rozvoje venkova, tak jako je tomu ve státech EU-15.
- Příspěvek EU do druhého pilíře by se měl zvýšit ze zhruba 7,5 miliard eur v roce 2003 na 13,2 miliardy v roce 2013, tedy téměř 24 % celkového rozpočtu CAP. Nárůst je ovšem způsoben především rozšířením z EU-15 na EU-27 (návrh Komise už předem počítá s Rumunskem a Bulharskem).
- Dílčí opatření budou přejmenována a přeskupena. Druhý pilíř by měl být rozdělen do tří os, dalších subkategorií a 35 dílčích opatření (devět z nich bude zaměřeno na lesy a lesnictví).
- Na rozdíl od nynějška nebudou členské státy zcela volně rozhodovat o tom, jak peníze utratí. Každá země bude muset věnovat alespoň 15 % prostředků v druhém pilíři do osy Konkurenceschopnost, minimálně 25 % do osy Životní prostředí a péče o krajinu a přinejmenším 15 % do osy Diverzifikace. Idea stanovit minimální podíl pro každou osu není špatná, protože zajišťuje, že členské státy budou prosazovat společné priority. Konkrétní navržená procenta ale v některých zemích znevýhodňují péči o krajinu. Patří mezi ně také Česká republika, která nyní na opatření osy Životní prostředí a péče o krajinu věnuje 72 % druhého pilíře a musela by je tedy (mírně) seškrtnat. V žádné zemi přitom tyto limity nebudou znamenat přínos: všechny nové členské státy bez tak nyní alespoň čtvrtinu druhého pilíře na LFA, agroenvironmentální programy a zalesňování utrácí.
- Alespoň 7 % prostředků by muselo být vynaloženo na program Leader+, tedy na lokální rozvojové programy připravené tzv. místními akčními skupinami. Takový podíl by znamenal, že se přístup Leader+ zařadí mezi důležité prvky druhého pilíře.
- LFA by měly být přejmenovány na přírodu handicapované oblasti a podpora pro ně omezena. Stávající článek 16 by nahradily dva nové dotační programy zaměřené na farmy a lesy v územích soustavy Natura 2000.
- Správná zemědělská praxe jako podmínka podpory v agroenvironmentálních programech a LFA by měla být nahrazena křížovým souladem. To by v důsledku znamenalo seškrtnání ekologických standardů (podrobněji toto téma diskutujeme v rámečku v kapitole 5.2).
- Spolufinancování agroenvironmentálních programů Evropskou unií bude omezeno (v oblastech Cíle 1, tj. také v České republice, z 85 % na 80 %). Tato na první pohled malá změna znamená, že se dostanou na stejnou úroveň jako LFA, takže přestanou být pro členské státy tak atraktivní.
- Na národní i evropské úrovni budou založeny sítě organizací, které se věnují rozvoji venkova. Sítě by měly sbírat a analyzovat informace a vyměňovat si zkušenosti s úspěšnými projekty.

Návrh Evropské komise tedy obsahuje řadu kroků k lepšímu, ale také několik varujících bodů, které je nutné změnit. Namísto aby dále posouval CAP k péči o krajinu a snižování ekologických dopadů evropského zemědělství, spíše takové zelenání druhého pilíře omezuje. Česká vláda a poslanci Evropského parlamentu by měli během diskusí na podzim 2004 usilovat o úpravy návrhu.

5.5. Doporučení

Vláda by měla využít druhého pilíře k rozvoji venkova a ochraně krajiny: podpoře ekologického hospodaření a snižování intenzity zemědělské produkce, k diverzifikaci ekonomik na vesnicích, rozvoji místních nezávislých zpracovatelů i obchodníků.

V příštích letech bude vláda připravovat nový plán rozvoje venkova na období 2007–2013 (pokud bude schválen návrh Komise, aby namísto dvou nástrojů vznikl napříště jen jeden).

Hnutí DUHA proto především doporučuje:

- Přidělit minimálně 50 % z prostředků na rozvoj venkova na agroenvironmentální programy.
- Zachovat pravidlo, podle kterého se prostředky pro podporu LFA vyplácejí výhradně na louky a pastviny.
- Podmínit veškeré programy ve druhém pilíři splněním ekologických kritérií a podmínek, aby se zabránilo škodám (výslovné vyloučení projektů snižujících biologickou diverzitu, poškozujících přírodní biotopy či přirozenou dynamiku vodních toků a přečerpávajících přírodní zdroje), zajistila konzistence různých programů a podporovala moderní, šetrná řešení (například přirozené rozlivy v nivách řek).
- Výslovně omezit dotace na zalesňování na projekty, které zavádějí přirozenou druhovou skladbu dřevin, a pouze na orné půdě a to výhradně v nížinách nebo na erozí ohrožených půdách.
- Doplnit ekologická kritéria do dalších programů v lesnictví (konkrétní opatření jsou podrobněji diskutována v kapitole 5.2).
- Podmínit projekty obnovy lesů poškozených kalamitami použitím přirozené druhové skladby. Stanovit konkrétní kritéria pro plošné nasazení chemických prostředků proti škůdcům.
- Vyloučit z podpory technická opatření, která ničí přírodní dynamiku vodních toků v lesích. Vyloučit z podpory budování a opravy lesních cest.
- Zaměřit případné další vzdělávací programy a podporu pro mladé zemědělce na šetrné hospodaření, především ekologické zemědělství, realizaci ostatních agroenvironmentálních opatření a diverzifikaci ekonomických aktivit.
- Zaměřit opatření k posilování konkurenceschopnosti, modernizaci a restrukturalizaci (například zpracování a marketing, podpora mladých zemědělců, vzdělávání, investice do farem) na šetrné způsoby hospodaření, například ekologické zemědělství, integrovanou ochranu, zpracování a marketing biopotravin aj.
- Zajistit monitoring a vyhodnocování všech opatření ve druhém pilíři, nejlépe se zapojením nezávislých institucí a organizací. Přitom se držet přístupu, který se osvědčil v programu Leader+, tedy postupovat ze zdola nahoru. Ověřovat účinnost agroenvironmentálních programů terénními studiemi a podle výsledků je případně upravovat.
- Zlepšit kvalitu zemědělského poradenství. Využívat opatření podporující poradenství a vzdělávání na zvyšování povědomí o ekologických důsledcích zemědělství a propagaci agroenvironmentálních programů, včetně ekologického zemědělství.
- Vyčlenit menší část prostředků na projekty usnadňující zemědělcům zajištění souladu s normami EU.
- V diskusích o novém nařízení, kterým se bude řídit rozdělování prostředků v druhém pilíři v letech 2007–2013, prosazovat: zachování správné zemědělské praxe nebo její zahrnutí do rozšířeného křížového souladu, odmítnutí stropu pro výdaje na osu Životní prostředí a péče o krajinu, zachování (mírného) zvýhodnění v podílu spolufinancování EU pro agroenvironmentální programy před podporami v LFA.

Prameny

- [1] Analysis of the impact on agricultural markets and incomes of EU enlargement to the CEECs. European Commission DG Agriculture, Brussels 2002
- [2] Enlargement seen boosting EU milk production by 20 %, Agra Europe 19 March 2004
- [3] databáze FAOSTAT 2004
- [4] Grávina, H.: Learning from previous experience: CAP and agriculture in Spain. In: The Capacity-building manual, Friends of the Earth Europe, Brussels, 2003
- [5] Scénář MŽP pro aktualizaci Státní energetické koncepce České republiky, Ministerstvo životního prostředí, Praha 2003
- [6] Chytil J., Hakrová P., Hudec K., Husák Š., Jandová J., et Pellantová, J. (eds.): Mokřady České republiky. Přehled vodních a mokřadních lokalit ČR, Český ramsarský výbor, Mikulov 1999
- [7] Důsledky průmyslového zemědělství, Hnutí DUHA, Brno 2002
- [8] Vall, M.P. et Vidal, C.: Nitrogen in agriculture. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture. European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [9] Kotecký, V.: Rizika pesticidů s endokrinními účinky: srovnání přístupů a řešení v České republice a Německu, Hnutí DUHA, Brno 2003
- [10] Solomon, G., Ogunseitan, O.A., et Kirsch, J.: Pesticides and human health: a resource for health care professionals, Physicians for Social Responsibility – Californians for Pesticide Reform, Santa Monica – Berkeley – San Francisco 2000
- [11] Pretty, J. et Verschuur, G. (eds.): Agriculture, environment and rural sustainability in Europe, Friends of the Earth Europe – ProNatura, Brussels – Bern 2000
- [12] Pretty, J. N., Brett, C., Gee, D., Hine, R.E., Mason, C.F., Morrison, J.I.L., Raven, H., Rayment, M.D., et van der Bijl, G. (2000): An assessment of the total external costs of UK agriculture, Agricultural Systems 65 (2): 113–136
- [13] Hajduk, E. (ed.): Relationship between agriculture, biodiversity and environment – policy, actors and opportunity in Bulgaria and Poland, Polski Klub Ekologiczny – Agrolink, Krakow 2003
- [14] Financial Times 25. 2. 2004
- [15] European Parliament resolution: Towards a thematic strategy on the sustainable use of pesticides (2002/2277/(INI)), A5-0061/2003, 3. 3. 2003
- [16] PAN UK Review 1999, Pesticide Action Network UK, London 2000
- [17] Zpráva o životním prostředí České republiky v roce 2002, Ministerstvo životního prostředí, Praha 2003
- [18] Europe's environment: the third assessment. Environmental assessment report No 10, European Environmental Agency, Copenhagen 2003
- [19] Monitoring of pesticide residues in products of plant origin in the European Union, Norway, Iceland and Liechtenstein. 2001 Report, European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 2003
- [20] Neumeister, L.: Moving towards pesticide reduction ...realising best agricultural practice in Central and Eastern Europe, Pesticide Action Network Germany, Hamburg 2004
- [21] Lucas, S. et Vall, M.P.: Pesticides in the European Union. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture, European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [22] Environmental taxes: recent developments in tools for integration, Environmental issues series No 18, European Environment Agency, Copenhagen 2000
- [23] Study on the economic and environmental implications of the use of environmental taxes and charges in the European Union and its member states, Ecotec Research and Consulting pro Evropskou komisi, Brussels/Birmingham 2001
- [24] ecotec o ekologických daních
- [25] Peterson, P. H.: Working with Danish farmers for pesticide use reduction. In: Report of the Pesticide Action Network Conference 2003, 21–22 November, Ishøj, Denmark, PAN, Hamburg 2003
- [26] Denmark hails success of farm pollution measures, Agra Europe 13. 2. 2004
- [27] Holoubek, I., Adamec, V., Bartoš, M., Černá, M., Čupr, P., Bláha, K., Demnerová, K., Drápal, J., Hajšlová, J., Holoubková, I., Jech, L., Klánová, J., Kocourek, V., Kohoutek, J., Kužilek, V., Machálek, P., Matějů, V., Matoušek, J., Matoušek, M., Mejstřík, V., Novák, J., Ocelka, T., Pekárek, V., Petira, K., Provazník, O., Punčochář, M., Rieder, M., Ruprich, J., Sánka, M., Tomaniová, M., Vácha, R., Volka, K., Zbiral, J.: Úvodní národní inventura persistentních organických polutantů v České republice. Projekt GF/CEH/01/003: Enabling activities to facilitate early action on the implementation of the Stockholm Convention in persistent organic pollutants (POPs) in the Czech Republic, Tocoen, Brno 2003
- [28] Petrlik, P., Havel, M., et Přibyl, M. (eds): POPs. poison in the heart of Europe II. Arnika – European Working Group of IPEN, Praha 2001
- [29] Petersen, J.E., et Hoogeveen, Y.: Agriculture and the environment in the EU accession countries. Implications of applying the EU common agricultural policy. Environmental issue report No 37, European Environment Agency, Copenhagen 2004

- [30] Nařízení 85/2004/EC z 15. ledna 2004
- [31] Smolka, S. (ed.): Pesticide action handbook: a guide for central and eastern European NGOs ...and others, Pesticide Action Network Germany, Hamburg 2003
- [32] Pesticide Action Network Europe: Suggested text for a pesticides use reduction directive in Europe, www.pan-europe.info/downloads/direct.pdf, 20. 9. 2004
- [33] Towards a thematic strategy on the sustainable use of pesticides, COM (2002) 349 final, European Commission, Brussels 2002
- [34] Marmelstein, G., Scheuer, S., Royo Gelabert, E., Tavares, F., et Davis, R.: 'Tips and tricks' for Water Framework Directive implementation, WWF – European Environmental Bureau, Brussels 2004
- [35] EU water policy: the quality of national transposition and implementation. A Snapshot, European Environmental Bureau, Brussels 2004
- [36] Agriculture and the environment. Fact sheet, European Commission DG Agriculture, Brussels 2003
- [37] Nařízení vlády č. 103/2003 Sb., o stanovení zranitelných oblastí a o používání a skladování hnojiv a statkových hnojiv, střídání plodin a provádění protierozních opatření v těchto oblastech
- [38] Boschma, M., Joaris, A., et Vidal, C.: Concentration of livestock production. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture, European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [39] Společnost pro zvířata: Intenzivní zemědělství, www.spolecnostprozvirata.cz/int_zem.htm, 19. 2. 2002
- [40] Friends of the Earth Europe: Antibiotics and factory farming, www.choosefoodchoosefarming.org/health/antibiotics.htm, 1. 9. 2004
- [41] Wise, R., Hart, T., Cars, O., Streulens, M., Helmuth, R., Huovinen, P., et Sprenger, M. (1998): Antimicrobial resistance is a major threat to public health, *British Medical Journal* 317: 609–610
- [42] Antibiotic resistance in the European Union associated with therapeutic use of veterinary medicines, The European Agency for the Evaluation of Medicinal Products, London 1999
- [43] Garcés, L.: The use of antibiotics in farm animals. Compromising the welfare of humans and animals alike. Compassion in World Farming Trust, Petersfield 2001
- [44] O'Brien, T.: Factory farming and human health, Compassion in World Farming Trust, Petersfield 1997
- [45] Opinion of the Scientific Committee on Veterinary Measures Relating to Public Health on review of previous SCVPH opinions of 30 April 1999 and 3 May 2000 on the potential risks to human health from hormone residues in bovine meat and meat products, European Commission DG Health & Consumer Protection, Brussels 2002
- [46] Lucas, C.: Stopping the great food swap: relocating Europe's food supply, The Greens in the European Parliament, Strasbourg – Brussels 2001
- [47] Jaccoud, D'A., de Sá, R.L., et Richardson, S.: Sustainability assessment of export-led growth in soy production in Brazil, WWF, 2003
- [48] Stevenson, P.: Factory farming and the myth of cheap food. The economic implications of intensive animal husbandry systems, Compassion in World Farming Trust, Petersfield 1997
- [49] Bovine spongiform encephalopathy, World Health Organisation Fact Sheet No. 113, WHO 1997
- [50] van Larebeke, N., Hens, L., Schepens, P., Covaci, A., Baeyens, J., Everaert, K., Bernheim, J.L., Vlietnick, R., et De Poorter, G. (2001): The Belgian PCB and dioxin incident of January – June 1999: exposure data and potential impact on health, *Environmental Health Perspectives* 109 (3): 265–273.
- [51] Friends of the Earth: Foot and mouth crisis. www.foe.co.uk/resource/briefings/foot_mouth_crisis.html, 6. 8. 2004
- [52] The Guardian, 17. 3. 2001
- [53] Time for change: the future for farm animal welfare in Europe, Eurogroup for animal welfare, Brussels 2002
- [54] Black, A.: Opportunities for animal welfare under Pillar II of the CAP. In: Report from the conference EU Accession and Agriculture: Making CAP Work for People and the Environment, Krakow, 6-8 November, Friends of the Earth Europe, Brussels 2003
- [55] Horizontální plán rozvoje venkova, Ministerstvo zemědělství, Praha 2003
- [56] Reform of the Common Agricultural Policy. Medium-term prospects for agricultural markets and income in the European Union 2003–2010, European Commission DG Agriculture, Brussels 2003
- [57] Cochrane, N., et Seeley, R.: EU enlargement: implications for the new member countries, the enlarged EU, and world trade. Příspěvek prezentovaný na International Conference Agricultural policy reform and the WTO: where are we heading? Capri, 23.–26. 6. 2003, www.ecostat.unical.it/2003agtradeconf, 6.8.2004
- [58] Transition periods and derogations obtained by the CCs. Working document, European Public Health Alliance, Brussels 2003
- [59] Washington Post, 2. 2. 2004
- [60] Kennedy, R., Jr., et Worcester, T.: Smithfield's invasion of Poland, *The Ecologist*, 26. 2. 2003
- [61] R. Cyglicki, osobní komunikace, 2004
- [62] Eastern Europe attracts Danish pig producers, *Agra Europe*, 27. 2. 2004

- [63] The future of rural areas in the CEE new member states. Network of Independent Agricultural Experts of the CEE Candidate Countries, European Commission, Brussels 2004
- [64] Information of the State Veterinary and Food Administration, SITA – Farm newspaper, 23. 4. 2004
- [65] EU enlargement: questions and answers on food safety issues, MEMO/03/88, European Commission, Brussels 2003
- [66] Proposed standards for improving the welfare of farm livestock in the EU, Eurogroup for Animal Welfare, Brussels 2003
- [67] Zpráva o stavu ochrany vod v České republice v roce 2003, Ministerstvo životního prostředí, Praha 2003
- [68] Europe's water: an indicator-based assessment. Topic report No 1/2003. European Environment Agency, Copenhagen 2003
- [69] Fott, P., Pretel, J., Vácha, D., Neužil, V., et Bláha, J.: Národní zpráva České republiky o inventarizaci emisí skleníkových plynů (emisní inventura 2001), Český hydrometeorologický ústav, Praha 2003
- [70] Sensi, A. : Agriculture and climate change. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture, European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [71] Analysis of the impact on agricultural markets and incomes of EU enlargement to the CEECs, European Commission DG Agriculture, Brussels 2002
- [72] Vidal, C.: From soil to landscape: a fundamental part of the European Union's heritage. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture, European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [73] Simon, O., et Sucharda, M.: Vliv hospodaření v krajině na průběh a účinek povodní: přehled problémů a doporučená opatření, Hnutí DUHA, Brno 2003
- [74] Mlčoch, S., Hošek, J., et Pelc, F. (eds.): Státní program ochrany přírody a krajiny ČR, Ministerstvo životního prostředí, Praha 1998
- [75] Studie revitalizace povodí Litovického potoka v obci Chýně, Výzkumný ústav vodohospodářský TGM, Praha 2000
- [76] Balancing the costs: wildlife and modern agriculture, Royal Society for the Protection of Birds – BirdLife International, Sandy – Brussels 2003
- [77] Čeřovský, J., Feráková, V., Holub, J., Maglocký, Š., et Procházka, F.: Červená kniha ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů. Vol 5. Vyšší rostliny, Příroda, Bratislava 1999
- [78] Donald, P.F., Green, R.E., et Heath, M.F. (2001): Agricultural intensification and the collapse of Europe's farmland bird populations, *Proceedings of the Royal Society of London* 268: 25–29
- [79] Birdlife International, osobní komunikace, 2004
- [80] The potential impacts of the Common Agricultural Policy on farmland bird populations in Central and Eastern Europe, Royal Society for the Protection of Birds, Sandy 2003
- [81] Biodiversity action plans in the areas of conservation of natural resources, agriculture, fisheries, and development and economic co-operation, COM (2001) 162 final, European Commission, Brussels 2001
- [82] Vakrou, A.: Natura 2000 and the EU Common Agricultural Policy. In: Report from the conference EU Accession and Agriculture: Making CAP Work for People and the Environment, Krakow, 6–8 November, Friends of the Earth Europe, Brussels 2003
- [83] Verschuur, G., Pražan, J., Lughofer, S., et Project Team 'Rural Life': Protecting nature in rural areas outside Natura 2000 – the role of agriculture. European Environmental Bureau, Brussels 2003
- [84] Stolze, M., Piore, A., Haring, A., et Dabbert, S.: The environmental impacts of organic farming in Europe (Organic farming in Europe: economics and policy Vol. 5), University of Hohenheim, Stuttgart-Hohenheim, 2000
- [85] State of application of regulation (EEC) No 2078/92: evaluation of agri-environment programmes. DGVI Commission working document, European Commission DG Agriculture, Brussels 1998
- [86] Fay, F.: Impact of agri-environment measures In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture. European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [87] Montanarella, L: Soil at the interface between agriculture and environment. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture. European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [88] Towards a Thematic Strategy for Soil Protection. COM (2002) 179 final, European Commission, Brussels, 16.4.2002
- [89] Lopéz, J., Doherty, A., Sarno, N., et Boehlen, L.: Genetically modified crops: a decade of failure [1994–2004], Friends of the Earth International, Amsterdam 2004
- [90] Benbrook, C.M.: Impacts of genetically engineered crops on pesticide use in the United States: the first eight years, Northwest Science Environmental Policy Center, Sandpoint 2003
- [91] Firbank, L.G., Perry, J., Squire, G.R., Bohan, D.A., Brooks, D.R., Champion, G.T., Clark, S.J., Daniels, R.E., Dewar, A.M., Haughton, A.J., Hawes, C., Heard, M.S., Hill, M.O., May, M.J., Osborne, J.L., Rothery, P., Roy, D.B., Scott, R.J., Woomood, I.P.: The implications of spring-sown genetically modified herbicide-tolerant crops for farmland biodiversity: a commentary on the farm-scale evaluations of spring sown crops, www.defra.gov.uk/environment/gm/fse/results/fse-commentary.pdf, 16.10.2003

- [92] Eastham, K, et Sweet, J.: Genetically modified organisms (GMOs): the significance of gene flow through pollen transfer, European Environment Agency, Issue report No 28, Copenhagen 2002
- [93] Ramsay, G., Thompson, C., et Squire, G.: Quantifying landscape-scale gene flow in oilseed rape. Final Report of DEFRA Project RG0216, www.defra.gov.uk/environment/gm/research/epg-rg0216.htm, 7.9.2004
- [94] Lheraux, K., Libeau-Dulos, M., Nilsgard, H., Rodriguez Cerezo, E., Menrad, K., Menrad, M., Vorglimer, D. (2003): Review of GMOs under research and development and in the pipeline in Europe, European Commission Joint Research Center/Institute for Prospective Studies, www.jrc.es/gmoreview.pdf, 15. 10. 2003
- [95] The failure of genetically modified foods and crops in Europe, Friends of the Earth International, Amsterdam 2004
- [96] Koncepce agrární politiky ČR pro období po vstupu do EU (2004-2013), Ministerstvo zemědělství, Praha 2003
- [97] Zákon o geneticky modifikovaných organismech a občanská práva (sněmovní tisk č. 267), Hnutí DUHA-Greenpeace, Brno-Praha 2004
- [98] Schweiger, T.: EU enlargement – the introduction of GMOs by the back door of EU accession?, ANPED/The Northern Alliance for Sustainability – Friends of the Earth Europe, Brussels 2003.
- [99] Pastowski, A.: Decoupling economic development and freight for reducing its negative impacts, Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy, Wuppertal 1997
- [100] von Weizsäcker, E. U.: Erdpolitik. Ökologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1989
- [101] European Commission DG Environment: EU environment related indicators, http://europa.eu.int/comm/environment/docum/leaflet_environment.pdf, 7. 7. 2004
- [102] Simms, A., Kumar R., et Robbins, N.: Collision course: free trade's free ride on the global climate. New Economics Foundation, London 2000
- [103] Carlsson, A.: Greenhouse gas emissions in the life-cycle of carrots and tomatoes, IMES/EESS Report No. 24, Department of Environment and Energy Systems Studies, Lund University, 1997
- [104] Kouba, V.: Globalizace animálních infekcí a mezinárodní obchod, Časopis Komory veterinárních lékařů České republiky 5/2002: 6–8
- [105] Proposal for a Council Regulation on the protection of animals during transport and related operations, COM(2003) 425 final/3, European Commission, Brussels 5. 9. 2003
- [106] Opinion of the Committee on the Environment, Public Health and Consumer Policy on the proposal for a Council regulation on the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EEC, European Parliament, Strasbourg, 20. 2. 2004
- [107] Czech farmers gain from EU entry, Agra Europe, 13. August 2004
- [108] Grávina, H, Los Amigos de la Tierra, osobní komunikace
- [109] Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare: The welfare of animals during transport (details for horses, pigs, sheep and cattle), European Commission DG Heath & Consumer Protection, Brussels 2002
- [110] European Parliament opinion of 13 November 2001: Protection of animals during transport : experience acquired. COS/2001/2085, European Parliament, Strasbourg, 13.11.2001
- [111] European Parliament opinion or resolution of 30 March 2004. Protection of animals during transport. CNS/2003/0171, European Parliament, Strasbourg, 30.3.2004
- [112] Farm Council deadlocked over animal transport proposals, Agra Europe 27. 2. 2004.
- [113] Swinnen, J. F.M.: Between Transition, WTO, and EU accession: agriculture and agricultural policies in formerly centrally planned countries. Příspěvek prezentovaný na konferenci Agricultural policy reform and the WTO: where are we heading? Capri, 23.–26. 6. 2003, www.ecostat.unical.it/2003agtradeconf, 6. 8. 2004
- [114] Pouliquen, A.: Competitiveness and farm incomes in the CEEC agri-food sector: implications before and after accession for EU markets and policies, European Commission DG Agriculture, Brussels 2001
- [115] Fischler, F.: EU Enlargement: a future for European farmers. Příspěvek prezentovaný na 9th Carrefour on Animal Production, Gembloux, 21. 1. 2004
- [116] Chevassus-Lozza, E., et Unguru, M.: Impacts of the EU enlargement on agri-food trade between EU and CEECs. Estimations based on hypotheses on the future change in tariff protection of the CEECs, Vienna Institute for International Economic Studies, Wien 2003
- [117] NMS boost for Danish pigmeat, Agra Europe, 23. July 2004
- [118] Incoma Research, osobní komunikace, 2004
- [119] Dries, L., Reardon, T., et Swinnen, J. (2004): The rapid rise of supermarkets in Central and Eastern Europe: implications for the agrifood sector and rural development, Development Policy Review, v tisku
- [120] Sklenaříková, V., et Wendscheová, D.: Problematika velkých nákupních center: regulace, nebo liberalizace? Infomativní a diskusní materiál Útvar hlavního architekta Magistrátu města Brna, in: Zaostřeno na hypermarkety, Nesehnutí Brno, Brno 2001
- [121] Studený M: Dokumentace o hodnocení vlivů na životní prostředí společenskoobchodního centra Palác Morava, Olomouc 2001

- [122] Making links – a toolkit for local food projects, Sustain, London 2000
- [123] Halweil, B.: Home grown: the case for local food in a global market. Worldwatch Institute, Washington D.C. 2002
- [124] La Trobe, H.: Local food, future directions, Friends of the Earth, London 2002
- [125] Bullock, S.: The economic benefits of farmers' markets, Friends of the Earth, London 2000
- [126] Hoogeveen, Y., Petersen, J.E., Balasz, K., et Higuero, I.: High nature value farmland: characteristics, trends and policy challenges. Report No 1/2004, European Environmental Agency, Copenhagen 2004
- [127] Hradil, R., Hofhanzl, A., Fišer, B., Havlínová, E., Doubravská, M., Střelec, M., Konvalinková, P., Filipová, M., et Cehláriková, P.: Agroenvironmentální programy České republiky: programy na ochranu a obnovu životního prostředí v zemědělství, Ministerstvo životního prostředí, Praha 2004
- [128] Bunce, R.G.H., Elbersen, B.S., et van Wingerden, W.K.R.E.: Ecological and socio-economic implications of extensive grazing systems in Europe. Příspěvek prezentovaný na 2nd Pastoral Workshop, Moieciu de Sus, Rumunsko, 6.-9.10.2001
- [129] Uliszak, R.: The cattle breeding in southern Poland against changes in Polish agriculture – different policy for different regions. Příspěvek prezentovaný na semináři The impact of accession on high nature value cattle systems in Central and Eastern Europe, The European Forum on Nature Conservation and Pastoralism, Brussels, 3.3.2004
- [130] Staniszevska, M., et Hajduk, E.: Potential impacts of a reformed Common Agricultural Policy in Central and Eastern Europe, www.choosefoodchoosefarming.org/social/enlarge.htm, 5.6.2004
- [131] Andersen, E.: HNV farming and pillar 1 support. Příspěvek prezentovaný na semináři The impact of decoupled payments on High Nature Value Farming Systems, The European Forum on Nature Conservation and Pastoralism, Brussels, 21. 1. 2004
- [132] Häring, A. M., Dabbert, S., Aurbacher, J., Bichler, B., Eichert, C., Gambelli, D., Lampkin, N., Offermann, F., Olmos, S., Tuson, J., Zanoli, R.: Impact of CAP measures on environmentally friendly farming systems: status quo, analysis and recommendations. The case of organic farming, European Commission DG Environment, Brussels 2004
- [133] Offermann, F., et Nieberg, H.: Economic performance of organic farms in Europe (Organic farming in Europe: economics and policy Vol. 5), University of Hohenheim, Stuttgart-Hohenheim, 2000
- [134] Kotecký, V.: Čistá práce. Přínosy ekologických opatření a zelených odvětví pro zaměstnanost a ekonomiku, Hnutí DUHA, Brno 2004
- [135] Hau, P., et Joaris, A.: Organic farming. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture. European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999
- [136] Wadsworth, R.A., Carey, P.D., Heard, M.S., Hill, M.O., Hinsley, S.A., Meek, W.R., Pannell, D.J., Ponder, V., Renwick, A.W., et James, K.L.: A review of research into the environmental and socio-economic impacts of contemporary and alternative arable cropping systems, Natural Environment Research Council – Centre for Ecology and Hydrology, Huntingdon 2003
- [137] Dylan Bradley, D., Christodoulou, M., Caspari, C., et Di Luca, P.: Integrated crop management systems in the EU, European Commission. AGRA CEAS Consulting pro DG Environment, Brussels 2002
- [138] University of Wales – Institute of Rural Sciences Aberystwyth: www.eisfom.org/press/may04fig.pdf, 15. 7. 2004
- [139] Willer, H., et Yussefi, M. (eds.): The World of organic agriculture – statistics and emerging trends – 2004, International Federation of Organic Agriculture Movements, Bonn 2004
- [140] Výroční zpráva 2002, Kontrola ekologického zemědělství o.p.s., Chrudim 2003
- [141] Lampkin, N.: Converting Europe – the potential for organic farming as mainstream. Příspěvek prezentovaný na 11th National Organic Farming Conference, Cirencester, January 1999
- [142] Exportní příležitosti českého ekologického zemědělství, Hnutí DUHA/KEZ, Zpravodaj KEZ 2/2001.
- [143] European action plan for organic food and farming. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. COM(2004)415 final, European Commission, Brussels 10. 6. 2004
- [144] Urwin, D. W.: The community of Europe: a history of European integration since 1945, Longman, London 1991
- [145] European Commission: The Common Agricultural Policy in transition, http://europa.eu.int/comm/publications/archives/booklets/move/09/txt_en.htm, 5. 7. 2004
- [146] Ribbe, L.: Environmental compatibility of the EU agricultural budget, Euronatur, Radolfzell 2002
- [147] European Commission: CAP Reform Summary. DG Agriculture Newsletter, http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/newsletter/capreform/special_en.pdf, 5. 7. 2004
- [148] Nařízení Rady 1782/2003/EC
- [149] Barnett, A.: The background to decoupling. Příspěvek prezentovaný na semináři The impact of decoupled payments on High Nature Value Farming Systems, The European Forum on Nature Conservation and Pastoralism, Brussels, 21. 1. 2004
- [150] Roeder-Rynning, C. (2003): Impregnable citadel or leaning tower? Europe's Common Agricultural Policy at forty, SAIS Review 23 (1)
- [151] European Commission DG Agriculture: Before – After, http://europa.eu.int/comm/agriculture/capreform/avap_en.pdf, 5. 7. 2004

- [152] Communication from the Commission to the Council and the European Parliament accomplishing a sustainable agricultural model for Europe through the reformed CAP – sugar sector reform. COM(2004) 499 final, European Commission, Brussels 14. 7. 2004
- [153] European sugar reform: what, when, and why it matters, WWF-Oxfam, Brussels 2004
- [154] An end to EU sugar dumping? Implications of the Interim WTO Panel Ruling in the dispute against EU sugar policies brought by Brazil, Thailand, and Australia, Oxfam, Brussels 2004
- [155] Proposal for a Council Regulation on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). COM(2004)490 final, European Commission, Brussels 14. 7. 2004
- [156] General budget of the European Union for the Financial Year 2004, European Commission, Brussels 2004
- [157] Fischler, F. Building our common future: policy challenges and budget resources in the enlarged Union 2007–2013. Projev v rozpočtovém výboru Evropského parlamentu, 17. 3. 2004
- [158] Food and farming: time to choose! Call for a new CAP: sustainability, quality and local diversity, Friends of the Earth Europe, Brussels 2002
- [159] Cross-compliance to cost 1000 [pounds sterling] per farm in England, Agra Europe, 2. 4. 2004
- [160] Vidal, C.: Changes in agricultural employment. Statistics in focus theme 5–14/2001, Eurostat, Brussels 2001
- [161] Watkins, K., et Fowler, P.: Rigged rules and double standards: trade, globalisation, and the fight against poverty, Oxfam International, London 2001
- [162] Eurostep: Eurostep dossier on CAP and coherence: coherence in EU policies towards developing countries, http://eurostep.antenna.nl/detail_pub.phtml?page=pubs_position_coherence_cap, 6. 8. 2004
- [163] Burmann, A.: Can't do without it! The EU is dumping dairy exports on a grand scale. In: Stop dumping: promote food security, Germanwatch, Bonn 2004
- [164] Hermelin, B.: Agricultural dumping in the chicken sector: the case of western and central Africa. In: Stop dumping: promote food security, Germanwatch, Bonn 2004
- [165] Stop dumping: promote food security, Germanwatch, Bonn 2004
- [166] Agriculture, food and countryside: prospects and key issues for the next Common Agricultural Policy, European Farmers Coordination, Brussels 2003
- [167] Towards sustainability, quality and local diversity: a call for a new CAP reform, Friends of the Earth Europe, v tisku
- [168] The Common Agricultural Policy: how the CAP operates, the key commodities, competitors and markets for the European Union, UK Food Group – Sustain – Institute for European Environmental Policy, London 2002
- [169] Rozhodnutí Rady 2004/281/EC, 22. 3. 2004
- [170] Enlargement and agriculture: successfully integrating the new member states into the CAP, European Commission DG Agriculture, Brussels 2002
- [171] Questions and answers – Commission enlargement proposals on agriculture, European Commission DG Agriculture, Brussels 2002
- [172] Dwyer, J., Baldock, D., Beaufoy, G., Bennett, H., Lowe, P., et Ward, N.: Europe's rural futures – the nature of rural development II: rural development in an enlarging European Union. Comparative report. www.ieep.org.uk/PDFfiles/PUBLICATIONS/ERFRevised.pdf, 6.7.2004
- [173] EU agriculture and enlargement. Fact-sheet. European Commission DG Agriculture, Brussels 2002
- [174] Wilkinson, A.: The SAPARD instrument on the eve of accession. Příspěvek prezentovaný na konferenci The Common Agricultural Policy – opportunities and perspectives, Sofia, 14.–16. 3. 2004
- [175] Wilkinson, A.: Lessons from SAPARD for NGOs. In: Report from the conference EU Accession and Agriculture: Making CAP Work for People and the Environment, Krakow, 6-8 November, Friends of the Earth Europe, Brussels 2003
- [176] Operační program „Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství“, Ministerstvo zemědělství, Praha 2004
- [177] Programový dodatek k Operačnímu programu „Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství“, Ministerstvo zemědělství, Praha 2004
- [178] Overview of the implementation of rural development policy 2000–2006, European Commission DG Agriculture, Brussels 2003
- [179] Wardle, R.: Agri-environmental schemes – limitations and opportunities within the Rural Development Programme to complement Natura 2000. In: Integrating Natura 2000, rural development and agri-environmental programmes in Central Europe. Proceedings of the conference held at Goniadz, 2–4 July, 2003, Foundation IUCN Poland, Warsaw, 2004
- [180] Zemědělství 2003, Ministerstvo zemědělství, Praha 2004
- [181] Biodiversity Action Plan for Agriculture: 'emerging elements' for a 2010 roadmap (report from WG2). Background Paper for Malahide Conference. European commission DG Agriculture, Brussels 2004. www.eu2004.ie/templates/document_file.asp?id=17054
- [182] Berthelemy, P.A.: Changes in agricultural employment. In: Agriculture, environment, rural development: facts and figures – a challenge for agriculture. European Commission Eurostat/DG Agriculture/DG Environment, Brussels 1999

- [183] Pisano, G.: The need for improving agri-environmental measures. Příspěvek prezentovaný na konferenci IUCN How to improve agri-environmental measures for biodiversity and sustainable use, Evropský parlament, Brussels, 5. 2. 2004
- [184] Kleijn, D., Berendse, F., Smit, R., et Gilissen, N. (2001): Agri-environment schemes do not effectively protect biodiversity in Dutch agricultural landscapes, *Nature* 413 (6857): 723–725
- [185] Pražan, J.: Programy na ochranu a obnovu životního prostředí v zemědělství, Nadační fond ekologického zemědělství Praha, Praha 1999
- [186] Implementing Rural Development Plans in Central and Eastern European accession countries. Seminar for knowledge exchange, Austria, 24–25 November, 2003. WWF, Brussels 2004
- [187] Integrating Natura 2000, rural development and agri-environmental programmes in Central Europe. Proceedings of the conference held at Goniadz, 2–4 July, 2003, Foundation IUCN Poland, Warsaw 2004
- [188] Simoncini, R., et Milward, S.: AEMBAC – How to develop and implement effective local agri-environmental measures: guidelines for rural development planners and administrators.” IUCN, Cambridge, 2004
- [189] Rural development programme (RDP) matrix, Birdlife 2003, nepublikováno
- [190] Harriet Bennett (ed.): Good farming practice in central and eastern European countries, IEEP seminar report. Budapest 7-8 April, IEEP, London 2003
- [191] Škorpíková, A., et Zídek, T.: Zásady správné zemědělské praxe v ČR a ve vybraných zemích EU, Bulletin VÚZE 11/2003
- [192] Hruška, J., et Cienciala, E. (eds.): Dlouhodobá acidifikace a nutriční degradace lesních půd – limitující faktor současného lesnictví, Ministerstvo životního prostředí, Praha 2001
- [193] Kalvová, J., Kašpárek, L., Janouš, D., Žalud, Z., Kazmarová, H. (eds.): Scénáře změny klimatu na území České republiky a odhady dopadů klimatické změny na hydrologický režim, sektor zemědělství, sektor lesního hospodářství a na lidské zdraví v ČR, Národní klimatický program České republiky, Praha 2004
- [194] Ministerstvo zemědělství: Přehled přijatelných výdajů a bodovacích kritérií pro jednotlivá opatření a podopatření OP Zemědělství, www.mze.cz/attachments/FINALvýberovákritéria_24.36.2004.doc, 22. 8. 2004
- [195] Baldock, D., Dwyer J., et Sumpsi Vinas, J. M: Environmental integration and the CAP: a report to the European Commission, Institute for European Environmental Policy, London 2002
- [196] Conclusions of Second European Conference on Rural Development in Salzburg: Planting seeds for rural futures – building a policy that can deliver our ambitions, MEMO/03/236, European Commission, Brussels 2003
- [197] Strutzmann, I.: CAP at the national level: lessons from Austria. In: Report from the conference EU Accession and Agriculture: Making CAP Work for People and the Environment, Krakow, 6–8 November, Friends of the Earth Europe, Brussels 2003
- [198] Posch, A.: Austrian experience with making CAP work for the environment. In: Report from the conference EU Accession and Agriculture: Making CAP Work for People and the Environment, Krakow, 6-8 November, Friends of the Earth Europe, Brussels 2003
- [199] Lughofer, S.: Agri-environment partnership – structures & institutional arrangements presentation. In: Implementing rural development plans in central and eastern European accession countries. Seminar for knowledge exchange, Austria, 24–25 November, 2003, WWF, Brussels 2003
- [200] Slovene agri-environmental programme. Ministry of Agriculture, Forestry and Food, Ljubljana 2001.
- [201] Hrustel-Majcen, M.: Experiences with implementing agri-environmental measures in Slovenia. Příspěvek prezentovaný na konferenci IUCN How to improve agri-environmental measures for biodiversity and sustainable use, Evropský parlament, Brussels, 5. A

Hnutí DUHA
Friends of the Earth Czech Republic

A › Hnutí DUHA, Bratislavská 31, 602 00 Brno
T › 545 214 431
F › 545 214 429
E › info@hnutiduha.cz
www.hnutiduha.cz

Hnutí DUHA je přesvědčeno, že česká veřejnost může mít zdravější a čistější prostředí. Navrhuje proto řešení ekologických problémů, jež přinesou konkrétní prospěch pro kvalitu života každého z nás. Úspěšně prosazuje účinná a realistická opatření, která omezí znečištění vzduchu a řek i produkci odpadů, umožní zachovat pestrou krajinu, snížit kontaminaci potravin a vody toxickými látkami či předejít globálním změnám klimatu. Hledí i na ekonomickou a sociální stránku věci. Jeho práce zahrnuje jednání s úřady a politiky, přípravu zákonů, kontrolu průmyslových firem, rady zákazníkům a domácnostem, výzkum, vzdělávání, právní kroky i spolupráci s obcemi. Působí na celostátní, místní i mezinárodní úrovni. Je zástupcem Friends of the Earth International, největšího světového sdružení ekologických organizací, v České republice.